

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

Наталія Матвійчук

ФІНАНСИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Навчальний посібник

Терен
Луцьк-2019

УДК 336:502.171(075.8)

М 33

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 3 від 28.02.2019 р.)*

Рецензенти:

Козак Л. В. – доктор економічних наук, доцент, декан економічного факультету Національного університету «Острозька академія»;

Карлін М. І. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Демчишак Н. Б. – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, грошового обліку та кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка;

Матвійчук Н. М.

М 33 **Фінанси природокористування: навч. посіб. Луцьк: Терен, 2019. 284 с.**

ISBN 978-617-7680-47-4

У навчальному посібнику визначені закономірності побудови фінансово-економічного механізму природокористування, його структуру та завдання. Проаналізовано особливості застосування основних фінансово-економічних інструментів природокористування в Україні, обґрунтовано проблеми та перспективи їх вдосконалення. Приділено увагу фінансовому забезпеченню природоохоронної діяльності, методам стимулювання раціонального природокористування, розглянуто інституційно-правове забезпечення фінансово-економічного механізму природокористування.

Видання призначене для магістрів економічних та екологічних спеціальностей, викладачів і фахівців, яких цікавлять питання фінансів природокористування.

УДК 336:502.171(075.8)

ISBN 978-617-7680-47-4

© Матвійчук Н. М., 2019

ЗМІСТ

Вступ	7
Тема 1. Фінанси природокористування як складова фінансової системи держави	9
1.1. Сутність, види та еколого-економічні аспекти природокористування	9
1.2. Оцінка природного багатства	15
1.3. Поняття та сутність фінансів природокористування	17
<i>Питання для самоконтролю</i>	20
<i>Тестові завдання</i>	21
Тема 2. Фінансово-економічний механізм природокористування	23
2.1. Сутність, структура та завдання фінансово-економічного механізму природокористування	23
2.2. Інструменти фінансово-економічного регулювання природокористування	27
2.3. Форми фінансово-економічних інструментів природокористування	32
<i>Питання для самоконтролю</i>	35
<i>Тестові завдання</i>	36
Тема 3. Фінансування природоохоронної діяльності	38
3.1. Фінансове забезпечення природоохоронної діяльності ..	39
3.2. Фонди охорони навколишнього природного середовища	43
3.3. Цільове використання фінансових ресурсів фондів охорони навколишнього природного середовища	45
3.4. Проблеми та перспективи фінансування природоохоронної діяльності в Україні	48
<i>Питання для самоконтролю</i>	52
<i>Тестові завдання</i>	53
Тема 4. Фінансово-економічне стимулювання раціонального природокористування	55
4.1. Фінансово-економічні стимули до раціонального використання природних ресурсів	55
4.2. Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель	57

4.3. Фінансове стимулювання енергозбереження в Україні ..	60
4.4. Фінансові стимули до енергозбереження у житловому секторі	66
4.5. Джерела та механізми фінансування енергозберігаючих заходів в Україні	72
<i>Питання для самоконтролю</i>	76
<i>Тестові завдання</i>	76

Тема 5. Інституційно-правове забезпечення фінансово-економічного механізму природокористування **79**

5.1. Поняття і зміст державного управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища	79
5.1.1. Моніторинг навколишнього природного середовища та облік природних ресурсів	84
5.1.2. Стандартизація, нормування, контроль та нагляд у галузі охорони навколишнього природного середовища	87
5.1.3. Оцінка впливу на довкілля	90
5.2. Правове забезпечення фінансово-економічного механізму природокористування	92
5.3. Суб'єкти державного управління фінансово-економічним механізмом природокористування	96
<i>Питання для самоконтролю</i>	107
<i>Тестові завдання</i>	108

Тема 6. Екологічний податок **110**

6.1. Сутність та значення екологічного оподаткування	110
6.2. Еволюція екологічного оподаткування в Україні	115
6.3. Елементи екологічного податку: платники, об'єкт та база оподаткування, ставки	117
6.4. Порядок обчислення екологічного податку, подання податкової звітності та сплати	125
6.5. Особливості розподілу екологічного податку між бюджетами в Україні	128
6.6. Роль екологічного податку у суспільних фінансах України	131
6.7. Проблеми та перспективи вдосконалення екологічного оподаткування в Україні	137

Питання для самоконтролю	141
Тестові завдання	141
Тема 7. Рентна плата	144
7.1. Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин	144
7.2. Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин	153
7.3. Рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України	156
7.4. Рентна плата за спеціальне використання води	157
7.5. Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	161
7.6. Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України	164
7.7. Порядок подання Податкової декларації з рентної плати та строки сплати рентної плати	165
7.8. Удосконалення рентного регулювання природокористування в Україні	167
Питання для самоконтролю	172
Тестові завдання	173
Тема 8. Плата за землю	175
8.1. Економічна сутність земельного оподаткування та його значення	176
8.2. Еволюція земельного оподаткування в Україні	179
8.3. Земельний податок: платники, об'єкт, база оподаткування та податкові ставки	185
8.4. Пільги щодо сплати земельного податку	188
8.5. Порядок обчислення і сплати земельного податку	191
8.6. Орендна плата: ставки, порядок обчислення та сплати	192
8.7. Індексація нормативної грошової оцінки земель	197
8.8. Земельний податок та орендна плата як джерела доходів місцевих бюджетів	198
8.9. Земельне оподаткування як інструмент фінансування природоохоронних заходів	203

<i>Питання для самоконтролю</i>	206
<i>Тестові завдання</i>	206
Тема 9. Оцінка земель	209
9.1. Суть та види оцінки земель	209
9.2. Нормативна та експертна грошова оцінка земельних ділянок	211
9.3. Особливості оціночної діяльності у сфері оцінки земель	214
<i>Питання для самоконтролю</i>	217
<i>Тестові завдання</i>	218
Тема 10. Спрощена система оподаткування сільськогосподарських товаровиробників	220
10.1. Еволюція спрощеної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників	220
10.2. Особливості спрощеної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників та її значення	229
10.3. Порядок обчислення та сплати єдиного податку платниками четвертої групи	232
<i>Питання для самоконтролю</i>	236
<i>Тестові завдання</i>	237
Тема 11. Екологічне страхування	239
11.1. Екологічне страхування: суть, мета та значення	239
11.2. Умови екологічного страхування	240
11.3. Світовий досвід екологічного страхування	244
11.4. Поняття «забруднення» в екологічному страхуванні, класифікація збитків	247
11.5. Можливості проведення екологічного страхування в Україні	250
<i>Питання для самоконтролю</i>	253
<i>Тестові завдання</i>	253
<i>Список використаних та рекомендованих джерел</i>	257
<i>Предметний покажчик</i>	277
<i>Додатки</i>	281

ВСТУП

В умовах загострення екологічних проблем важливого значення набуває формування сучасних методів раціоналізації природокористування, серед яких особливо актуальними є формування та реалізація ефективної фінансової політики у системі природокористування, пошук оптимальних механізмів фінансового забезпечення природоохоронних заходів. Як показує передовий іноземний досвід, досягти ефективного природокористування можливо за умови наявності комплексу методів, способів, інструментів та важелів фінансового впливу на суб'єктів господарської діяльності, які здійснюють залучення природних ресурсів у відтворювальний процес.

Фінансові механізми управління природокористуванням і охороною навколишнього середовища, що функціонують на сьогодні в Україні, не сприяють вирішенню наявних проблем щодо негативного впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище та виснаження природного потенціалу держави. Розмір екологічних податків та штрафів за забруднення навколишнього середовища в Україні не враховує всіх реальних економічних та соціальних втрат суспільства від неефективної діяльності суб'єктів господарювання, не забезпечує покриття необхідних природоохоронних витрат та не стимулює природокористувачів до екологоорієнтованої діяльності.

Не набули необхідного розвитку такі фінансово-економічні інструменти управління природокористуванням, як цінні інструменти, пільгове оподаткування, екологічний аудит та екологічне страхування, лізингові схеми фінансування та перфоманс-контрактинг. Деякі з цих інструментів напрацьовані у світовій практиці десятиліттями, а у нас лише починають використовуватися. До цих проблем додаються неузгодженість законів та підзаконних актів щодо природокористування з іншими законами України, неврегульованість питань використання фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів на природоохоронні заходи та системи контролю за цим процесом.

Це зумовлює пошук нових та вдосконалення наявних методів управління природокористуванням, які ґрунтуються на фінансовій мотивації суб'єктів господарювання та сприяють екологічному розвитку суспільства, відновленню природного потенціалу.

Актуальним завданням є також пошук прогресивних джерел та механізмів фінансування у сфері природокористування, що базуються на передовому досвіді розвинених країн світу і враховують національні особливості розвитку.

У навчальному посібнику визначені закономірності побудови фінансово-економічного механізму природокористування, його структуру та завдання, приділено увагу фінансовому забезпеченню природоохоронної діяльності, методам стимулювання раціонального природокористування та інституційно-правовому забезпеченню фінансово-економічного механізму природокористування. Проаналізовано особливості застосування основних фінансово-економічних інструментів природокористування в Україні, обґрунтовано проблеми та перспективи їх вдосконалення.

Представлений у посібнику матеріал максимально наближений до чинного законодавства України та висвітлює найважливіші закономірності та взаємозв'язки у розвитку фінансових механізмів природокористування.

Видання містить питання і тестові завдання для закріплення змісту кожної теми. Наприкінці наведено список використаних та рекомендованих літературних джерел і предметний покажчик, покликаний полегшити пошук та засвоєння основних понять курсу.

Навчальний посібник призначений для підготовки магістрів економічних та екологічних спеціальностей, а також може бути актуальним і корисним для викладачів і фахівців, яких цікавлять питання фінансів природокористування.

Тема 1. Фінанси природокористування як складова фінансової системи держави

1.1. Сутність, види та еколого-економічні аспекти природокористування.

1.2. Оцінка природного багатства.

1.3. Поняття та сутність фінансів природокористування.

1.1. Сутність, види та еколого-економічні аспекти природокористування

Стан природно-ресурсного потенціалу країни, якісний рівень його використання, охорони і відновлення значною мірою визначають темпи економічного зростання, ефективність виробництва і добробут громадян.

Упродовж тривалого періоду відносини суспільства і природи знецінювалися, набували допоміжного характеру і другорядного значення. І тільки у ХХ ст. людство стало усвідомлювати необхідність формування таких економічних відносин, які могли б компенсувати економічні збитки від кількісних і якісних втрат природних благ, сприяли б збереженню і розвитку природного середовища, забезпечили б екологічне відтворення.

Природокористування – це використання природних ресурсів для забезпечення потреб суспільства, що передбачає раціональне використання ресурсів та збереження необхідної для виробництва і життєдіяльності людини якості навколишнього середовища. Тобто природокористування складається з раціонального використання природного багатства, його охорони і відтворення.

Природні ресурси – компоненти і сили природи, які безпосередньо використовуються у виробництві і є сировиною або джерелом енергії (див. табл. 1.1). Наприклад, залізна руда є сировиною, тобто матеріалом, з якого виробляють сталь. Щоб виробити електроенергію, спалюють вугілля, яке є джерелом енергії.

Природні умови – компоненти і сили природи, які впливають на виробництво, але безпосередньо не використовуються у ньому (рельєф місцевості, клімат і т. ін.). Вони впливають на будівництво, транспорт, сільське господарство, але безпосередньо

з них нічого не виробляють. У певних видах діяльності деякі природні умови можуть виступати як ресурси (використання енергії вітру та сонця для виробництва електроенергії).

Таблиця 1.1

Класифікація природних ресурсів

Класифікаційні ознаки	Вид ресурсів	Характеристика
За вичерпністю та характером відновлення	Вичерпні:	Виснажуються у ході їх економічного використання (грунт, копалини тощо):
	<i>відновлювані</i>	здатні до самостійного відновлення упродовж термінів, які можна порівняти з термінами їх споживання (біологічні, земельні, водні ресурси);
	<i>невідновлювані</i>	нездатні до самостійного відновлення за терміни, які можна порівняти з термінами їх споживання (мінеральна сировина, викопне паливо)
За заміністю	Невичерпні	Ресурси (чи властивості природи), зміна яких прямо не пов'язана з інтенсивністю їх використання (сонячна енергія, атмосфера, енергія припливів і відпливів тощо)
	Замінні	Можуть бути замінені (метали – пластмасами, паливно-енергетичні ресурси – альтернативними джерелами енергії)
За технічними можливостями експлуатації	Незамінні	Не можуть бути замінені іншими ресурсами (атмосферний кисень для дихання, прісна вода для пиття)
	Реальні (доступні, доведені)	Ресурси, виявлені сучасними методами розвідки чи обстеження, технічно доступні й економічно рентабельні для освоєння
За промисловим значенням	Потенційні	Ресурси, встановлені на основі теоретичних розрахунків та обстежень, які включають ресурси, які на сьогодні освоїти не можливо через технічні чи економічні причини (наприклад, прісні води, законсервовані у льодовиках)
	Балансові	Їх використання економічно вигідне, тобто вони відповідають промисловим вимогам за якістю сировини й гірничо-технічними умовами експлуатації

Класифікаційні ознаки	Вид ресурсів	Характеристика
	Позабалансові	За наявного рівня технології експлуатувати ресурси не вигідно (ресурси з малою потужністю запасів, низьким вмістом цінного компонента, складними умовами експлуатації)
За сферами географічної оболонки	Ресурси атмосфери	енергія Сонця, енергія вітру, агрокліматичні ресурси
	Ресурси гідросфери	води Світового океану, річок, озер, льодовиків, боліт, підземних джерел
	Ресурси літосфери	мінеральні ресурси (паливно-енергетичні, руди чорних, кольорових та благородних металів, природні будівельні матеріали, дорогоцінне і напівдорогоцінне каміння тощо), земельні ресурси
	Ресурси біосфери	рослинні і тваринні ресурси

Природні ресурси України поділяються на ресурси загальнодержавного і місцевого значення. До **ресурсів загальнодержавного значення** належать:

- внутрішні морські води та територіальне море;
- природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- атмосферне повітря;
- підземні води;
- поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- лісові ресурси державного значення;
- природні ресурси у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- дикі тварини, що перебувають у стані природної волі, інші об'єкти тваринного світу у межах територіальних і внутрішніх морських вод, водойм, розташованих на території більш ніж однієї області, державних мисливських угідь, лісів державного значення, а також види тварин і рослин, занесені до Червоної книги України;
- корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

До **природних ресурсів місцевого значення** належать такі, що не віднесені законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Суспільні відносини, що виникають у процесі природокористування, регулюються правовими нормами, які

визначають порядок споживання об'єктів природи з метою використання їх корисних властивостей. Ці норми містяться у нормативно-правових актах різного рівня (Конституції України, Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», Земельному, Водному, Лісовому кодексах, Кодексі про надра, законах «Про охорону атмосферного повітря», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про природно-заповідний фонд», в Указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, актах спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади, які у своїй сукупності утворюють інститут права природокористування.

Суб'єктами права природокористування є: органи державної влади й органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та громадяни України, іноземні юридичні й фізичні особи та особи без громадянства.

Об'єктами права природокористування є: земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться у межах території держави, її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони.

Відповідно до законодавства України здійснюється загальне і спеціальне використання природних ресурсів. **Загальне використання природних ресурсів** гарантується громадянам України для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних тощо) і здійснюється безкоштовно, без закріплення ресурсів за окремими особами і без надання відповідних дозволів. Право загального природокористування закріплене у Конституції України: «Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону» (ст. 13).

Об'єктами права загального природокористування є екологічні ресурси природи, тобто такі, що забезпечують людині певні умови існування, – атмосферне повітря, питна вода, водойми загального користування, приміські зелені зони, ліси, зони рекреації, курортні місцевості тощо. Об'єктами права загального природокористування можуть бути також і деякі види економічних ресурсів – гриби, ягоди, горіхи у лісах, риба у водоймах тощо.

До сфери загального природокористування можна віднести й певні види громадянських прав особи – свободу пересування

(зокрема, з метою туризму, ознайомлення з пам'ятками природи, відпочинку у певних місцевостях тощо), вільний вибір місця проживання (з урахуванням стану навколишнього природного середовища, його впливу на здоров'я) тощо.

Спеціальне використання природних ресурсів передбачає надання громадянам, підприємствам, установам і організаціям природних ресурсів у володіння, користування або оренду на підставі спеціальних дозволів (договорів оренди землі, лісорубних квитків, ліцензій, мисливських карток тощо), у яких визначаються умови і правила користування природними ресурсами, а також встановлюються ліміти їх залучення до господарського обігу. Це право використання надається для здійснення виробничої та іншої діяльності на певний період за плату.

Право спеціального природокористування встановлюється з метою раціонального використання природних ресурсів, збереження репродуктивних властивостей природи. Єдиною підставою виникнення права спеціального природокористування є дозвіл спеціально уповноваженого органу держави на використання відповідного природного ресурсу у певних цілях.

Усю різноманітність діяльності людини можна звести до трьох видів природокористування:

– **галузеве природокористування** – використання природних ресурсів у межах окремої галузі економіки (промисловості, сільському господарстві, будівництві, охороні здоров'я та ін.);

– **ресурсне природокористування** – використання окремого ресурсу (водокористування, землекористування, лісокористування, використання ресурсів надр і інші);

– **територіальне природокористування** – використання природних ресурсів у межах певної території (планетарне, міждержавне, державне, локальне).

Природокористування може бути інтенсивним та екстенсивним.

Під **інтенсивним** розуміється така форма організації природокористування, при якому самовідтворюючі, самоочищуючі сили природи необхідно доповнювати вкладеннями сил і засобів. **Екстенсивне** – це природокористування, яке спрямоване в основному на самовідновлюючі, самовідтворюючі сили природи, відбувається за рахунок розширення площі угідь і споживає природні блага без сприяння їх відтворенню.

Економічний аспект природокористування є досить важливим, оскільки технічний прогрес супроводжується зростанням потреб суспільства у джерелах енергії і матеріалах, які людина бере у природи. Використання природних ресурсів постійно потребує їх поновлення або виходить за межі їх можливого відновлення, що ставить питання раціонального використання природних і матеріальних ресурсів у центр уваги людства. При цьому, частіше за все ефективність суспільного виробництва розглядається з врахуванням раціонального використання того чи іншого ресурсу, умов природи, природних властивостей і пов'язаних з ними демографічних і соціальних питань.

З екологічного погляду наука про природокористування досліджує вплив суспільного виробництва на природне середовище. Використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями повинно здійснюватися з додержанням обов'язкових екологічних вимог:

а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;

б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;

в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів;

г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення;

д) збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;

е) здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб;

є) здійснення заходів щодо збереження і невиснажливого використання біологічного різноманіття.

Природокористування розглядається у єдиному аспекті екології та економіки, а основний еколого-економічний принцип господарювання полягає в одержанні максимального економічного ефекту за якнайменшої шкоди для природного середовища. Цей

принцип покладено в основу **раціонального природокористування**, під яким розуміють мінімальні витрати природних ресурсів для задоволення обґрунтованих життєвих потреб людського суспільства за мінімальної шкоди природному середовищу.

1.2. Оцінка природного багатства

Світовий досвід свідчить про необхідність включення вартісних показників оцінки природних ресурсів, здійснених у відповідності з міжнародними нормами і стандартами, до загального економічного і природно-ресурсного потенціалу країни та на цій основі здійснення ефективного управління виробництвом на принципах сталого розвитку.

Природне багатство – це цілісна сукупність природних багатств, представлених земельним, водним, лісовим, мінерально-сировинним та іншими видами природних капіталів. Його також можна визначити як накопичений у державі матеріально-енергетичний ресурс природного походження, що несе у собі потенціал безпосереднього використання в економічній діяльності.

Природне багатство (природний капітал) країни одночасно з іншими видами капіталів (людський, фінансовий, виробничий) є однією з системних складових національного багатства держави.

Природні ресурси не є продуктами людської праці, а тому потребують прикладання такої праці для освоєння й забезпечення участі в економічних процесах як ресурсу і тільки у такому разі стають капіталом. Людська праця може прикладатися саме до доступних природних ресурсів, а тому лише їх можливо оцінити як природне багатство країни. Отже, не всі природні ресурси є багатством, а тільки ті, що, по-перше, готові на сьогодні до безпосереднього використання у господарському обігу, а по-друге, капіталізовані, тобто є об'єктом прикладання людської активності та створюють додану вартість, капіталізуються у системі національної економіки. Недокапіталізація природних ресурсів та інших наявних активів є головною причиною існування бідних держав з великою кількістю природних і людських ресурсів.

В Україні поки що немає адекватної сучасним реаліям оцінки природного капіталу у системі її національного багатства. Попередніми дослідженнями, проведеними на початку 2000-х років, встановлено, що частка природного багатства, навіть без

урахування окремих природних ресурсів (водних, повітряних, природно-рекреаційних), становить майже третину всього національного багатства країни.

Вирішення завдання економічної оцінки природного багатства України дозволить отримати системне уявлення про вартість і територіально-просторовий розподіл природного капіталу України та її регіонів, розробити наукові рекомендації щодо напрямів удосконалення використання природних ресурсів в обігу, їх капіталізації тощо.

Сукупна вартість природного капіталу визначається за його основними видами, а саме – земельним, водним, лісовим та мінерально-сировинним. На сьогодні для оцінки цих видів ресурсів використовують рентні, витратні, порівняльні, ринкові та інші методики оцінки елементів природного багатства. У ринкових умовах господарювання найбільш методологічно обґрунтованим є визначення вартісної ціни природного капіталу на основі дохідного підходу. Це не виключає інших видів оцінок, однак саме за дохідним підходом побудовано більшість сучасних нормативних оцінок ресурсів, і, головне, – саме цей підхід дозволяє оцінити ступінь соціо-еколого-економічної ефективності господарювання у природно-ресурсній сфері, інвестиційну привабливість природокористування, природну ренту та реальні можливості залучення наявних природних ресурсів у господарський обіг.

Фахівцями Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» вартість природного багатства України визначено у розмірі 1,06 трлн грн. При цьому поресурсна структура природного багатства станом на 1 січня 2013 р. є такою: водний капітал становить 6,4 % від загальної вартості, земельний – 44,7 %, лісовий – 7,9 %, мінеральний – 24,8 %. За агрегованим підходом екосистемна складова природного багатства дорівнює 16,2 % від його підсумкової вартості.

Отже, основу природно-ресурсного потенціалу України становлять земельні та мінерально-сировинні ресурси. При цьому земельний капітал є головним ресурсом, мінеральний – відіграє провідну роль у формуванні виробничого потенціалу держави, водна та лісова складові мають вагоме структуроформуєче і допоміжне значення для національної економіки, екосистемний

ресурс, який включає природно-рекреаційну складову, екологічні послуги, біологічні фауністичні та флористичні ресурси, повітряний, кліматичний ресурс й інші корисні екосистемні ефекти, виконує важливу функцію капіталізатора природного багатства у національній економіці.

Україна належить до середньозабезпечених природними ресурсами держав, проте з відносно заниженими показниками природного багатства через низький рівень капіталізації природних ресурсів.

1.3. Поняття та сутність фінансів природокористування

Дотепер проблематика розвитку та функціонування фінансових відносин у сфері природокористування залишається однією з найактуальніших серед низки важливих проблем теорії та практики фінансів в Україні. Це пов'язано насамперед з тим, що нинішня вітчизняна система економічного регулювання та фінансування природоохоронної діяльності все ще перебуває на стадії становлення. Ця ситуація зумовлює нагальну потребу усунення істотних розбіжностей між вимогою фінансового забезпечення екологічного захисту та фінансовими можливостями економіки у цілому.

Вивчення основних положень фінансів природокористування зосереджується у площині поєднання двох дисциплін «Фінанси» та «Економіка природокористування», котрі, з одного боку, досліджують різні процеси та явища, а з іншого, – у сучасних умовах ринкової економіки, сфери їх досліджень не можуть не перетинатися, бо механізми, що їх породжують, дуже схожі: фінансово-кредитне, податкове, дотаційне регулювання, інвестування, цінові інструменти тощо.

Економіка природокористування – це наука про раціональне та ефективне використання природних ресурсів і організацію дієвої системи охорони навколишнього середовища.

Фінанси – це наука, яка вивчає сукупність розподільчих та перерозподільчих грошових відносин між економічними суб'єктами з приводу формування і використання ними централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій і завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення.

Виходячи з наведених вище понять, **фінанси**

природокористування варто розглядати як сукупність фінансових відносин, які відображають принципи, пропорції й особливості формування, розподілу, перерозподілу та використання природного багатства з метою забезпечення сталого розвитку.

Саме фінансові відносини у сфері природокористування є **предметом** вивчення дисципліни «Фінанси природокористування», а її **метою** – формування еколого-економічного світогляду та набуття навичок застосування фінансових методів у даній сфері при прийнятті управлінських рішень.

Фінансові ресурси природокористування – грошові кошти, що призначені для фінансування природоохоронної діяльності, раціонального використання природних ресурсів та подолання негативних наслідків погіршення стану довкілля і відшкодування екологічних збитків. Ці кошти надходять до спеціальних екологічних фондів або накопичуються на рахунках державних установ та підприємств різних форм власності за рахунок таких джерел: бюджетне фінансування, кредити, спеціалізовані екологічні фонди, кошти приватних осіб і підприємств тощо.

Фінансові відносини у сфері природокористування виникають:

– у процесі формуванні екологічних фондів підприємств та використання їх коштів на природоохоронні заходи та ресурсозберігаючі проекти, ліквідацію наслідків забруднення навколишнього середовища;

– з приводу надходження коштів за надані екологічні послуги, від продажу відходів і побічної продукції;

– з приводу оплати послуг природоохоронного призначення (платежі спеціалізованим організаціям за відведення й очищення зворотних вод, збирання та перероблення відходів, рекультивацію земель, оплату консультаційних послуг тощо);

– з банками щодо укладання угод про кредитування суб'єктів господарювання для здійснення природоохоронних заходів;

– зі страховими компаніями щодо створення фондів екологічного страхового захисту;

– на етапі наповнення державного та місцевих бюджетів, спеціальних екологічних фондів (державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища) шляхом зарахування до них екологічних податків, природоресурсних

платежів та штрафних санкцій за порушення природоохоронного законодавства;

– з приводу розподілу акумульованих бюджетних коштів та їх спрямування на фінансування природоохоронних і науково-дослідних робіт природоохоронного характеру.

Регулювання фінансово-економічних відносин між природокористувачами, державними і територіальними органами управління здійснюється через встановлення платежів за природокористування.

Функції фінансів природокористування як однієї зі складових фінансової системи держави збігаються з загальними функціями фінансів: розподільча, контрольна.

Розподільна функція фінансів природокористування полягає у тому, що за допомогою фінансово-економічного механізму природокористування відбувається розподіл та перерозподіл акумульованих у централізованих та децентралізованих грошових фондах фінансових ресурсів природокористування між регіонами (надання додаткових коштів регіонам для ліквідації наслідків стихійних лих), галузями (бюджетно-податкова підтримка ресурсозберігаючих виробництв), різними напрямками видатків підприємств та організацій.

Перерозподільні інструменти можуть використовуватися через вилучення доходів у підприємств, що здійснюють негативний вплив на навколишнє природне середовище та передачі їх на облаштування рекреаційних зон, відновлення родючості ґрунтів, очищення вод, насадження лісів, розведення тварин та лікування населення.

У якості перерозподільного інструменту можна розглядати акумулювання коштів у загальнодержавному і місцевих екологічних фондах з наступним направленням їх на реалізацію важливих національних та регіональних екологічних програм.

Контрольна функція фінансів природокористування спрямована на вирішення таких основних завдань: своєчасне виконання фінансових зобов'язань суб'єктами природокористування перед бюджетом, банками, страховими компаніями; мобілізація фінансових ресурсів у обсязі, необхідному для фінансування природоохоронної діяльності; ефективний цільовий розподіл та використання фінансових ресурсів природокористування.

Фінансові відносини у сфері природокористування доцільно також класифікувати у залежності від напрямів природокористування на:

– *фінансово-географічні* – виникають у процесі використання природного простору як сфери життя, розселення та розміщення виробничого потенціалу;

– *фінансово-економічні* – виникають у процесі використання природних ресурсів з вилученням та без вилучення;

– *фінансово-екологічні* – виникають у процесі використання природного середовища як приймача відходів життєдіяльності, а також для розсіювання енергії.

В аспекті національного багатства фінанси природокористування класифікуються як такі, що пов'язані з окремими елементами його природної складової, і постають, відповідно, як: фінанси природного простору; фінанси природних ресурсів; фінанси природного середовища.

Фінанси природного простору утворюють найважливіший та найскладніший блок фінансів природокористування у ринковій економіці, сутність якого складає приватна власність. Фінансові відносини у цій сфері вже мають правову підставу у вигляді земельного законодавства та інституту власності.

Другу, досить самостійну галузь фінансів природокористування, утворюють **фінанси природних ресурсів**, загальне коло питань якої пов'язане з дослідженням фінансових відносин, які виникають з приводу залучення природних ресурсів до господарського обігу з їх вилученням і без вилучення. Фінансові відносини у цій сфері природокористування мають правову підставу у вигляді природоресурсного законодавства (водного, лісового, гірничого тощо).

Фінансові відносини у галузі **фінансів природного середовища** теж мають певне правове забезпечення – законодавство про екологічну безпеку та природоохоронне законодавство.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке природокористування?
2. Яка відмінність між природними ресурсами та природними умовами?
3. За якими ознаками класифікують природні ресурси?

4. Що таке природне багатство?
5. З приводу чого можуть виникати фінансові відносини у сфері природокористування?
6. Що є предметом курсу «фінанси природокористування»?
7. Поясніть сутність функцій фінансів природокористування.

Тестові завдання:

1. Природокористування – це:
 - а) діяльність людини щодо використання природних компонентів та їх властивостей для задоволення своїх потреб;
 - б) освоєння та експлуатація окремих видів природних ресурсів;
 - в) раціональне використання природних ресурсів, їх охорона та відтворення;
 - г) усі перелічені визначення вірні.

2. Загальне природокористування здійснюється:
 - а) за дозволами та ліцензіями, які видаються державними органами;
 - б) без жодного дозволу після внесення спеціальної плати;
 - в) безоплатно та без жодного дозволу;
 - г) безоплатно за дозволом власника або користувача природних ресурсів.

3. За ступенем виснаження природні ресурси поділяються на:
 - а) мінеральні;
 - б) вичерпні;
 - в) невичерпні;
 - г) енергетичні.

4. До невичерпних природних ресурсів належать:
 - а) атмосферне повітря;
 - б) мінеральні ресурси;
 - в) сонячна енергія;
 - г) енергія приливів та відливів.

5. Природні ресурси – це:
 - а) сукупність трудових ресурсів та корисних копалин на території країни;

- б) це умови, які забезпечують можливості діяльності людини;
- в) це тіла та сили природи, які можуть бути використані для задоволення потреб суспільства;
- г) стан кліматичних факторів природного середовища у конкретно досліджуваний часовий період.

6. Природні умови це:

- а) стан кліматичних факторів природного середовища у конкретно досліджуваний часовий період;
- б) тіла і сили природи, її властивості, які на даному рівні розвитку виробничих сил визначають життєдіяльність суспільства, хоча безпосередньо не приймають участі у діяльності людей;
- в) атмосферний тиск, температура повітря, радіаційний фон, швидкість вітру;
- г) використані людиною у процесі господарської діяльності корисні копалини.

7. Природне багатство країни – це:

- а) людський, фінансовий, виробничий капітал;
- б) людський капітал і сукупність природних багатств;
- в) матеріально-енергетичний ресурс природного походження, що несе у собі актуальний потенціал безпосереднього використання у виробництві;
- г) сукупність природних багатств, представлених земельним, водним, лісовим, мінерально-сировинним та іншими видами природних капіталів.

8. Поставте у відповідність напрями природокористування і виділені на цій основі фінансові відносини:

- а) використання природного простору як сфери життя, розселення та розміщення виробничого потенціалу;
- б) використання природних ресурсів з вилученням та без вилучення;
- в) використання природного середовища як приймальника відходів життєдіяльності, а також для розсіювання енергії.

- фінансово-географічні відносини;
- фінансово-економічні;
- фінансово-екологічні.

9. Правовою основою у сфері фінансів природного простору є:

- а) земельне законодавство та інститут власності;
- б) природоресурсне законодавство (водне, лісове, гірниче тощо);
- в) законодавство про екологічну безпеку та природоохоронне законодавство;
- г) бюджетне законодавство;

10. Раціональне природокористування це:

а) процес ефективного і доцільного використання корисних копалин, водного, атмосферного, рослинного та тваринного середовища;

б) збалансована взаємодія суспільства та природи, яка забезпечує досягнення компромісу між соціально-економічними потребами суспільства і здатністю природи задовольняти їх без суттєвої шкоди для свого нормального функціонування;

в) економічно обґрунтований процес перетворення природи людиною з метою задоволення її зростаючих потреб;

г) це такий спосіб використання тіл і властивостей природи, який призводить до руйнування природно-ресурсного потенціалу, порушення закономірних природних процесів, забруднення природного середовища.

Тема 2. Фінансово-економічний механізм природокористування

2.1. Сутність, структура та завдання фінансово-економічного механізму природокористування.

2.2. Інструменти фінансово-економічного регулювання природокористування.

2.3. Форми фінансово-економічних інструментів природокористування.

2.1. Сутність та структура фінансово-економічного механізму природокористування

Забезпечення ефективності політики сталого розвитку держави можливе за рахунок реалізації виваженої фінансової політики, яка здійснюється за допомогою фінансово-економічного

механізму природокористування.

Фінансово-економічний механізм природокористування – це система спеціально розроблених, законодавчо закріплених фінансово-економічних форм, способів, методів та інструментів управління, охорони, збереження, використання і відтворення природних ресурсів з метою досягнення еколого-економічної збалансованості суспільного виробництва, раціонального природокористування та зниження негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Структура фінансово-економічного механізму природокористування представлена у вигляді рис. 1.1.

Фінансово-економічний механізм природокористування реалізується на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях.

Основні завдання фінансово-економічного механізму раціонального природокористування:

- забезпечення умов для формування достатніх фінансових ресурсів з метою здійснення природоохоронних заходів, реалізації державних екологічних програм;

- встановлення ефективного механізму розподілу і використання фінансових ресурсів природокористування;

- стимулювання раціонального природокористування за допомогою фінансових інструментів;

- скорочення енерго- і ресурсомісткості одиниці продукції;

- створення дієвої системи управління фінансами природокористування, у якій переважатимуть фінансово-економічні методи регулювання;

- поліпшення екологічної ситуації у країні, зменшення шкідливого впливу на довкілля.

До **основних методів фінансово-економічного механізму природокористування** належать: фінансове забезпечення природоохоронних заходів, фінансове регулювання природокористування (насамперед бюджетне та податкове), фінансове планування та контроль, ліцензування та лімітування природокористування, екологічний аудит.

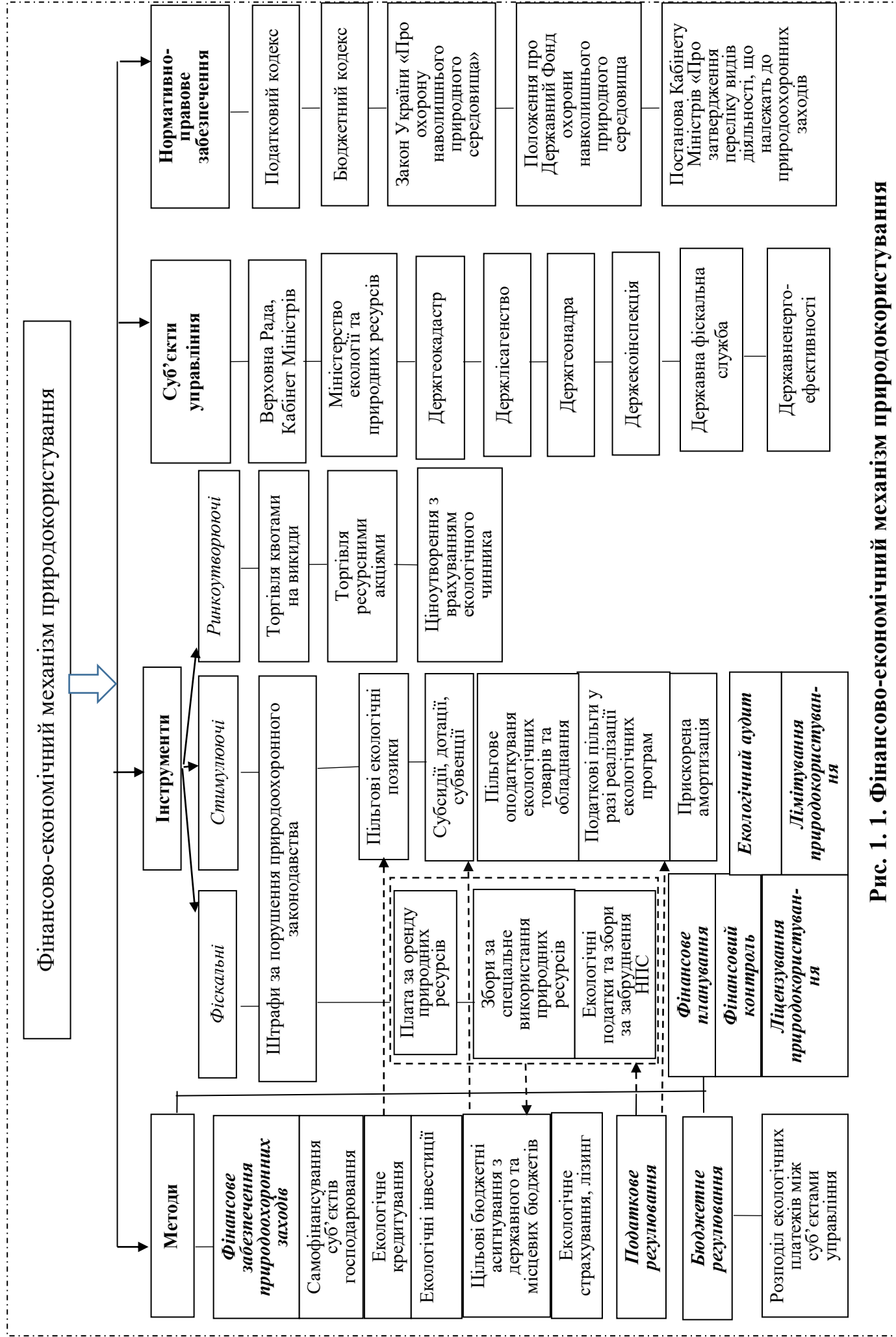

Рис. 1. 1. Фінансово-економічний механізм природокористування

Роль методів фінансово-економічного механізму природокористування полягає у створенні механізмів управління, стимулюючих природоохоронну діяльність та пошуку шляхів мінімізації економічних витрат, яких зазнає суспільство заради досягнення бажаного стану навколишнього середовища та його окремих компонентів.

Так, наприклад, запровадження *ліцензування та лімітування* видобування і використання окремих природних ресурсів дозволяє державі контролювати кількість суб'єктів господарювання, які видобувають або використовують певний природний ресурс, а при необхідності регулювати обсяги його споживання, тим самим заощаджуючи для майбутніх поколінь. Крім того, такі дії держави змушують суб'єктів господарювання ощадливо відноситися до використання дефіцитних природних ресурсів, впроваджувати матеріало- та енергозамінні технології, зменшувати обсяги шкідливих викидів, скидів і розміщення відходів.

Фінансовий механізм природокористування ґрунтується на концепції платності природокористування, яка реалізується за рахунок сукупності *фінансово-економічних інструментів*, які в умовах ринкової економіки мають виконувати не лише фіскальну функцію (накопичення коштів у загальнодержавному і місцевих екологічних фондах для реалізації природоохоронних програм, компенсації втрат природно-ресурсного потенціалу та відшкодування збитків, заподіяних довкіллю у результаті діяльності суб'єктів підприємницької діяльності), але й бути інструментами мотивації природокористувачів до екологікоконструктивної діяльності.

В Україні на сьогодні екологічні платежі мають характер податкових надходжень і слугують інструментом збільшення доходної частини державного та місцевих бюджетів, про що свідчить той факт, що акумульовані кошти від природоресурсних платежів та екологічних податків значно перевищують витрати, які спрямовуються на охорону довкілля.

Основою сформованого в Україні фінансово-економічного механізму природокористування є *природоохоронне, податкове і бюджетне законодавство*. Природоохоронні правовідносини регулюються нормами цивільного, кримінального, адміністративного, земельного, лісового, водного та інших галузей законодавства.

Національний фінансово-економічний механізм раціонального використання та охорони природних ресурсів знаходиться на стадії формування. Значна кількість його елементів, відображених на рис. 1.1, сьогодні залишаються суто декларативними. Не набули необхідного розвитку такі елементи, як кредитування природоохоронних заходів, пільгове оподаткування, торгівля квотами на викиди, екологічний аудит та екологічне страхування тощо. Вагомою проблемою залишається неузгодженість законів та підзаконних актів у сфері природокористування з іншими законами України, наслідком чого є невиконання головних приписів екологічного права, особливо у частині податкового стимулювання охорони довкілля в Україні, використання фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів на природоохоронні заходи та системи контролю за цим процесом.

Незважаючи на необхідність реалізації стратегії сталого розвитку у країні, у більшості національних стратегічних програм відсутня інтеграція економічної складової із соціальною та екологічною, досі не прийнято Стратегію сталого розвитку як правовий документ. Недосконалість нормативно-правової бази, що регулює державну підтримку природоохоронної діяльності, недостатність бюджетного фінансування охорони навколишнього природного середовища та неефективність діючих економічних важелів регулювання (екологічний податок, збори за використання природних ресурсів, податкові пільги тощо) підтверджується складною екологічною ситуацією, що потребує істотного перегляду і стратегічної переорієнтації фінансово-економічного механізму природокористування насамперед у площині вдосконалення природоохоронного, податкового і бюджетного законодавства.

2.2. Інструменти фінансово-економічного регулювання природокористування

Особливу роль у системі регулювання природокористування відіграють **фінансово-економічні інструменти природокористування** – засоби впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою орієнтації їх діяльності в екологічно сприятливому напрямі, а саме впровадження енерго- та матеріалозберігаючих технологій та обладнання, використання відновлюваних джерел енергії, раціональне використання

природних ресурсів, зменшення шкідливих викидів і скидів у навколишнє середовище та виготовлення екологічно чистої продукції.

Для того, щоб фінансово-економічні інструменти природокористування були дієвими, необхідно, щоб їх запровадження супроводжувалося зміною фінансового стану суб'єктів господарювання – позитивним економічним ефектом (збільшення прибутку чи зниження собівартості), або ж додатковими витратами. Тобто інструменти фінансово-економічного регулювання передбачають непрямую мотиваційно-стимулюючу або компенсаційно-антистимулюючу дію суб'єкта управління на об'єкт управлінського впливу. Належна структура таких інструментів забезпечує системну орієнтацію на досягнення загальної мети розвитку, а також поточних цілей.

Фінансово-економічні інструменти природокористування повинні заохочувати до природоохоронної та ресурсощадливої діяльності не тільки виробників продукції, а й створювати у споживачів та посередників попит на екологічно чисту продукцію, а у представників законодавчих та виконавчих органів влади почуття відповідальності за прийняття та впровадження екологічних стандартів та нормативів.

Дія фінансово-економічних інструментів природокористування спрямована на подолання розриву між приватними та суспільними витратами шляхом інтерналізації всіх зовнішніх витрат (як ресурсоспоживання, так і витрат на забруднення) виробниками і споживачами ресурсів, забруднювачами. Ці інструменти покликані визначати повну вартість природних ресурсів шляхом обчислення та стягнення вартості дефіциту невідновлюваних природних ресурсів і втрат від деградації (пошкодження) навколишнього середовища.

Фінансово-економічні інструменти природокористування класифікують за:

- механізмом реалізації;
- природою впливу на економічні інтереси суб'єкта;
- вихідними принципами впливу на ключові групи економічних суб'єктів;
- критеріальною базою розрахунку ставок;
- формою інструмента.

Механізми реалізації фінансово-економічних інструментів

природокористування включають:

- адміністративний перерозподіл коштів через штрафи і субсидії;
- фінансові трансферти через податки, кредити, виплати;
- вільні ринкові механізми перерозподілу коштів через торгівлю екологічними дозволами;
- сприяння на ринку через застосування негрошових форм підтримки економічних суб'єктів.

Адміністративний розподіл коштів не відповідає ринковим умовам господарювання, тому він, як правило, використовується для стягнення штрафів з винуватців забруднення навколишнього природного середовища, ліквідації наслідків природних та техногенних катастроф, а також для реалізації стратегічних екологічних програм.

Фінансові трансферти – це цілеспрямоване переміщення екологічних платежів від суб'єктів господарювання до екологічних фондів, а потім із цих фондів до регіонів та підприємств на фінансування природоохоронних програм.

Торгівля екологічними дозволами в останні десятиліття широко практикується багатьма країнами світу. Вона передбачає передачу за оплату квоти на шкідливі викиди, скиди та розміщення шкідливих речовин від однієї країни іншій. Запровадження цього механізму управління природокористуванням дозволяє обом сторонам процесу купівлі-продажу отримати економічну вигоду. Країна, яка досягла зменшення забруднення навколишнього природного середовища після продажу екологічних квот, отримує додаткові фінансові надходження. Водночас, країна, яка перевищує встановлені для неї обсяги шкідливих викидів, скидів та розміщення відходів, через купівлю додаткових квот уникне збитків, зумовлених необхідністю платити за забруднення довкілля за у кілька разів збільшеними ставками.

Негрошові форми підтримки екологічної діяльності суб'єктів господарювання (нагородження спеціальними знаками, реклама за рахунок держави екологічно чистої продукції, пропаганда природоохоронного способу життя) надає їм конкурентні переваги порівняно з підприємствами, які забруднюють довкілля та порушують екологічне законодавство.

За природою впливу на економічні інтереси суб'єкта фінансово-економічні інструменти природокористування

поділяються на дві групи:

- інструменти, спрямовані на вилучення доходів (штрафи);
- інструменти, спрямовані на збільшення доходів (субсидії).

Податки і збори за забруднення навколишнього середовища одночасно можуть виконувати як функції вилучення, так і функції відносного збільшення доходів (при пільгах в оподаткуванні) економічних суб'єктів.

Вихідні принципи впливу на ключові групи економічних суб'єктів поділяються на:

- принцип «забруднювач сплачує» – передбачає, що через систему екологічних зборів підприємство, яке спричинило негативний вплив на навколишнє природне середовище, повинно компенсувати всі завдані природі та здоров'ю населення збитки. Цей принцип застосовується, коли існують технічні можливості виробництва продукції без шкідливого впливу на навколишнє природне середовище, або існує можливість його суттєвого зниження. Ефективність фінансування природоохоронних заходів багато у чому залежить, як на практиці реалізується цей принцип, – наприклад, чи достатніми є екологічні податки та штрафи, сформовані на основі оцінки прямих і непрямих збитків навколишньому середовищу, для здійснення державними органами екологічної політики;

- принцип «споживач сплачує» застосовується, коли не існує можливості виробництва продукції без екологодеструктивних процесів. У цьому випадку сума екологічних зборів включена у собівартість виробленої продукції, що відповідно збільшує ціну, яку повинен заплатити її споживач;

- принцип «усе суспільство сплачує» передбачає, що витрати на екологічні цілі здійснюються на солідарній основі за рахунок коштів платників податків. Він використовується, коли за рахунок бюджетних коштів, або коштів спеціальних фондів впроваджуються важливі загальнодержавні чи регіональні екологічні програми.

Соціально найбільш справедливим є принцип «забруднювач сплачує», проте, на сучасному рівні розвитку технологій суспільство не може відмовитися від багатьох досягнень науки, а тому вимушене частково змиритися з забрудненням навколишнього природного середовища та виділяти кошти на подолання наслідків антропогенного впливу на довкілля.

За функціональним призначенням виділяють дві групи еколого-економічних показників: оцінки і ставки.

Еколого-економічні оцінки – це види економічних показників, що характеризують зміну параметрів господарської діяльності економічних суб'єктів (доходів, виробничих витрат, рівня рентабельності, якості продукції, продуктивності праці), у відповідь на процеси використання природних благ або впливу на компоненти природного середовища.

Завдання еколого-економічних оцінок – із максимальним ступенем вірогідності охарактеризувати, яким чином використання природних ресурсів впливає на вартісні показники діяльності економічних суб'єктів.

Еколого-економічні оцінки можуть розраховуватися на основі:

- витрат на відтворення природних ресурсів;
- вигод (прибутку, доходу), отримуваних завдяки використанню природних ресурсів;
- економічного збитку від погіршення якості природних ресурсів (прямі збитки, витрати на компенсацію втрат та упущеної вигоди);
- економічних ефектів від поліпшення якості природних ресурсів.

Еколого-економічні оцінки є первинною інформаційною основою для розрахунку еколого-економічних ставок, на основі яких формують еколого-економічні інструменти.

Еколого-економічні ставки – це питомі економічні показники (тарифи, частки, процентні нормативи), що враховують дію або вплив екологічних факторів та формують кількісну базу реалізації фінансово-економічних інструментів.

Критеріальною розрахунковою базою ставок є:

- економічні показники, які характеризують економічний стан підприємств та їх можливу поведінку у відповідь на зміну будь-яких параметрів системи (цін, ставок податків, зборів);
- еколого-економічні оцінки, що характеризують ті економічні показники, які пов'язані з використанням природних ресурсів чи зі зміною стану природного середовища.

Ставки фінансово-економічних інструментів природокористування (податків, зборів) поділяються на:

- *емпіричні*, які не прив'язуються до реальних показників

впливу екологічних факторів на економічну систему. Критерієм встановлення ставки у цьому випадку є фіскальні показники, які підбираються емпіричним шляхом;

– *розрахункові*, які визначаються на підставі реальних еколого-економічних показників (витрат і вигод) суб'єктів господарювання, що пов'язані безпосередньо з процесами впливу на навколишнє природне середовище.

2.3. Форми фінансово-економічних інструментів природокористування

Для забезпечення екологічно орієнтованої діяльності суб'єктів господарювання держава використовує такі форми фінансово-економічних інструментів природокористування: податкові інструменти, мито, штрафи, субсидії, дотації, гранти, кредити, виплати, амортизаційні інструменти, цінові інструменти, сприяння або обмеження на ринку, екологічне страхування та моральні винагороди.

Ресурсні податки та платежі (плата за використання природних ресурсів, збори за використання природних ресурсів) стягуються з природокористувачів за використання природних ресурсів, при цьому їх розмір залежить від обсягу використаного ресурсу.

Екологічні податки та збори за забруднення навколишнього середовища разом зі зборами за використання природних ресурсів є основою формування загальнодержавного, регіональних і місцевих фондів природоохоронного призначення, кошти яких спрямовуються на фінансування природоохоронних заходів.

Екологічний податок не завжди буде ефективним вирішенням екологічних проблем. У ситуаціях, коли незначна кількість небезпечної сировини може завдавати шкоди природному довкіллю та здоров'ю людини, необхідно надати перевагу адміністративним методам. Екологічні податки ефективні у ситуаціях, коли існує просте та зрозуміле співвідношення між процесом забруднення та шкідливим впливом на довкілля.

Якщо податки передбачають вилучення частини доходів підприємств та направлення їх на ліквідацію наслідків забруднення довкілля, то *податкові пільги* стимулюють виробництво екологічно чистої продукції, використання

природозахисного обладнання та впровадження природоохоронних заходів.

Акциз – це непрямий податок на продаж певних груп товарів. Підняття за допомогою акцизного збору цін на енергоносії, мінеральні ресурси та шкідливі для здоров'я населення товари зменшує попит на ці товари і змушує їх споживачів впроваджувати енерго- та ресурсозберігаючі технології.

Мито – це обов'язковий платіж при ввезенні, вивезенні чи транспортуванні певних груп товарів через митну територію країни. Напрямами екологізації митної політики є застосування підвищених ввізних та транзитних митних тарифів для екологічно несприятливих товарів (пестицидів, відходів) та звільнення від ввізного мита продукції екологічного призначення (зокрема екологічного устаткування).

Штраф – це грошове покарання за порушення екологічних нормативів (шкідливих викидів, скидів, розміщення шкідливих відходів та понаднормативне використання мінеральних ресурсів). Штрафи стягуються з прибутку, тому порушення екологічного законодавства підприємствам економічно не вигідне. При цьому штрафи можуть накладатися не тільки на суб'єктів господарювання, а й на їх керівників та інших посадових осіб, які допустили порушення екологічних законів та нормативів.

Субсидія – це цільова безповоротна допомога на впровадження природоохоронних заходів, яка виділяється з державного та місцевих бюджетів суб'єктам господарювання. Оскільки природоохоронні заходи, як правило, мають тривалий термін окупності, а іноді й збиткові, надання субсидій досить часто є єдиним заходом для стимулювання підприємств до природоохоронної діяльності.

Дотація – це грошова допомога з бюджету на покриття збитків від екологічної діяльності, наприклад, вирощування екологічно чистої продукції. Держава може дотувати виробництво екологічно чистої продукції для дитячих та шкільних закладів, медичних установ та населення, яке проживає на радіоактивно забруднених територіях. Дотації також надаються на здешевлення путівок закладам, які здійснюють оздоровлення населення з екологічно забруднених та постраждалих від антропогенних та природних катастроф територій, а також їх ліквідаторам.

Грант – це оплачене державою замовлення на екологічні

дослідження, впровадження природоохоронних заходів та виробництво екологічно чистої продукції. Грант є однією з основних форм підтримки науково-дослідних підприємств, які спеціалізуються на природоохоронних дослідженнях, що надається безповоротно на конкурсній основі. У зв'язку з тим, що екологічні дослідження направлені на вирішення проблем всього суспільства, довготривалі, трудомісткі та потребують значних фінансових вкладень, це під силу зробити тільки державі.

Кредит – це цільова поворотна позика на екологічні цілі з пільговою, або нульовою процентною ставкою. Через здешевлення кредитів для виробників природоохоронного обладнання та екологічно чистої продукції, держава робить таку діяльність більш привабливою для потенційних інвесторів.

Виплати з державного, місцевого бюджетів та цільових фондів на відшкодування витрат екологічного характеру. На сьогоднішньому етапі розвитку суспільство практично не може обійтися без багатьох видів діяльності та товарів, при виробництві яких забруднюється довкілля. Тому через використання цього інструменту держава та місцеві органи влади вносять свій вклад у реалізацію суспільно необхідних екологічних проектів.

У практиці природокористування різних країн можна зустріти різноманітні форми використання виплат, у тому числі:

– виплати підприємствам чи окремим особам для компенсації збитку від забруднення середовища;

– виплати підприємствам чи населенню за згоду «терпіти» по сусідству екологічно несприятливий або потенційно небезпечний об'єкт;

– компенсація витрат підприємствам, що здійснюють екологічно необхідні, але економічно неприбуткові види діяльності (створення і підтримка охоронних, рекреаційних територій, переробка відходів та ін.).

Прискорена амортизація основних фондів екологічного призначення. Цей інструмент дозволяє зменшувати оподатковувану базу підприємств, які експлуатують природоохоронне обладнання. Тим самим підприємства отримують додаткові кошти та мають можливість швидше замінити старе обладнання на нове.

Цінові інструменти – це державне регулювання цін шляхом їх збільшення або зниження з метою зменшення виробництва і

споживання екологічно небезпечної продукції та збільшення виробництва і споживання екологічно чистої продукції.

Держава, зацікавлена у виробництві екологічно чистої продукції, може зменшити ціну на природні ресурси, які використовуються для її виготовлення. Водночас, для регулювання раціонального використання невідновлюваних природних ресурсів, через стягнення рентної надбавки, встановлюються збільшені ціни, чим суб'єкти господарювання симулюються до зменшення використання ресурсів та впровадження замінних технологій.

Сприяння або обмеження на ринку – це комплекс організаційних заходів, що дозволяє надати додаткові економічні переваги екологічно орієнтованим суб'єктам або створити економічні обмеження екологічно несприятливим суб'єктам, як правило, без прямого фінансового впливу на інтереси суб'єктів. До основних напрямів здійснення зазначеного виду заходів можна назвати:

- маркетингове сприяння екологічно прогресивним суб'єктам (у тому числі безкоштовна реклама);
- інформаційна підтримка підприємств;
- державний протекціонізм для екологічно орієнтованих видів продукції у зовнішній торгівлі.

Премія, нагорода, приз – це грошова чи інша винагорода за успіхи у здійсненні екологічної діяльності. Найбільш поширеними є такі види нагород: премії і винагороди підприємствам, що мають успіхи в екологічній діяльності, премії і звання переможців у конкурсі на кращу екологічну територію, премії підприємцям, громадянам, домовласникам, що домоглися успіхів в економічній діяльності.

Екологічне страхування – це страхування цивільно-правової відповідальності виробництв – джерел підвищеної небезпеки для довкілля за заподіяну шкоду, яка може бути завдана громадянам та юридичним особам, внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке фінансово-економічний механізм природокористування?
2. З яких елементів складається фінансово-економічний

механізм природокористування?

3. Яка мета функціонування фінансово-економічного механізму природокористування?

4. Що таке еколого-економічні оцінки?

5. Як формуються еколого-економічні ставки?

6. Як можна класифікувати фінансово-економічні інструменти природокористування за природою впливу на економічні інтереси суб'єкта?

7. Наведіть приклад податкових екологічних інструментів.

8. Охарактеризуйте мито як фінансово-економічний інструмент природокористування.

Тестові завдання:

1. За допомогою фінансово-економічних інструментів природокористування держава може:

а) обмежувати негативний вплив суб'єктів господарювання на навколишнє природне середовище;

б) стимулювати до виробництва екологічно чистої продукції;

в) стимулювати раціональне використання природних ресурсів;

г) створювати у споживачів та посередників попит на екологічно чисту продукцію.

2. Держава, яка зацікавлена у зменшенні використання окремих природних ресурсів, або обсягів шкідливих викидів чи скидів, повинна:

а) збільшити збір за одиницю використаного природного ресурсу та одиницю шкідливого інгредієнта, що потрапляє в атмосферу, ґрунт, або водне середовище;

б) зменшити збір за одиницю використаного природного ресурсу та одиницю шкідливого інгредієнта, що потрапляє в атмосферу, ґрунт, або водне середовище;

в) знизити ціни на природоохоронне обладнання за допомогою надання податкових пільг;

г) знизити відсотки за кредитами, призначеними для придбання природоохоронного обладнання.

3. Механізм реалізації еколого-економічних інструментів, який не відповідає ринковим умовам господарювання, це:

- а) адміністративний перерозподіл коштів через штрафи і субсидії;
- б) фінансові трансфери через податки, кредити, виплати;
- в) вільні ринкові механізми перерозподілу коштів через торгівлю екологічними дозволами;
- г) сприяння на ринку через застосування негрошових форм підтримки економічних суб'єктів.

4. Передача за оплату квоти на шкідливі викиди, скиди та розміщення шкідливих речовин від однієї країни іншій це:

- а) адміністративний перерозподіл коштів через штрафи і субсидії;
- б) фінансові трансфери;
- в) торгівля екологічними дозволами;
- г) негрошові форми підтримки економічних суб'єктів.

5. Негрошові форми підтримки екологічної діяльності суб'єктів господарювання:

- а) нагородження спеціальними знаками;
- б) реклама за рахунок держави екологічно чистої продукції;
- в) пропаганда природоохоронного способу життя;
- г) адміністративний перерозподіл коштів через штрафи і субсидії.

6. Еколого-економічні оцінки можуть розраховуватися на основі:

- а) витрат на відтворення природних ресурсів;
- б) вигод (прибутку, доходу), отримуваних завдяки використанню природних ресурсів;
- в) економічного збитку від погіршення якості природних ресурсів;
- г) всі відповіді правильні;

7. Вихідні принципи впливу фінансово-економічних інструментів природокористування на групи економічних суб'єктів:

- а) «забруднювач сплачує», «споживач сплачує», «усе суспільство сплачує»;
- б) економічна доцільність, екологічна безпека, раціональне

використання природних ресурсів;

в) соціальної справедливості, економічної ефективності, екологічної доцільності.

г) всі відповіді правильні.

8. До функцій фінансово-економічного механізму природокористування належать:

а) фінансове забезпечення природоохоронних заходів;

б) фінансове регулювання раціонального природокористування;

в) правильні відповіді а) і б);

г) правильної відповіді немає.

9. Фінансово-економічний механізм природокористування включає:

а) фінансово-економічні інструменти;

б) фінансово-економічні методи забезпечення раціонального природокористування;

в) інституційно-правове забезпечення;

г) всі відповіді правильні.

10. Ринкові фінансово-економічні інструменти включають:

а) штрафи;

б) податки;

в) вільні ринкові механізми перерозподілу коштів через торгівлю екологічними дозволами;

г) сприяння на ринку через застосування негрошових форм підтримки економічних суб'єктів.

Тема 3. Фінансування природоохоронної діяльності

3.1. Фінансове забезпечення природоохоронної діяльності.

3.2. Фонди охорони навколишнього природного середовища.

3.3. Цільове використання фінансових ресурсів фондів охорони навколишнього природного середовища.

3.4. Проблеми та перспективи фінансування природоохоронної діяльності в Україні.

3.1. Фінансове забезпечення природоохоронної діяльності

Найважливішою складовою фінансово-економічного механізму природокористування є **фінансове забезпечення природоохоронної діяльності** – законодавчо встановлена система джерел і форм фінансування природоохоронних заходів, створення економічних, політичних та правових умов для здійснення екологічних інвестицій, розподіл платежів за спеціальне природокористування та екологічних податків між суб'єктами управління і визначення напрямів цільового використання коштів (наприклад, на заходи, спрямовані на раціональне використання природних ресурсів, їх відновлення та охорону, впровадження екологічно чистих технологій тощо).

Джерелами фінансування природоохоронної діяльності є:

- власні кошти суб'єктів господарювання;
- кредити;
- кошти страхових екологічних фондів;
- гранти міжнародних організацій;
- екологічні інвестиції;
- бюджетні асигнування, залучені за рахунок зборів за спеціальне використання природних ресурсів (мінеральних, водних, земельних, лісових) та забруднення навколишнього природного середовища, штрафних санкцій за порушення екологічного законодавства тощо.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 42) визначає, що в Україні фінансування екологічних заходів здійснюється за рахунок:

- державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів;
- коштів підприємств, установ та організацій;
- фондів охорони навколишнього природного середовища;
- добровільних внесків та інших коштів.

Джерела екологічного фінансування можуть носити як *бюджетний* (кошти Державного, республіканського та місцевих бюджетів, фондів охорони навколишнього природного середовища), так і *позабюджетний* характер (добровільні внески, кредити та позики фінансових установ, гранти міжнародних організацій тощо).

Кризовий стан економіки на сьогодні не дозволяє державі і окремим природокористувачам виділяти кошти, необхідні для

здійснення заходів щодо забезпечення екологічної безпеки, у повному обсязі.

Інноваційним джерелом фінансування раціонального природокористування та охорони довкілля є *екологічні інвестиції* (екологічно орієнтовані інвестиції) – всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються у господарську діяльність і спрямовані на зниження і ліквідацію негативного антропогенного впливу на довкілля, збереження, поліпшення і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу територій, забезпечення екологічної безпеки у країні.

Досвід розвинених країн світу підтверджує, що економічно вигідніше та доцільніше інвестувати у новітні технології, що орієнтовані на усунення причин нераціонального використання та забруднення природних ресурсів, ніж фінансувати ліквідацію наслідків екологічного лиха. На відміну від традиційних інвестицій в економіку, інвестиції у раціональне використання природних ресурсів повинні здійснюватися системно, адже відновлення та поліпшення якості довкілля потребує тривалого періоду та значних зусиль. Якщо превентивні інвестиції не здійснювались, то подальші, навіть значні інвестиції, спрямовані на спробу ліквідувати наслідки, будуть малоефективними.

До пріоритетних напрямів впровадження «екологічних інвестицій» належать: підвищення енергетичної ефективності будівництва споруд, розвиток екологічної інфраструктури, екологічного чистого транспорту, екологічно чистої енергії, регулювання хімічних речовин і відходів, вдосконалення систем водоочистки та водоспоживання, екологічно чисте сільськогосподарське виробництво.

Одним із різновидів екологічних інвестицій є «зелені облигації» – боргові інструменти для залучення коштів на проекти розвитку відновлювальної енергетики, енергоефективності та екологічно чистого транспорту.

Охорона навколишнього природного середовища потребує не лише значних фінансових затрат, а й належного витрачання коштів на здійснення природоохоронних заходів, екологічних програм і ресурсозберігаючих проектів.

Витрати на охорону навколишнього природного середовища – це всі види витрат держави, підприємств (організацій, установ), спрямовані на запобігання, контроль,

зменшення чи ліквідацію забруднення навколишнього природного середовища та охорону природи, управління природоохоронними ресурсами.

Витрати на природоохоронні заходи поділяються на капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища.

Капітальні інвестиції, які здійснюються з метою охорони навколишнього природного середовища, – це всі витрати на обладнання, технічне оснащення, будівництво природоохоронного призначення. Сюди включаються витрати на будівництво нових, розширення, реконструкцію, реставрацію, технічне переобладнання діючих підприємств, об'єктів, капітальний ремонт і придбання обладнання природоохоронного призначення довгострокового користування.

Інвестиційні витрати «на кінці труби» – це інвестиції, які не впливають на виробничий процес, а направлені тільки на скорочення пов'язаного з ним забруднення.

Інвестиційні витрати в інтегровані технології – це інвестиції, які призводять до змін/модифікацій виробничого процесу, а їх основною метою є скорочення забруднення, при цьому змінюється технологія виробництва та знижуються обсяги утворених забруднюючих речовин.

Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища – витрати, які здійснюються на підтримку (утримання та експлуатацію) основних засобів природоохоронного призначення у робочому стані.

Упродовж останніх років у динаміці витрат на охорону навколишнього природного середовища в Україні (і поточних витрат, і капітальних інвестицій) спостерігається висхідна тенденція (див. табл. 3.1), однак величина поточних витрат є набагато більшою за суму капітальних інвестицій природоохоронного спрямування, що консервує високий рівень фізичного зношення об'єктів природоохоронної інфраструктури.

Однією з основних складових фінансово-економічного механізму природокористування виступає фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат природоохоронного спрямування за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів. Поглиблення процесів децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування призвело до збільшення питомої ваги

видатків місцевих бюджетів у загальних видатках зведеного бюджету України, що посилює роль територіальних громад у процесах збереження та відтворення місцевого природно-ресурсного потенціалу. Якщо у 2002 р. питома вага місцевих бюджетів у загальних видатках зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища становила 20,2 %, у 2014 р. – 25,4 %, то у 2017 р. та 2018 р. відповідно 35,5 і 36,9 %. У цілому, видатки на цю сферу у державі не перевищують 1,1 % усіх видатків. З місцевих бюджетів не більше 0,5 % видатків спрямовується на охорону навколишнього природного середовища, а з державного – не більше 1,6 %.

Таблиця 3.1.

Витрати на охорону навколишнього природного середовища в Україні у 2014-2017 рр.

	2014	2015	2016	2017
Сукупні витрати на охорону навколишнього природного середовища, млрд грн	21,93	24,59	32,49	31,49
Капітальні інвестиції, млрд грн	7,96	7,67	13,39	11,03
Поточні витрати, млрд грн	13,97	16,92	19,10	20,47
Видатки бюджету на охорону навколишнього природного середовища, млрд грн	3,48	5,53	6,26	7,35
Частка видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища у загальному обсязі видатків бюджету, %	0,7	0,8	0,7	0,7
Частка витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету, %				
- у капітальних інвестиціях	0,5	4,1	2,8	3,5
- у поточних витратах	2,0	1,8	2,9	2,3

Джерело: дані Державної служби статистики та Міністерства фінансів України

Але незважаючи на те, що видатки місцевих бюджетів на природоохоронні цілі в останні роки демонструють висхідну динаміку, реального збільшення сум фінансування проектів екологічного спрямування на місцевому рівні так і не забезпечено. Зокрема у 2017 р. сума видатків місцевих бюджетів на охорону навколишнього природного середовища у порівняних цінах 2001 р. становила 228,6 млн грн, що менше відповідного показника у 2012 р., який складав 271 млн грн.

3.2. Фонди охорони навколишнього природного середовища

Базовим механізмом державного фінансування природоохоронних заходів та програм є **фонди охорони навколишнього природного середовища** – спеціалізований інститут концентрації грошових коштів з метою цільового фінансування екологічних потреб.

Державний, республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища були створені у 1992 р. з метою акумулювання коштів і цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, спрямованих на запобігання, зменшення та усунення забруднення довкілля, у тому числі фінансування наукових досліджень з цих питань. В 1998 р. фонди охорони навколишнього природного середовища включено до спеціального фонду державного та місцевих бюджетів України.

Порядок формування коштів **Державного фонду охорони навколишнього природного середовища**, їх розподіл та контроль за використанням регулюються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 47) та Положенням про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 1998 р. № 634).

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок:

- а) частини екологічного податку (45 %);
- б) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень;
- в) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища у результаті господарської та іншої діяльності (30 %).

Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів України.

Республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються у складі республіканського бюджету Автономної

Республіки Крим та відповідного місцевого бюджету за рахунок:

а) частини екологічного податку (55 %);

б) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону довкілля у результаті господарської та іншої діяльності (70 %);

в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян.

Положення про фонд охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища затверджуються відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим та місцевими радами. Розподіл коштів, що надходять до республіканського Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) радами за поданням обласних, державних адміністрацій.

На цей час в Україні функціонує понад 12 тисяч фондів охорони навколишнього природного середовища, з яких майже 87 % складають сільські фонди.

В Україні можуть утворюватись й інші фонди для стимулювання і фінансування природоохоронних заходів, програм і проектів з раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Так, фінансування бюджетних програм, у межах яких здійснюються заходи з проектування, будівництва, введення в експлуатацію, експлуатації, закриття об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, включаючи сховища для довготривалого зберігання чи захоронення радіоактивних відходів, які утворилися після переробки відпрацьованого ядерного палива українських атомних електростанцій, здійснюється за рахунок коштів *Державного фонду поводження з радіоактивними відходами*. Державний фонд поводження з радіоактивними відходами створений у складі спеціального фонду державного бюджету України. Спрямування коштів Фонду на реалізацію бюджетних програм здійснюється за поданням Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і погодженням Комітету Верховної Ради України з питань бюджету.

Дохідна частина Фонду формується за рахунок коштів, які надходять від екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк, а також інших надходжень, не заборонених законодавством.

3.3. Цільове використання фінансових ресурсів фондів охорони навколишнього природного середовища

Чинним екологічним законодавством встановлено безпосередній зв'язок між виконанням природоохоронних заходів і джерелами їх фінансування. Так, кошти фондів охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів можуть використовуватись тільки для цільового фінансування:

- природоохоронних заходів, включаючи захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь;
- ресурсозберігаючих заходів, у тому числі наукових досліджень з цих питань;
- ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- заходів для зниження забруднення навколишнього природного середовища та дотримання екологічних нормативів і нормативів екологічної безпеки;
- заходів для зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення.

Порядок планування та фінансування природоохоронних заходів з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища затверджений відповідним наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 18 серпня 2015 р. № 194. Він встановлює правила подання запитів на виділення коштів з Державного фонду для природоохоронних цілей і порядок розгляду цих запитів.

Планування видатків для реалізації природоохоронних заходів за відповідною бюджетною програмою здійснюється Міністерством екології та природних ресурсів України на кожний бюджетний період шляхом затвердження *плану природоохоронних заходів*. Основою для розгляду та включення природоохоронного заходу до плану є запит, що подається юридичною особою, яка має

намір здійснити конкретний природоохоронний захід за рахунок бюджетних коштів, з 1 січня до 15 листопада поточного року. До запиту додаються кошторис витрат та екологічний висновок.

Перш за все запит аналізується щодо відповідності зазначеного у ньому природоохоронного заходу ***Переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів***, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. № 1147. Використання коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на заходи, що не включені до цього переліку, забороняється. До витрат на охорону навколишнього природного середовища законодавство відносить усі види витрат, спрямовані на запобігання, скорочення чи ліквідацію забруднення, інших видів шкідливого впливу господарської та іншої діяльності на довкілля, при наданні послуг чи використанні продукції, а також на збереження біорізноманіття та середовища існування.

Робоча група, затверджена наказом Міністерства екології та природних ресурсів України, здійснює попередній відбір природоохоронних заходів за відповідною бюджетною програмою згідно з визначеними пріоритетами та критеріями. Так, для включення до плану природоохоронних заходів пріоритет надається природоохоронним заходам, що визначені законами України, актами та дорученнями Президента України та Кабінету Міністрів України і спрямовані на запобігання, попередження, зменшення та усунення забруднення навколишнього природного середовища.

Критеріями відбору природоохоронних заходів для включення до плану є:

- відповідність загальній меті, завданням бюджетної програми та напрямам діяльності, які забезпечують реалізацію програми;
- готовність природоохоронного заходу на час подання запиту;
- природоохоронний ефект;
- економічна ефективність (строк окупності);
- наявність власних коштів як джерела фінансування;
- наявність гарантованого фінансування з інших джерел;
- строк реалізації природоохоронного заходу.

План природоохоронних заходів затверджується Міністром

екології та природних ресурсів і погоджується Міністерством фінансів.

Постановою Кабінету Міністрів України *«Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансового забезпечення цільових проектів екологічної модернізації підприємств»* від 7 серпня 2013 р. визначено механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за бюджетною програмою «Фінансове забезпечення цільових проектів екологічної модернізації підприємств», що надійшли від сплати екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк).

Головним розпорядником бюджетних коштів та відповідальним виконавцем бюджетної програми є Міністерством екології та природних ресурсів. Одержувачами бюджетних коштів є підприємства – платники екологічного податку, безпосередні замовники заходів з модернізації об'єктів, які обліковуються на балансі таких підприємств, крім тих підприємств, яких визнано банкрутами, а також тих, що мають заборгованість зі сплати податків і зборів до державного та місцевих бюджетів, внесків до Пенсійного фонду України та заборгованість із виплати заробітної плати.

Бюджетні кошти використовуються з метою зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, пов'язаного з викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, їх скиданням безпосередньо у водні об'єкти, розміщенням відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, відповідно до *плану реалізації цільових проектів екологічної модернізації підприємств*, який затверджується Міністерством екології та природних ресурсів за погодженням з Міністерством фінансів з урахуванням переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, і спрямовуються на забезпечення:

- раціонального використання і зберігання відходів виробництва і побутових відходів;
- охорони і раціонального використання водних ресурсів;
- охорони атмосферного повітря.

Міністерство екології та природних ресурсів у тижневий

термін після затвердження зазначеного плану інформує підприємства про включення до нього цільових проектів екологічної модернізації підприємств, фінансове забезпечення яких здійснюється за рахунок бюджетних коштів. Бюджетні кошти при цьому виділяються на безповоротній основі.

3.4. Проблеми та перспективи фінансування природоохоронної діяльності в Україні

На сьогодні в Україні досі немає дієвого механізму фінансового забезпечення охорони довкілля, що підтверджується такими даними:

- у 2017 р. у структурі витрат на охорону навколишнього природного середовища частка коштів державного та місцевих бюджетів склала всього 8,2 %, а частка видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища у загальному обсязі видатків бюджету становила 0,7 %;

- частка сукупних витрат на охорону навколишнього природного середовища у загальному обсязі ВВП упродовж останніх років складає 0,5-0,6 %, натомість оптимальне значення цього показника у зарубіжних країнах коливається від 3 до 7 % і характеризує показник екологічної безпеки країни;

- упродовж останніх років за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів фінансувалося лише від 0,5 до 4,1 % капітальних інвестицій в охорону довкілля, а у структурі капітальних інвестицій суттєво переважають витрати в очищення над витратами в інтегровані технології. Так, у 2017 р. у структурі капітальних інвестицій в охорону атмосферного повітря капітальні інвестиції в інтегровані технології склали всього 11,5 % від загального обсягу інвестицій.

Все це свідчить про низький рівень бюджетного забезпечення екологічних програм і проектів, що зумовлено дефіцитом фінансових ресурсів та відсутністю державних інтересів у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Недостатня дієвість існуючого механізму фінансування природоохоронних заходів пояснюються такими причинами:

- недосконалість нормативно-правової бази щодо державної підтримки природоохоронної діяльності;

- низький рівень бюджетної дисципліни у сфері охорони

навколишнього природного середовища;

- розбалансованість дохідної та видаткової частин системи фінансування природоохоронних заходів;

- недостатня інформація щодо реальної вартості екологічних збитків для суспільства;

- нестабільність фінансово-податкової системи;

- нестабільність організаційного механізму екологічного регулювання;

- обмеженість фінансових ресурсів і низька ефективність використання коштів на природоохоронні заходи;

- недостатня концентрація коштів на пріоритетних напрямках;

- високі кредитні ставки, що не дозволяють активізувати процеси банківського кредитування природоохоронних та природоексплуатаційних проектів.

Наявність фондів охорони навколишнього природного середовища у складі державного та місцевих бюджетів повністю позбавляє їх незалежності, що призводить до використання коштів фондів не за цільовим призначенням. Місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища є досить багато, однак їх надходження у більшості випадків є мізерними і не дозволяють здійснювати суттєві природоохоронні заходи у населених пунктах, особливо сільських. Єдиним вагомим джерелом державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища є екологічний податок, тому необхідно розширити їх дохідну базу частиною земельного податку та рентної плати за використання природних ресурсів, які на сьогодні мають не цільове, а фіскальне значення, тобто наповнюють бюджет і не завжди використовуються для фінансування природоохоронних цілей. Наприклад, природоохоронні витрати, пов'язані з охороною та раціональним використанням землі, в 2009-2016 рр. становили всього від 6,9 % до 11,5 % від загальної суми коштів, що надійшли у вигляді плати за землю до бюджетів України.

Першим кроком у цьому напрямі є створення з 2018 р. Державного фонду розвитку водного господарства у складі спеціального фонду державного бюджету України за рахунок відрахувань 10 % рентної плати за спеціальне використання води. Основними напрямками використання коштів фонду є фінансування заходів з експлуатації, модернізації та розвитку водогосподарського комплексу, будівництва та реконструкції

меліоративних систем, захисту від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь, централізованого водопостачання сільських населених пунктів.

Окрім запровадження механізму цільового використання коштів від ресурсних платежів, доцільно збільшити розміри економічних санкцій, щоб підприємствам було вигідно переходити на екологобезпечні, ресурсо- й енергозберігаючі технології на протипагу забрудненню навколишнього середовища.

Однією з вагомих проблем сучасного фінансового механізму природокористування є нормативно-правова неврегульованість фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища на місцях, адже на відміну від Державного Фонду охорони навколишнього природного середовища України, загальнообов'язкові правила планування та здійснення фінансування природоохоронних заходів з якого затверджено відповідним наказом Міністерства екології та природних ресурсів, органи місцевого самоврядування повинні на власний розсуд визначати механізм здійснення видатків місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що залишає можливість для зловживань та робить роботу фондів формальною.

Враховуючи неефективну систему створених фондів охорони навколишнього природного середовища, потрібно поступово перейти до практики їх відокремлення зі складу державного і місцевих бюджетів та створити самостійні Національний та обласні екологічні фонди, що здійснюватимуть виключно цільове фінансування екологічних програм. Аналогічна практика застосовується у Польщі.

У порівнянні з іншими країнами, національна система розподілу коштів екологічних фондів є занадто розгалуженою, тобто містить дуже широкий перелік природоохоронних заходів, що в умовах нестачі коштів місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища призводить до недостатньої концентрації коштів на пріоритетних напрямках та їх розпорошення по інших заходах, які не розв'язують основних екологічних проблем. Для вирішення цієї проблеми необхідно сформувавши механізм визначення критеріїв ранжування природоохоронних програм за пріоритетністю.

Нестабільність бюджетного та податкового законодавства стримують планування екологічних програм, насамперед

місцевих, навіть на короткостроковий період.

За даними проведених Рахунковою палатою аудитів, неузгодженість чинних законодавчих та підзаконних актів, складність підходів до формування переліків природоохоронних заходів, непослідовність і неефективність управлінських рішень учасників бюджетного процесу, низький рівень бюджетної дисципліни у сфері охорони навколишнього природного середовища, відсутність юридичної відповідальності розпорядників бюджетних коштів призвели до розбалансованості доходної та видаткової частин системи фінансування природоохоронних заходів та відповідно до невиконання планів природоохоронних заходів

Упродовж останніх років спостерігається тенденція до неповного використання бюджетних коштів природоохоронного призначення. За даними Міністерства екології та природних ресурсів України, у 2017 р. за бюджетною програмою «Здійснення природоохоронних заходів» із загального обсягу коштів, передбачених планом у сумі 230,3 млн грн, фактично було витрачено лише 60,9 %. А за трьома бюджетними програмами у сфері поводження з побутовими відходами із затверджених асигнувань на реалізацію заходів і проектів у сумі 324,1 млн грн не використано та повернено до державного бюджету майже 50 % коштів. За даними Рахункової палати 30 % коштів Державного фонду охорони навколишнього природного середовища спрямовується не на природоохоронні заходи. На 1 січня 2018 р. утворився залишок коштів Державного фонду охорони навколишнього природного середовища у сумі майже 300 млн грн, що свідчить про низьку ефективність використання коштів на природоохоронні заходи. Головна причина такого стану – невчасне прийняття управлінських рішень на етапі планування та затвердження відповідних заходів і проектів, неузгодженість та неповна сформованість нормативно-правового забезпечення.

Для збалансування системи фінансування природоохоронних заходів необхідно, щоб доходна частина бюджету, сформована за рахунок екологічних платежів, співпадала з його видатковою частиною без спрямування коштів на інші, не пов'язані із природоохоронними, цілі. Для цього потрібно:

– запровадити механізми внутрішнього контролю Міністерства екології та природних ресурсів за ефективністю

використання бюджетних коштів і досягненням планових показників;

– зараховувати екологічний податок лише до спеціального фонду державного та місцевих бюджетів, що гарантуватиме їх цільове використання;

– скасувати норми Бюджетного кодексу, які дозволяють місцевим органам влади витратити доходи від екологічного податку на фінансування заходів, що не мають жодного відношення до природоохоронної діяльності;

– внести зміни до Бюджетного кодексу щодо розподілу між спеціальними фондами місцевих бюджетів частини земельного податку та рентних платежів з метою їх цільового використання.

Систематизація екологічного законодавства України, що регламентує механізм фінансування природоохоронних заходів, та його удосконалення повинні здійснюватися разом із: всебічним розвитком механізмів публічно-приватного партнерства з поєднанням для цього коштів з різних джерел; удосконаленням системи екологічного менеджменту на мікрорівні, розвитком екологічного аудиту та моніторингу довкілля тощо.

Отже, з метою удосконалення фінансування природоохоронної діяльності необхідно:

– реформувати систему фондів охорони навколишнього природного середовища з наданням їм самостійності;

– сформувати прозорий і ефективний механізм використання бюджетних коштів на цільові екологічні заходи з законодавчим встановленням мінімального порогу бюджетного фінансування як на державному, так і на місцевому рівнях;

– визначити екологічні програми, які мають пріоритетне значення і претендують на першочергову реалізацію;

– збільшити екологічні податки;

– прийняти єдиний нормативно-правовий акт, який би детально визначав порядок та умови фінансування природоохоронної діяльності тощо.

Питання для самоконтролю:

1. За рахунок яких джерел відбувається фінансування природоохоронної діяльності в Україні?

2. Назвіть основні джерела надходжень до фондів охорони навколишнього природного середовища ?

3. Яка основна мета функціонування Державного фонду поводження з радіоактивними відходами?

4. На які цілі витрачаються кошти фондів охорони навколишнього природного середовища?

5. Охарактеризуйте основні проблеми фінансування природоохоронної діяльності в Україні.

Тестові завдання:

1. Який Закон України визначає джерела фінансування екологічних заходів в Україні?

а) Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»;

б) Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру»;

в) Закон України «Положення про державний моніторинг навколишнього природного середовища в Україні»;

г) Закон України «Про екологічну експертизу».

2. Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок:

а) частини екологічного податку згідно із законом;

б) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень;

в) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища у результаті господарської та іншої діяльності;

г) земельного податку.

3. Відповідно до якого принципу будь-який суб'єкт господарювання несе фінансову відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища та невиконання встановлених екологічних вимог:

а) «забруднювач платить»;

б) «споживач сплачує»,

в) «усе суспільство сплачує»;

г) всі відповіді правильні.

4. Фінансове забезпечення охорони довкілля та раціонального

природокористування включає:

а) визначення джерел фінансування природоохоронних заходів;

б) надання коштів природокористувачам та господарюючим суб'єктам для здійснення ресурсозберігаючих та природоохоронних заходів;

в) визначення напрямів цільового використання коштів;

г) всі відповіді правильні.

5. Бюджетні джерела екологічного фінансування:

а) кошти державного, республіканського та місцевих бюджетів;

б) кошти фондів охорони навколишнього природного середовища;

в) кредити та позики фінансових установ;

г) власні кошти суб'єктів господарювання.

6. Позабюджетні джерела екологічного фінансування:

а) кошти фондів охорони навколишнього природного середовища;

б) кредити та позики фінансових установ;

в) добровільні внески;

г) гранти міжнародних організацій тощо.

7. Усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються у господарську діяльність і спрямовані на зниження і ліквідацію негативного антропогенного впливу на довкілля, це:

а) бюджетні асигнування;

б) бюджетне фінансування;

в) екологічні інвестиції;

г) екологічне страхування.

8. Кошти фондів охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів можуть використовуватись для:

а) цільового фінансування наукових досліджень з питань природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів;

б) ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

в) фінансування заходів для зниження впливу забруднення

довкілля на здоров'я людей;
г) всі відповіді правильні.

9. Фонди охорони навколишнього природного середовища в Україні включають:

а) Державний фонд охорони навколишнього природного середовища;

б) фонд охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим;

в) місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища;

г) Національний фонд охорони навколишнього природного середовища.

10. План реалізації цільових проектів екологічної модернізації підприємств затверджує:

а) Міністерство фінансів;

б) Міністерство екології та природних ресурсів;

в) Державна фіскальна служба України;

г) Державна екологічна інспекція.

Тема 4. Фінансово-економічне стимулювання раціонального природокористування

4.1. Фінансово-економічні стимули до раціонального використання природних ресурсів.

4.2. Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель.

4.3. Фінансове стимулювання енергозбереження в Україні.

4.4. Фінансові стимули до енергозбереження у житловому секторі України.

4.5. Джерела та механізми фінансування енергозберігаючих заходів в Україні.

4.1. Фінансові методи стимулювання природоохоронної діяльності

Важливе місце у фінансово-економічному механізмі природокористування посідають фінансово-економічні стимули до

екологічно обумовленої діяльності економічних суб'єктів.

До *основних фінансово-економічних стимулів* у зарубіжній практиці відносять:

- податкові пільги;
- пільгові кредити, субсидування;
- цінова політика (використання заохочувальних цін на екологічно чисту продукцію, регулювання цін на первинні ресурси і кінцеву продукцію);
- державна підтримка підприємств, що виробляють природоохоронне обладнання і контрольно-вимірювальні прилади, а також фірм, що виконують роботи та здійснюють послуги екологічного призначення;
- введення прискореної амортизації основних фондів природоохоронного призначення та ін.

Одними з найдієвіших фінансових стимулів є пільгові податкові інструменти, при цьому найчастіше надаються пільги з ПДВ та податку на прибуток.

В залежності від об'єкта застосування податкові пільги бувають:

- на виробництво продукції екологічного призначення (очисне обладнання, засоби екологічного контролю);
- на здійснення екологічно орієнтованих видів діяльності (переробка відходів, рекультивація земель);
- на виробництво екологічно чистої продукції (в першу чергу продуктів харчування);
- на продукцію, яка зменшує матеріаломісткість і енергоємність суспільного продукту.

Згідно зі ст. 48 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» в Україні здійснюється фінансово-економічне стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

- надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян у разі реалізації ними заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідходні і безвідходні ресурсо- та енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання та устаткування для утилізації забруднюючих речовин і переробки відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього

природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;

- надання на пільгових умовах короткотермінових та довгострокових кредитів для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища;

- встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

- звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

- передача частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи, спрямовані на гарантоване зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливого впливу господарської діяльності на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв;

- надання можливості отримання природних ресурсів під заставу.

4.2. Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель

Важливим інструментом у системі регулювання земельних відносин є економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель. Особливого значення економічне стимулювання набуває у зв'язку з погіршенням якісного стану земельних ресурсів, залучених до сільськогосподарського обороту.

Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель – це комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на підвищення зацікавленості власників землі та землекористувачів у збереженні та відтворенні родючості ґрунтів, здійсненні заходів із захисту земельних ресурсів від негативних наслідків господарської діяльності, нераціонального перерозподілу земельних угідь або необґрунтованого їх вилучення із сільськогосподарського обороту.

Згідно зі ст. 27 Закону України «Про охорону земель» держава здійснює економічне стимулювання заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів

землевласниками та землекористувачами шляхом:

- надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи щодо захисту земель від ерозії, підвищення родючості ґрунтів та інші заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами використання та охорони земель;

- звільнення землевласників і землекористувачів від плати за землю, за земельні ділянки, на яких виконуються роботи з меліорації, рекультивації, консервації земель та інші роботи щодо охорони земель на період тимчасової консервації, будівництва та сільськогосподарського освоєння земель відповідно до затвердженої документації із землеустрою.

- компенсування сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земель.

- застосування прискореної амортизації основних фондів землеохоронного і природоохоронного призначення.

Право на отримання економічного стимулювання мають фізичні та юридичні особи, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами використання та охорони земель, а також заходи з підвищення родючості ґрунтів.

Компенсація витрат, понесених землевласниками та землекористувачами на покращення екологічного стану земель та підвищення родючості ґрунтів, провадиться за рахунок коштів державного бюджету України та місцевих бюджетів відповідно до загальнодержавних і регіональних програм охорони земель.

Підставою для розгляду питання про економічне стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів є заява чи клопотання землевласників і землекористувачів до органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, які здійснюють регулювання у сфері охорони земель, за місцезнаходженням земельної ділянки. До заяви чи клопотання додається висновок Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру про покращення екологічного стану земель і підвищення родючості ґрунтів згідно з даними агрохімічного паспорта земельної ділянки.

Для стимулювання виконання протиерозійних заходів за

участі власників земельних ділянок або землекористувачів спеціальним проектом передбачалося здійснювати відшкодування вартості таких протиерозійних робіт державою в обсягах, зазначених у табл. 4.1.

Таблиця 4.1.

Впровадження економічного стимулювання за здійснення протиерозійних заходів за участі власників земельних ділянок або землекористувачів

Ерозійна ситуація	Середньорічні втрати ґрунту від ерозії т/га	Відшкодування вартості робіт, здійснених за власний рахунок, %					
		додаткових витрат на здійснення агротехнічних протиерозійних заходів	створення полезахисних та інших лісових насаджень	проведення рубок догляду у захисних лісосмугах	будівництво гідротехнічних протиерозійних споруд	ремонт протиерозійних споруд	проведення землеустрою у КМОТ
нормальна	0-2,0	30	100	30	100	30	30
критична	2,1-4,6	50	100	50	100	50	50
передкризова	4,6-8,0	70	100	70	100	70	70
кризова	8,1-12,0	100	100	100	100	100	100
катастрофічна	понад 12,1	100	100	100	100	100	100

При кризовій та катастрофічній ерозійній ситуації держава повинна була відшкодувати всі фінансові витрати на здійснення агротехнічних протиерозійних заходів, проведення рубок догляду у захисних лісосмугах, будівництво гідротехнічних протиерозійних споруд, ремонт протиерозійних споруд, проведення землеустрою тощо. Однак на практиці таке відшкодування не здійснюється, оскільки чинне законодавство України не регламентує механізму компенсації коштів конкретному землевласникові, а закони про державний бюджет не передбачають виділення на такі цілі коштів. Відповідно до статті 27 Закону України «Про охорону земель», порядок економічного стимулювання заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів установлює Кабінет Міністрів України. Даний порядок розроблявся й оприлюднювався тричі, проте у силу різних обставин статусу офіційного документа не набув.

У зв'язку з цим, виникає необхідність у нормативному акті, який би встановлював певний порядок реалізації заходів економічного стимулювання. Доцільно було б частину надходжень від земельного податку та орендної плати спрямувати в окремий фонд, з якого землевласники і землекористувачі отримуватимуть компенсацію за заходи, які вони здійснюють щодо охорони земель. Або ж зараховувати частину земельного податку та орендної плати до Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, з яких здійснювати фінансово-економічне стимулювання землеохоронних заходів.

Це дасть змогу відновити участь держави у фінансовій підтримці землевласників і землекористувачів та заохочувати їх до проведення першочергових заходів з охорони земель та підвищення родючості ґрунтів. Надання цілеспрямованої фінансової допомоги забезпечить проведення всього комплексу зазначених робіт, що дасть можливість зупинити деградаційні процеси, поповнити запаси гумусу та поживних речовин, запобігати ерозійним явищам, у цілому покращити якісний стан ґрунтів та сформувати високу продуктивність земельних ресурсів, у тому числі і для нових поколінь.

4.3. Фінансове стимулювання енергозбереження в Україні

Проблема енергозбереження в Україні є досить актуальною на сьогодні, оскільки недостатня забезпеченість власними енергоресурсами та неефективне їх використання сприяють зниженню рівня національної економічної безпеки країни, підвищують її енергетичну залежність від інших країн. Україна водночас є енергодефіцитною та енергоємною державою і за рахунок власних джерел задовольняє свої потреби у паливно-енергетичних ресурсах менш ніж на 50 %. Тому у сучасних умовах нестачі енергетичних ресурсів постає питання пошуку оптимальних інструментів стимулювання енергозбереження на державному рівні та зміна структури використання ресурсів з акцентом на ресурси відновлювані й невичерпні.

Згідно із ст. 11, 16 Закону України «Про енергозбереження» стимулювання енергозбереження в Україні здійснюється шляхом:

– надання податкових пільг підприємствам – виробникам енергозберігаючого обладнання, техніки і матеріалів, засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-

енергетичних ресурсів, виробникам обладнання для використання нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії і альтернативних видів палива;

- надання податкових пільг підприємствам, які використовують устаткування, що працює на нетрадиційних та поновлюваних джерелах енергії, альтернативних видах палива;

- пріоритетного кредитування заходів щодо забезпечення раціонального використання та економії паливно-енергетичних ресурсів;

- встановлення підвищених норм амортизації енергозберігаючих основних фондів;

- цільових державних та інших субсидій і безповоротного асигнування на виконання пошукових науково-дослідних робіт у сфері енергозберігаючих технологій і нетрадиційних видів енергії, на виробництво та освоєння нових видів енергозберігаючої техніки та технологій;

- надання юридичним і фізичним особам субсидій, дотацій, податкових, кредитних та інших пільг для стимулювання використання енергозберігаючих технологій, обладнання і матеріалів.

Всі фінансові стимули загалом охоплюють два напрямки: економне використання традиційних енергетичних ресурсів та розвиток альтернативної енергетики. Основними інструментами стимулювання розвитку відновлюваної енергетики в Україні є: встановлення «зеленого» тарифу на електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел, та надання митних і податкових пільг.

Фінансові стимули до енергозбереження в Україні було впроваджено у дію в 2008-2009 рр. у вигляді митних та податкових пільг. Так, починаючи з 2008 р., від оподаткування ввізним митом і ПДВ звільнялися:

- 1) устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії, енергозберігаюче обладнання і матеріали, обладнання та матеріали для виробництва альтернативних видів палива або для виробництва енергії з відновлюваних джерел енергії за умови, що ці товари застосовувалися платником податків для власного виробництва та якщо ідентичні товари з аналогічними якісними показниками не вироблялися в Україні;

- 2) технічні та транспортні засоби, що працюють на біопаливі,

якщо такі товари не вироблялися в Україні.

Однак у кінці 2014 р. Кабінет Міністрів України скасував Постанову «Питання ввезення на митну територію України енергозберігаючих матеріалів, обладнання, устаткування та комплектуючих» № 444 від 14 травня 2008 р., яка затверджувала первинний список енергозберігаючих матеріалів та обладнання, звільнених від сплати ввізного мита та ПДВ, і ряд документів, які вносили відповідні доповнення та зміни до існуючого переліку. Це рішення було пов'язане з тим, що можливістю пільгового ввезення такого устаткування та обладнання скористалися всього декілька українських підприємств альтернативної енергетики, для яких застосовується спеціальний «зелений» тариф.

«Зелений» тариф – гарантована закупівля електроенергії, виробленої з альтернативних джерел (насамперед сонячна та вітрова енергія) за підвищеною ціною. Підвищена ціна гарантується виробникам альтернативної енергії через те, що собівартість виробництва електроенергії з відновлюваних джерел вища, ніж з традиційних, і без підтримки держави ця діяльність була б невігідною.

В кінцевому підсумку в Україні виплачується власникам сонячних та вітрових електростанцій населенням, оскільки всі виробники електроенергії продають її на оптовому ринку, який контролює Національна енергетична компанія «Укренерго». «Укренерго» у свою чергу збуває продукцію в Обленерго, які доводять електроенергію до кінцевих споживачів – фізичних та юридичних осіб. Хоча підприємства альтернативної енергетики в Україні генерують трохи більше 1 % від всієї виробленої електроенергії, це зумовлює збільшення середньозваженого тарифу приблизно на 5 %.

Розвиток альтернативної енергетики у нашій державі почався як гонитва за надприбутками. Інвестори почали вкладати гроші в альтернативну енергетику лише через надвисокий «зелений» тариф (який значно перевищував розмір аналогічного тарифу у європейських країнах). Для прикладу, АЕС отримували за 1 кВт-год електроенергії лише 21 коп., тоді як сонячні електростанції – 505,09 коп., тобто у 24 рази більше.

На сьогодні в Україні склалася ситуація із монополією великих компаній у сфері альтернативної енергетики, насамперед вітрової та сонячної. В 2009-2010 рр. найвищий тариф у майже

47 євроцентів за вироблену кВт-год отримали сонячні електростанції, майже 97 % з яких на той момент було зосереджено у компанії Activ Solar. Щоб уникнути сплати ввізного мита та ПДВ при ввезенні енергозберігаючого обладнання, ця компанія-імпортер замовляла китайським виробникам сонячні панелі нестандартних розмірів для сонячних електростанцій, щоб не купувати вітчизняні панелі.

В 2014 р. на виплату тарифів по «зеленій енергетиці» було витрачено 6,4 млрд грн, у той же час значна частка сонячних та вітрових електростанцій залишилися на окупованій території.

Для підприємств альтернативної енергетики до 2014 р. також діяли такі податкові пільги: звільнення від податку на прибуток до 2020 р. та сплата 25 % нарахованої плати за землю. Крім того, відповідно до ст. 158 Податкового кодексу підприємства, що впроваджували проекти з енергоефективності, платили 50 % податку на прибуток. Цією п'ятирічної пільгою в Україні скористалося всього декілька підприємств, оскільки відповідно до даних Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, станом на 30 липня 2014 р. до реєстру енергоефективних підприємств було внесено лише три підприємства (ПАТ «Завод напівпровідників», ПАТ «Квазар», ПАТ «Оболонь»). Відповідно до цієї ж статті Податкового кодексу від оподаткування звільнялося 80 % прибутку підприємств, отриманого від продажу на митній території України товарів власного виробництва, а саме:

- обладнання, що працює на відновлюваних джерелах енергії;
- матеріалів, сировини, устаткування та комплектуючих, які використовуються у виробництві енергії з відновлюваних джерел енергії;
- енергоефективного обладнання і матеріалів, виробів, експлуатація яких забезпечує економію та раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів;
- засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів.

З 2014 р. дію «зеленого» тарифу було поширено не тільки на юридичних осіб, а й на фізичних осіб.

До 2017 р. в Україні застосовувалася «місцева складова» – мінімальний обсяг вітчизняного обладнання і послуг при спорудженні нових станцій для отримання «зеленого» тарифу мав

становити 50 %. Якби Україна мала потужності з виробництва обладнання для таких станцій, «місцева складова» сприяла б завантаженню вітчизняних заводів. Однак такі зміни у законодавстві тільки зміцнили позицію монополістів у сфері альтернативної енергетики.

Аби створити конкурентні умови у сфері альтернативної енергетики, Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері енергетики і комунальних послуг, в 2017 р. скасувала «місцеву складову», замінивши її надбавкою до «зеленого» тарифу тим, хто купуватиме для своїх підприємств «зеленої енергетики» українське обладнання.

В лютому 2015 р. Національна комісія, що здійснює регулювання у сферах енергетики і комунальних послуг, знизила тарифи на відпуск у мережу електроенергії, яка виробляється на сонячних електростанціях, на 55 %. Тарифи для інших видів альтернативної енергетики були знижені на 50 %. Незважаючи на зниження «зелених» тарифів, відновлювана енергетика в Україні залишається доволі дорогою, тому доцільно було б зменшити тарифи для альтернативної енергетики до середньосвітового рівня, адже на сьогодні у світі у сфері енергетики поширюються тенденції, згідно з якими держави не платять пільговий «зелений» тариф, а гарантують довготривалу закупку електроенергії тому з виробників електроенергії, який зможе продавати її дешевше. Ця практика спрямована на уникнення перехресного субсидування виробників електроенергії. Такі заходи позитивно вплинуть на: створення конкурентних умов у сфері альтернативної енергетики; заощадження традиційних джерел енергії; стан довкілля.

До 1 січня 2019 р. в Україні тимчасово були звільнені від сплати ПДВ та ввізного мита операції з:

а) постачання техніки, обладнання, устаткування, що працює на альтернативних видах палива;

б) імпорту техніки, обладнання, устаткування, що використовуються для реконструкції існуючих і будівництва нових підприємств із виробництва біопалива і для виготовлення та реконструкції технічних і транспортних засобів з метою споживання біопалива, якщо такі товари не виробляються та не мають аналогів в Україні, а також технічних та транспортних засобів, у тому числі самохідних сільськогосподарських машин, що працюють на біопаливі, якщо такі товари не виробляються в

Україн.

З 1 січня до 31 грудня 2018 р. в Україні було звільнено від оподаткування ПДВ операції із ввезення на митну територію України та з постачання на митній території України електромобілів.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 293 «Питання ввезення на митну територію України енергозберігаючих матеріалів, обладнання, устаткування та комплектувальних виробів за проектами демонстрації японських технологій» звільняються від оподаткування ПДВ операції із ввезення на митну територію України (п. 197.16. ст. 197 Податкового кодексу України):

- устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії, енергозберігаючого обладнання і матеріалів, засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів, обладнання та матеріалів для виробництва альтернативних видів палива або для виробництва енергії з відновлюваних джерел енергії;

- матеріалів, устаткування, комплектуючих, що використовуються для виробництва:

- устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії;

- матеріалів, сировини, устаткування та комплектуючих, які будуть використовуватися у виробництві альтернативних видів палива або виробництві енергії з відновлюваних джерел енергії;

- енергозберігаючого обладнання і матеріалів, виробів, експлуатація яких забезпечує економію та раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів;

- засобів вимірювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів.

Незважаючи на те, що Закон України «Про енергозбереження» передбачає застосування підвищених норм амортизації енергозберігаючих основних фондів, діючі законодавчі та підзаконні акти не містять особливого механізму амортизації щодо природоохоронних та ресурсозберігаючих основних засобів.

Для проведення ефективної політики фінансового стимулювання енергозбереження щодо вітчизняних підприємств доцільними є такі заходи:

1) відновлення податкових пільг по ПДВ та ввізному миту для імпортерів енергозберігаючого обладнання, якщо аналогів такого обладнання немає в Україні. При цьому необхідно розробити чіткий механізм визначення «аналогу» – не за розмірами, а за якісними характеристиками обладнання та матеріалів;

2) надання податкових пільг фірмам, які виготовляють енергозберігаюче обладнання та реалізують його, як на внутрішньому ринку, так і закордоном;

3) надання податкових преференцій для фірм, які реінвестують прибуток у придбання енергозберігаючої техніки й технологій;

4) зменшення тарифів для альтернативної енергетики до середньосвітового рівня, що унеможливить отримання надприбутків компаніями, які виробляють альтернативну енергетику, та зменшить фінансове навантаження на споживачів.

4.4. Фінансові стимули до енергозбереження у житловому секторі України

Житловий сектор України має найбільший потенціал енергоефективності (до 50 %, що дозволить економити 600 млн євро щорічно), оскільки споживає значну частку природного газу (58 % від загального обсягу). При цьому втрати енергії становлять близько 60 % або 3 млрд дол США щорічно та відшкодовуються державою і споживачами кінцевих послуг. Загальна потреба в інвестиціях у термомодернізацію житлового фонду становить більше 830 млрд грн. Досягнення поставлених цілей потребуватиме залучення як коштів населення, так і підтримки держави.

На даний час в Україні з метою стимулювання енергозбереження населенням використовують цінові, кредитні інструменти та співфінансування державою і місцевими органами влади енергозберігаючих заходів (табл. 4.2). Прикладом використання цінових інструментів є стрімке підвищення вартості енергоносіїв. Це стало непопулярним, але досить дієвим заходом, що примусив значну частину населення зменшувати споживання енергетичних ресурсів.

Прикладом використання цінового інструменту у стимулюванні енергозбереження є також диференціація вартості

енергоносіїв у залежності від обсягу їх споживання. Крім того, в Україні діють різні тарифи на електроенергію для населення при використанні багатозонних лічильників, які дозволяють сплачувати набагато менше за електроенергію, спожиту вночі. Однак для значної частки населення вартість встановлення таких лічильників є вагомою, тому вони поки не набули масового поширення.

Таблиця 4.2.

Фактори впливу на енергозбереження у житловому секторі України

Фінансові стимули	Антистимули
<p><i>Цінові стимули:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - високі ціни на енергоносії; - диференціація вартості електроенергії у залежності від обсягу та часу споживання 	Недостатня кількість приладів обліку тепла і споживання природного газу та висока вартість їх встановлення
Безкоштовне встановлення квартирних лічильників газу до 2021 р.	Низька культура споживання ресурсів
Співфінансування енергозберігаючих програм та проектів державою та місцевими органами влади	Невисокі доходи населення, що не дозволяють проводити енергозберігаючі заходи з тривалим періодом окупності
<p><i>Кредитні стимули:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - відшкодування державою 35 % кредиту, отриманого на енергозберігаючі заходи приватними власниками та 40 % кредиту, отриманого ОСББ та ЖБК; - відшкодування державою 20 % кредиту, отриманого на придбання негазових/неелектричних котлів; - відшкодування місцевими органами влади частини кредиту (15-30 %), частини або усіх відсотків за кредитом, отриманим на енергозберігаючі цілі у рамках регіональних програм енергозбереження 	<p>Неефективні енергетичні субсидії:</p> <ul style="list-style-type: none"> - охоплюють значну частку населення; - значно перевищують видатки держави на енергозбереження; - базуються на завищених нормативах споживання ресурсів; - не стимулюють населення економити енергоресурси і проводити енергозберігаючі заходи; - збільшують навантаження на державний бюджет; - створюють перешкоди для інвестицій у ресурсозберігаючі технології, не стимулюють тепло- та енергопостачальні компанії до модернізації

Для виконання завдань енергозбереження у житловому секторі реалізується ряд програм. Так, з метою реалізації Постанови Кабінету Міністрів України «Про стимулювання заміщення природного газу у сфері тепlopостачання» від 9 липня 2014 р. № 293 було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку використання коштів,

передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів щодо ефективного використання енергетичних ресурсів та енергозбереження» від 1 жовтня 2014 р. № 491, якою запроваджено програму компенсації 20 % вартості негазових (неелектричних) котлів для приватних домогосподарств, які беруть кредит на такі цілі. Кредит сьогодні надають державні банки «Приватбанк», «Ощадбанк», «Укресімбанк» та «Укргазбанк» на різних умовах, при цьому сума відшкодування становить не більше 12 тис. грн.

На сьогодні функціонує також спеціальна програма кредитування на придбання енергоефективного обладнання та утеплення будинку, що регламентується Постановою Кабінету Міністрів «Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки заходів з енергозбереження через механізм здешевлення кредитів» від 13 квітня 2011 р. № 439.

Програмою передбачено відшкодування з держбюджету у таких розмірах:

– 35 % суми кредиту (але не більше 14 тис. грн) на придбання енергоефективного обладнання/матеріалів для фізичних осіб – власників приватних будинків;

– 40 % суми кредиту (але не більше 14 тис. грн у розрахунку на одну квартиру) для ОСББ/ЖБК, як юридичних осіб, для загальнобудинкових заходів.

Якщо позичальником є фізична особа, яка отримує субсидію на оплату житлово-комунальних послуг, то розмір відшкодування становить 35 % як за напрямком придбання котлів, так і для інших енергоефективних заходів, але не більше 12 тис. грн. Якщо у складі ОСББ є родини-отримувачі субсидії, таке ОСББ отримує відшкодування у середньозваженому розмірі між 40 % і 70 %, – залежно від кількості квартир-субсидіантів.

Окрім стимулюючих факторів, існує значна кількість перешкод для енергозбереження у житловому секторі. Недостатня кількість приладів обліку тепла і споживання природного газу, технічна складність встановити індивідуальні прилади обліку тепла в усіх будинках не стимулюють населення економити енергоресурси. Для забезпечення 100-відсоткового комерційного обліку споживання природного газу, теплової енергії та води 22 червня 2017 р. було прийнято Закон «Про комерційний облік

комунальних послуг». Адже на сьогодні для житлового фонду України характерною є значна частка багатоквартирних будинків, які не здійснюють навіть будинковий облік теплової енергії. Основною метою закону є забезпечення принципу оплати споживача за фактично спожиті послуги, що, з однієї сторони, стимулюватиме населення скоротити споживання ресурсів, а з іншої, – змушуватиме природних монополістів до модернізації, оскільки їх непродуктивні витрати ніхто не оплачуватиме. Закон передбачає обов'язкове встановлення лічильників теплової енергії, гарячої та холодної води у нежитлових будівлях до 1 серпня 2018 р. та у житлових до 1 серпня 2019 р. Постачальники послуг здійснюватимуть ці роботи за рахунок внесків споживачів, включених у ціну тарифу.

Вагомим чинником, що тривалий час стримував населення здійснювати активні дії по енергозбереженню, була м'яка соціальна політика держави, що виявлялася у неефективному встановленні субсидій на оплату житлово-комунальних послуг та не стимулювала населення економити спожиті ресурси та здійснювати енергозберігаючі заходи, оскільки ці витрати покривалися державою. Тобто соціальна політика упродовж останніх років мала пріоритетніше значення у порівнянні з політикою енергозбереження, що зашкоджувало модернізації житлового сектору.

В 2014 р. з державного бюджету на субсидії було витрачено 8,9 млрд грн, в 2015 р. – 19 млрд грн, в 2016 р. – 40,3 млрд грн, в 2017 р. – 65 млрд грн, а у 2018 р. – 71 млрд грн. В 2015 р. на реалізацію державної підтримки заходів з енергозбереження через механізм здешевлення кредитів було витрачено 340 млн грн, в 2016 р. – майже 1 млрд грн. Така ситуація створювала серйозну загрозу фінансовій безпеці держави, адже витрати на соціальні цілі зростали набагато швидше, ніж темпи економічного зростання. При цьому кінцеві споживачі не отримують допомогу напряму, натомість держава фінансує природні монополії (тепло- та енергопостачальні компанії), що не стимулює останніх інвестувати у модернізацію, оскільки їх непродуктивні витрати покриває держава та населення. Виходячи з цього, потрібно першочергово удосконалити механізм тарифоутворення для підприємств теплоенергетики, який повинен стимулювати підвищення ефективності діяльності таких установ.

Подолання протиріччя між гарантуванням соціального захисту та впровадженням ринкових засад господарювання в енергетичному секторі вимагає реформування соціальної політики та переорієнтації державної підтримки через фінансування частини населення до фінансування енергоефективності усього житлового сектору. Перш за все, потрібно допомогти громадянам менше споживати енергоресурсів, контролювати та облікувати цей процес, а вже тоді підтримувати лише найбільш вразливих громадян. Поступове скорочення субсидій – це найшвидший крок до енергозбереження за умови захисту найбільш соціально вразливих громадян. Реформування системи енергетичних субсидій в Україні почалося в 2018 р. з встановленням жорсткіших вимог до одержувачів допомоги, при цьому також взято курс на монетизацію субсидій.

Переважна більшість розвинутих країн надає допомогу населенню шляхом підвищення енергоефективності житла без надання прямих субсидій. Найпоширенішими формами допомоги при цьому є безпроцентні або низькопроцентні позики за рахунок спеціальних фондів та часткове відшкодування вартості енергозберігаючих товарів.

Варто розглянути варіант надання допомоги лише тим домогосподарствам, які провели хоча б мінімальні роботи по підвищенню енергоефективності їх житла, або тим, які частину допомоги витрачають на підвищення енергоефективності.

Вивільнені кошти потрібно спрямувати на інвестування у термомодернізацію житла. Так, за даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, на 1 млрд грн витрачених з бюджету на реалізацію програм енергоефективності для приватних домогосподарств припало 2,8 млрд грн інвестицій, залучених в економіку у вигляді придбання енергозберігаючих товарів, і 512,7 млн грн економії енергоресурсів. Після встановлення індивідуальних теплових пунктів та утеплення багатоквартирних будинків витрати на опалення зменшуються більше, ніж в 2 рази, а при здійсненні додаткових заходів (заміна вікон, модернізація освітлення), витрати можна скоротити в 3-4 рази. Тобто суттєво зменшується, а то й зовсім зникає потреба у допомозі від держави на оплату житлового-комунальних послуг. На 1 грн видатків з бюджету на фінансування програм енергоефективності в ОСББ припадає 3,2 грн інвестицій в економіку та 3 грн економії паливно-енергетичних ресурсів.

Беручи до уваги мультиплікатор видатків з державного бюджету на реалізацію програм енергоефективності, розрахований вище Державним агенством з енергоефективності та енергозбереження України, спрямування 10 млрд грн, передбачених на виплату субсидій, на інвестування в енергоефективність житлового сектору дозволить залучити близько 30 млрд грн інвестицій в економіку та зекономити більше 5 млрд грн на споживання енергоресурсів, у тому числі зменшаться витрати держави на їх закупівлю. Такі заходи також зменшать витрати домогосподарств на комунальні послуги та створять робочі місця.

Економічно доцільним буде прийняття законодавчих актів, які регулюватимуть відповідальність окремих співвласників ОСББ за небажання брати участь у фінансуванні енергозберігаючих заходів та спростять механізм накладення санкцій за невиконання рішень більшості мешканців. Так, у Польщі є практика примусового виселення власника, який не хоче брати участь у фінансуванні загальнобудинкових заходів.

Враховуючи закордонний досвід, необхідно провести оцінку житлового фонду країни та класифікувати помешкання за ступенем їх енергоефективності. Це дозволить надавати субсидії з розрахунку потреби у теплоенергії для кожного класу будівель. На початковому етапі реформування (2-3 роки) нижчі нормативи споживання енергії потрібно встановлювати для ефективнішого будинку і навпаки, на наступному етапі нормативи варто визначати на рівні середнього класу енергоефективності (передбачається, що до настання цього етапу мешканці неефективних будинків здійзнять заходи з термомодернізації свого житла). І на останньому етапі норматив треба встановлювати на рівні потреби в енергоресурсах для найефективніших помешкань.

Посилення заходів з економії енергоносіїв призвело до покращення енергоефективності національної економіки, що виявляється у стабільній тенденції скорочення споживання природного газу – в 2017 р. економікою було спожито 31,9 млрд м³ газу, у 2016 р. – 33,2 млрд м³, у 2015 р. – 33,7 млрд м³, у 2014 р. – 42,5 млрд м³, в 2013 р. – 50,4 млрд м³ газу. В 2005 р. споживання природного газу склало 76,4 м³. Падіння енергоспоживання в Україні у 2015 р. на 15,8 % стало найбільшим серед країн світу. Однак однією з причин цього є зниження ВВП на 10,4 %. Тому

важко обчислити, скільки енергоресурсів вдалося зекономити саме завдяки політиці енергоефективності.

4.5. Джерела та механізми фінансування енергозберігаючих заходів в Україні

Для скорочення енергоємності ВВП України необхідно здійснити серйозні інвестиції у модернізацію енергетичної інфраструктури та впровадження сучасних енергоефективних технологій як у виробництвах з високою інтенсивністю споживання енергоресурсів, так і у комунальному секторі. Верховна Рада України вперше передбачила інвестиції на енергозбереження у державному бюджеті у розмірі 25 млн грн в 2001 р. До того часу політиці енергозбереження на державному рівні майже не приділялася увага, а фінансування потреб здійснювалося у мізерних обсягах.

Згідно зі ст. 12 Закону України «Про енергозбереження» **джерелами фінансування заходів щодо ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів** є Державний фонд енергозбереження, власні та позикові кошти підприємств, установ і організацій, державний бюджет України, місцеві бюджети, а також інші джерела.

Статею 13 Закону України «Про енергозбереження» передбачено створення Державного фонду енергозбереження, спрямованого на фінансування заходів з раціонального використання та економії паливно-енергетичних ресурсів, розроблення та впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання, надання пільг по кредитах і субсидій для розроблення і реалізації енергозберігаючих заходів і програм, для розвитку альтернативної енергетики, оснащення підприємств засобами обліку енергоресурсів, контролю та управління споживанням енергоресурсів. Однак фактично Державний фонд з енергозбереження в Україні не функціонує.

Джерела фінансування енергозберігаючих заходів поділяються на прямі та непрямі. *Прямі джерела* – це ті, з котрих безпосередньо виділяються грошові кошти на енергозберігаючі заходи. *Непрямі* здійснюються через посередників або виділяються у формі надання нових технологій чи техніки.

До прямих джерел відносять: кошти державного і місцевих бюджетів, власні кошти підприємств, позики, кошти міжнародних

організацій. До непрямих належать: перфоманс-контрактинг, лізинг, державні закупівлі енергозберігаючого обладнання та технологій, пільгове державне кредитування енергозбереження.

Фінансування енергозберігаючих програм в Україні здійснюється в основному за рахунок бюджетних коштів та закордонних організацій. На сьогодні створений Фонд енергоефективності, основна мета якого – стимулювання фізичних та юридичних осіб до здійснення заходів з енергозбереження та підвищення енергоефективності за рахунок часткового відшкодування вартості таких заходів. Фонд буде виконувати свої функції за рахунок коштів державного бюджету України та фінансових внесків від урядів, агентств та установ іноземних держав, а також міжнародних фінансових організацій.

Враховуючи катастрофічну ситуацію у сфері енергоефективності економіки, можна констатувати, що Фонд енергоефективності в Україні створений із великим запізненням. У Польщі, наприклад, необхідність реформування цієї сфери зрозуміли набагато раніше – в 1998 р. було припинено дотування енергоспоживання та взято курс на фінансування модернізації будинків за рахунок Фонду термомодернізації та ремонтів, який надає кредити на 10 років за ставкою від 3,8 % до 8,5 % річних та покриває 25 % кредиту, якщо енергоаудит після модернізації підтвердив щорічну економію енергії у розмірі не менш як 10 %.

Упродовж останніх років у фінансуванні програм енергозбереження в Україні значну роль відіграє допомога міжнародних фінансових інституцій та донорських організацій, які надають інформаційну, консультативну та фінансову підтримку державним і місцевим органів влади, а також приватним підприємствам щодо реалізації проектів в енергетичній сфері.

Так, за підтримки Європейського банку реконструкції та розвитку розроблена і діє Програма фінансування енергоефективності у житловому секторі України. У липні 2015 р. Європейський інвестиційний банк надав 400 млн євро позики для розвитку інфраструктури та проектів енергоефективності житлово-комунального господарства. В 2015 р. фінансування програм енергозбереження у житловому секторі відбувалося в основному за рахунок залишку траншів від Європейського Союзу за Угодою про фінансування програми «Підтримка виконання Енергетичної стратегії України у галузі енергоефективності та відновлюваних

джерел енергії». Реалізація таких проектів має важливе значення для підвищення енергоефективності житлового будівництва, але їх більшість носить в основному пілотний характер.

Залучення коштів органів місцевої влади до державних програм з енергоефективності – одне з пріоритетних завдань у напрямі розширення джерел фінансування програм енергозбереження в Україні. Залучення коштів для компенсації відсотків за кредитами на енергоефективні заходи у Львівській області (15-20 % компенсації за кредитом Львівською ОДА) допомогло збільшити видачу кредитів на негазові котли в 6 разів порівняно із середнім показником по Україні. В 2017 р. в Україні було прийнято 189 місцевих програм співфінансування енергоефективних заходів. У Луцьку діє «Програма капітального ремонту житлового фонду міста Луцька на 2015-2019 роки», згідно з якою вузли обліку теплової енергії у житлових будинках встановлюються на умовах співфінансування: 60 % від вартості відшкодовує міська рада, а 40 % – мешканці.

Значний потенціал у реалізації проектів енергозбереження та енергоефективності має механізм лізингу, за якого устаткування використовується відразу, а заплатити за нього можна пізніше, при цьому вивільняються фінансові засоби для інших цілей.

Особливістю фінансування проектів енергозбереження є використання механізму проектного фінансування через оптимальні схеми поєднання різних джерел фінансування: державні субсидії, позики міжнародних фінансово-кредитних організацій, кошти місцевого бюджету, іноземних інвесторів, фінансово-кредитних установ та інших джерел. Наприклад, кошти бюджету можна використовувати для фінансування розробки проекту, проведення енергетичного аудиту і управління проектом, а позикові кошти або гранти можна використовувати на реалізацію проекту.

В останні роки популярності в Україні набувають **енергосервісні контракти**, суть яких полягає у тому, що енергоефективні заходи у будівлях бюджетних установ (шкіл, дитячих садочків, лікарень, університетів тощо) впроваджуються приватними інвесторами – енергосервісними компаніями (ЕСКО), а оплата цих послуг здійснюється виключно за рахунок економії (скорочення витрат на споживання комунальних послуг та енергоносіїв), досягнутої у результаті здійснення

енергоефективних заходів. Реалізуються такі контракти в Україні з допомогою державної підтримки.

Заходи з фінансування енергозбереження в Україні загалом не мають комплексного характеру, є непослідовними та не завжди ефективними. Приміром, кошти, отримані від ЄС на фінансування програми «Підтримки виконання Енергетичної стратегії України у галузі енергоефективності та відновлювальних джерел енергії» у сумі 498,1 млн грн у 2011-2013 рр. взагалі не були використані. У 2014 р. з цієї суми було освоєно тільки 0,5 % коштів (2,4 млн грн), а у 2015 р. – 60,9 % (301,9 млн грн). З державного бюджету на 2015 р. видатки на державну підтримку заходів з енергозбереження через механізм здешевлення кредитів не передбачалися, тобто ці заходи фінансувалися лише за рахунок іноземної допомоги. Причому упродовж року залишилися нерозподіленими і були повернуті до бюджету 90,4 млн грн.

Залучення інвестицій у реалізацію проектів з енергозбереження стримують такі причини:

1) недостатня спроможність банків оцінювати конкретні енергоефективні проекти;

2) неефективний соціальний захист малозабезпечених верств населення, що не дозволяє у повній мірі брати участь у реалізації проектів енергозбереження навіть на умовах співфінансування;

3) нераціональна структура цін і тарифів на енергоносії, що тривалий час не дозволяли підприємствам енергетики проводити ефективну інвестиційну політику;

4) складні умови отримання довгострокового кредитування на придбання енергозберігаючого обладнання за прийнятних відсотків;

5) відсутність привабливого інвестиційного клімату в енергетичній сфері;

6) відсутність коштів у підприємств на реалізацію проектів енергозбереження та ін.

Для розширення джерел фінансування програм енергозбереження необхідно:

– виділяти щорічно 5-10 % засобів, передбачених у місцевому бюджеті на розвиток житлово-комунального сектору;

– сприяння з боку держави у залученні іноземних інвестицій у біоенергетичні проекти через механізм спільного впровадження та торгівлю викидами у рамках Кіотського протоколу;

- концентрувати інвестиційний ресурс для реалізації масштабних проектів у Фонді енергоефективності;
- випускати екологічні облігації місцевої позики, що дало б можливість значно збільшити фінансові можливості місцевого самоврядування;
- зменшити податки для підприємств, які впроваджують прогресивні енергозберігаючі технології.

Питання для самоконтролю:

1. Які методи фінансового стимулювання раціонального природокористування передбачені у діючому законодавстві України?
2. Які з методів фінансового стимулювання природоохоронної діяльності не використовуються на практиці?
3. Які заходи потрібно здійснювати з метою економічного стимулювання ефективного землекористування?
4. Які податкові стимули до енергозбереження використовують в Україні щодо підприємств?
5. Що таке «зелений» тариф?
6. Які кредитні інструменти використовуються для стимулювання енергозбереження у житловому секторі?
7. Які чинники мають антистимулюючий вплив на енергозбереження в Україні?

Тестові завдання:

1. Згідно зі ст. 27 Закону України «Про охорону земель» держава здійснює економічне стимулювання заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів землевласниками та землекористувачами шляхом:
 - а) надання податкових і кредитних пільг фізичним і юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи щодо захисту земель від ерозії;
 - б) звільнення землевласників і землекористувачів від плати за землю, за земельні ділянки, на яких виконуються роботи з меліорації, рекультивації, консервації земель;
 - в) компенсування сільськогосподарським товаровиробникам недоодержаної частки доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних, а також техногенно забруднених земель;
 - г) пільгові кредити на здійснення заходів з підвищення

родючості земель.

2. Для стимулювання енергозбереження в Україні використовуються такі інструменти:

а) встановлення «зеленого» тарифу на електричну енергію, вироблену з альтернативних джерел;

б) звільнення від сплати ПДВ та ввізного мита операцій з постачання техніки, обладнання, устаткування, що працює на альтернативних видах палива;

в) податкові пільги фірмам, які виготовляють енергозберігаюче обладнання та реалізують його як на внутрішньому ринку, так і за кордоном;

г) податкові пільги для фірм, які реінвестують прибуток у придбання енергозберігаючої техніки й технологій.

3. «Зелений» тариф – це:

а) гарантована закупівля електроенергії, виробленої з альтернативних джерел за підвищеною ціною;

б) гарантована закупівля електроенергії, виробленої з альтернативних джерел за зниженою ціною;

в) гарантована закупівля електроенергії, виробленої з альтернативних джерел за середньозваженим тарифом;

г) закупівля електроенергії, виробленої з альтернативних джерел за середньозваженим тарифом на конкурентних засадах.

4. До цінових стимулів до енергозбереження у житловому секторі України відносять:

а) високі ціни на енергоносії;

б) співфінансування енергозберігаючих програм та проектів державою та місцевими органами влади;

в) диференціація вартості електроенергії у залежності від обсягу та часу споживання;

г) безкоштовне встановлення квартирних лічильників газу.

5. Місцеві органи влади в Україні для стимулювання енергозбереження:

а) відшкодовують частину кредиту, отриманого на енергозберігаючі цілі, у рамках регіональних програм енергозбереження;

а) відшкодовують частину або всі відсотки за кредитом, отриманим на енергозберігаючі цілі у рамках регіональних програм енергозбереження;

в) диференціюють вартість електроенергії у залежності від обсягу та часу споживання;

г) відшкодовують 35 % кредиту, отриманого на енергозберігаючі заходи приватними власниками та 40 % кредиту, отриманого ОСББ та ЖБК.

6. Спеціальна програма кредитування на придбання енергоефективного обладнання та утеплення будинку передбачає відшкодування з держбюджету _____ суми кредиту на придбання енергоефективного обладнання/матеріалів для фізичних осіб – власників приватних будинків та _____ суми кредиту для ОСББ/ЖБК:

а) 35 %; 40 %;

а) 30; 70 %;

а) 35; 20 %;

а) 35 %; 35 %.

7. До чинників, які відіграють антистимулюючу роль в енергозбереженні населенням, належать:

а) високі ціни на енергоносії;

б) житлові субсидії;

в) низька культура споживання ресурсів;

г) невисокі доходи населення, що не дозволяють проводити енергозберігаючі заходи з тривалим періодом окупності.

8. Для стимулювання енергоефективності та енергозбереження у житловому секторі використовуються:

а) цінові інструменти;

б) пільгове кредитування енергозберігаючих заходів;

в) співфінансування енергозберігаючих заходів державними та місцевими органами влади;

г) всі відповіді правильні.

9. До прямих джерел фінансування енергозберігаючих заходів відносять:

а) кошти державного і місцевих бюджетів;

- б) власні кошти підприємств;
- в) лізинг;
- г) позики.

10. До непрямих джерел фінансування енергозберігаючих заходів відносять:

- а) лізинг;
- б) власні кошти підприємств;
- в) перфоманс-контрактинг;
- г) пільгове державне кредитування енергозбереження.

Тема 5. Інституційно-правове забезпечення фінансово-економічного механізму природокористування

5.1. Поняття і зміст державного управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища.

5.1.1. Моніторинг навколишнього природного середовища та облік природних ресурсів.

5.1.2. Стандартизація, нормування, контроль та нагляд у галузі охорони навколишнього природного середовища.

5.1.3. Оцінка впливу на довкілля.

5.2. Правове забезпечення фінансово-економічного механізму природокористування.

5.3. Суб'єкти державного управління фінансово-економічним механізмом природокористування.

5.1. Поняття і зміст державного управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища

Система управління охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів належить до базисних інститутів фінансово-економічного механізму природокористування.

Державне управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища – це виконавчо-розпорядча діяльність державних органів, спрямована на забезпечення раціонального природокористування і ефективної природоохорони з використанням різноманітних методів та

інструментів, у тому числі фінансово-економічних.

Як йдеться у Законі «Про охорону навколишнього природного середовища», **управління охороною навколишнього природного середовища** полягає у здійсненні у цій галузі функцій спостереження, дослідження, стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Метою управління в галузі раціонального природокористування є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення погодженості дій державних і громадських органів у галузі навколишнього природного середовища.

Збалансована система державного управління у сфері природокористування повинна мати такі головні складові частини:

- облік природних ресурсів, спостереження (моніторинг) за станом навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та охороною довкілля;

- інформування про стан навколишнього природного середовища;

- планування і прогнозування використання природних ресурсів та охорони довкілля;

- регулювання природокористування і охорони довкілля;

- стандартизація і нормування у сфері природокористування і охорони довкілля;

- контроль за використанням природних ресурсів та додержанням екологічних вимог, нормативів і стандартів.

Важливою функцією управління природокористуванням є **планування** використання природних ресурсів. Поряд з плануванням використання природних ресурсів планується їх охорона, в основі якої лежить екологічне законодавство. Планування раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля здійснюється на основі впровадження лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин, розміщення відходів, лімітів використання природних ресурсів тощо.

Державні органи разом з відповідними науковими установами забезпечують організацію короткострокового і

довгострокового **прогнозування** змін навколишнього природного середовища, які повинні враховуватися при розробці і виконанні програм та прогнозів економічного і соціального розвитку України, у тому числі щодо охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Основною метою **регулювання**, як складової частини системи управління в екологічній сфері є встановлення правил і меж економічно раціонального та екологічно безпечного використання природних ресурсів, а також вимог до різних видів діяльності (господарської, побутової, наукової, військової, рекреаційної та інших), які мають зовнішні ефекти і можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища.

Це регулювання здійснюється через конкретні **механізми**, до яких відносять:

- 1) нормативно-правові;
- 2) ліцензійні (надання ліцензій, дозволів, лімітів, квот);
- 3) економічні.

➤ **Нормативно-правові механізми** забезпечуються законодавчими актами, які регламентують відносини у сфері природокористування та діють через відповідні екологічні нормативи і стандарти. Виконання їх вимог є обов'язковим для всіх суб'єктів господарської діяльності.

➤ **Ліцензійні механізми** регулюють порядок спеціального використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами, організаціями для здійснення виробничої діяльності на умовах володіння, користування або оренди природних ресурсів на підставі спеціальних дозволів у формі ліцензій, зареєстрованих в установленому порядку за плату.

Питання надання ліцензій, дозволів, лімітів і квот вирішуються з врахуванням можливих наслідків здійснення того чи іншого виду діяльності, виникаючих при цьому екологічних загроз, економічних інтересів держави, кількості природного ресурсу у даному місці та його дефіцитності.

Під **екологічною ліцензією** розуміється узагальнена назва групи дозвільних документів державного зразка, якими засвідчується право суб'єкта господарювання на провадження певного виду господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів чи потенційним шкідливим

впливом на довкілля, протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

Відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 р. № 222-VIII до таких видів господарської діяльності відносять:

– виробництво особливо небезпечних хімічних речовин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, поводження з небезпечними відходами (не підлягає ліцензуванню зберігання (накопичення) суб'єктом господарювання утворених ним небезпечних відходів, якщо протягом року з дня утворення небезпечні відходи передаються суб'єктам господарювання, що мають ліцензію на поводження з небезпечними відходами);

– діяльність на ринку природного газу;

– перероблення та захоронення побутових відходів;

– транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом;

– виробництво теплової енергії, транспортування теплової енергії магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії, крім виробництва, транспортування та постачання теплової енергії за нерегульованим тарифом;

– діяльність у сфері електроенергетики та у сфері використання ядерної енергії.

Традиційно існує значна кількість дозволів, що дають право на спеціальне використання природних ресурсів або здійснення діяльності, що може справити негативний вплив на довкілля, які встановлені актами екологічного, насамперед природоресурсного, законодавства і до цього часу не перенесені до спеціальних законодавчих актів про ліцензування. Вичерпний перелік таких дозвільних документів закріплено у Законі України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19 травня 2011 р. № 3392-VI.

У сфері природокористування до таких документів належать:

• висновок з оцінки впливу на довкілля;

• дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;

• дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка);

• дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з

відходами;

- дозвіл на спеціальне використання об'єктів тваринного світу;
- дозвіл на спеціальне використання природних рослинних ресурсів;
- дозвіл на спеціальне водокористування;
- спеціальний дозвіл на користування нафтогазоносними надрами;
- спеціальний дозвіл на спеціальне використання лісових ресурсів (лісорубний квиток, ордер, лісовий квиток);
- спеціальні дозволи на користування надрами у межах конкретних ділянок;
- дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах).

Наприклад, *дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах)* – офіційний документ, який видається строком на п'ять років та засвідчує право користувача на спеціальне використання водних біоресурсів у межах отриманої квоти – частки добування (вилову).

Частка добування (вилову) водних біоресурсів – кількість водних біоресурсів, визначена у натуральних величинах або відсотках показника ліміту добування (вилову) водних біоресурсів чи прогнозованого показника допустимого вилову, що закріплена за кожною конкретною юридичною чи фізичною особою-підприємцем на конкретний період для здійснення рибальства.

Ліміт добування (вилову) водних біоресурсів чи прогнозований показник допустимого вилову – дозволений обсяг вилучення водних біоресурсів з природного середовища, що розподіляється між користувачами на частки добування (вилову) для промислових та непромислових цілей.

➤ *Економічні механізми* включають:

- економічну оцінку природних ресурсів;
- рентну плату за спеціальне використання природних ресурсів;
- екологічний податок за забруднення навколишнього середовища та інші платежі за шкідливі впливи на довкілля;
- систему фінансування і кредитування природоохоронних заходів;
- систему економічного стимулювання охорони природи;

- створення ринку природних ресурсів;
- торгівлю ліцензіями;
- екологічне страхування;
- відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища та ін.

5.1.1. Моніторинг навколишнього природного середовища та облік природних ресурсів

З метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні діє система *державного моніторингу навколишнього природного середовища*. Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється Міністерством екології та природних ресурсів України, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища.

Інформація про стан навколишнього природного середовища – це будь-яка інформація про:

- стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів – землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення;
- біологічне різноманіття і його компоненти;
- джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори, які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;
- загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей;
- екологічні прогнози, плани і програми, заходи, у тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища;
- витрати, пов'язані зі здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного

середовища, інших джерел фінансування тощо.

Основними джерелами такої інформації є дані моніторингу довкілля, кадастрів природних ресурсів, реєстри, автоматизовані бази даних, архіви тощо.

Міністерство екології та природних ресурсів подає на розгляд Верховної Ради щорічну *Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні* та публікує її окремим виданням.

Облік природних ресурсів ведеться головним чином за допомогою відповідних державних кадастрів. У ст. 23 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначено: «Для обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання ведуться державні кадастри природних ресурсів».

Кадастр – це зведення основних відомостей про той чи інший об'єкт природи. Існують, зокрема, такі державні кадастри: земельний, водний, лісовий, родовищ і проявів корисних копалин, тваринного світу, рослинного світу.

Державний земельний кадастр – єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, їх цільове призначення, обмеження у використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

Державний земельний кадастр призначений для забезпечення необхідною інформацією органів державної влади та місцевого самоврядування, зацікавлених підприємств, установ і організацій, а також громадян з метою регулювання земельних відносин, управління земельними ресурсами, організації раціонального використання та охорони земель, справляння плати за землю, здійсненні землеустрою, проведенні оцінки землі, формуванні та веденні містобудівного кадастру, кадастрів інших природних ресурсів.

Державний водний кадастр являє собою систематизований звід відомостей про:

- поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море;
- обсяги, режим, якість і використання вод;
- водокористувачів;
- водогосподарські об'єкти, що забезпечують використання

води, очищення та скид зворотних вод.

Державний лісовий кадастр ведеться з метою забезпечення ефективної організації охорони і захисту лісів, їх раціонального використання та відтворення, здійснення постійного контролю за якісними і кількісними змінами у лісовому фонді.

Державний лісовий кадастр включає системні відомості про розподіл лісового фонду між власниками лісів і постійними лісокористувачами, поділ усіх лісів за категоріями залежно від виконуваних ними основних функцій, грошову оцінку та інші дані, що характеризують кількісний і якісний стан лісів.

Документація кадастру ведеться на основі даних державного земельного кадастру, матеріалів лісовпорядкування, інвентаризації, обстежень та первинного обліку лісів окремо за власниками лісів і постійними лісокористувачами.

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин – це систематизоване зведення відомостей щодо розташування, кількості та якості залягаючих корисних копалин і наявних у них компонентів, геологічних, гідрогеологічних, гірничотехнічних, геолого-економічних та інших характеристик об'єктів мінерально-сировинної бази країни.

Державний кадастр родовищ та проявів корисних копалин України є складовою частиною системи обліку об'єктів державного фонду родовищ корисних копалин і використовується для оперативного визначення стану й можливості розвитку мінерально-сировинної бази, планування робіт з геологічного вивчення надр, раціонального розміщення об'єктів гірничодобувної промисловості, комплексного використання надр у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Державний кадастр тваринного світу містить систематизовану сукупність відомостей про географічне розповсюдження видів тварин, їх чисельність і стан, характеристики середовища їх існування і сучасного господарського використання та інші необхідні дані.

Метою ведення **Державного кадастру рослинного світу** є:

- облік кількісних та якісних характеристик природних рослинних ресурсів;
- визначення обсягу, характеру та режиму їх використання;
- здійснення систематичного контролю за якісними і

кількісними змінами у рослинному світі;

– забезпечення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, власників та користувачів земельних ділянок відомостями про стан рослинного світу.

Разом з веденням кадастрів природних ресурсів здійснюється державний облік об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища.

5.1.2. Стандартизація, нормування, контроль та нагляд у галузі охорони навколишнього природного середовища

Здійснюючи природокористування, людина переважно негативно впливає на довкілля, а тому для збереження сприятливого їй середовища доводиться встановлювати певні допустимі межі такого впливу. Важлива роль у цьому належить таким функціям державного управління, як **стандартизації та нормуванню** – встановленні комплексу обов'язкових норм, правил, нормативів та інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Державні стандарти у галузі охорони навколишнього середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання шкідливому впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я людей.

Нормування у сфері природокористування й охорони довкілля полягає у встановленні уповноваженими державними органами меж допустимого впливу на довкілля хімічного забруднення, фізичних, біологічних та інших шкідливих факторів, що походять від стаціонарних та пересувних джерел, а також меж використання природних ресурсів та дозволених природо-перетворюючих заходів.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до **екологічних нормативів** відносять:

- гранично допустимі концентрації (ГДК) забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі;
- гранично допустимі рівні (ГДР) шкідливого впливу на навколишнє середовище фізичних та біологічних факторів;

- гранично допустимі викиди (ГДВ) та скиди (ГДС) у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин;

- нормативи використання природних ресурсів:

- ліміти використання води – граничні обсяги використання води, які встановлюються дозволом на спеціальне водокористування;

- ліміти використання мисливських тварин – дозволені обсяги відстрілу або відлову мисливських тварин певного виду;

- ліміти спеціального використання водних біоресурсів – дозволені обсяги вилучення водних біоресурсів з природного середовища;

- ліміт заготівлі деревини у порядку рубок головного користування – затверджена в установленому порядку розрахункова лісосіка, та ін.

Екологічні нормативи розробляються і вводяться у дію Міністерством екології та природних ресурсів та іншими уповноваженими на це органами з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів.

Гранично допустима концентрація – така маса шкідливої речовини в одиниці об'єму (в мг на 1 м³ повітря, 1 л рідини чи 1 кг твердої речовини) окремих компонентів біосфери, періодичний чи постійний, цілодобовий вплив якої на організм людини, тварин і рослин не викликає відхилень у нормальному їх функціонуванні протягом усього життя нинішнього та майбутніх поколінь.

Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього є єдиними для всієї території України. У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище.

Гранично допустимі викиди – це маса викидів шкідливих речовин за одиницю часу від одного або сукупності джерел забруднення атмосфери населеного пункту, яка не перевищує гранично допустимі концентрації їх для населення, рослинного і тваринного світу. ГДВ встановлюються для кожного джерела забруднення атмосфери на діючому підприємстві.

Гранично допустимі скиди – це маса речовин у стічних водах, максимально допустима до відведення з установленим режимом у даному пункті водного об'єкта за одиницю часу з метою забезпечення нормальної якості води.

Викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря без дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами або перевищення нормативів ГДВ забруднюючих речовин тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Перевищення гранично допустимих рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря або вплив фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря без дозволу спеціально уповноваженого органу виконавчої влади, тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'яти до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян

Крім того, на підставі Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі у результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від 10 грудня 2008 р. № 639, відбувається відшкодування збитків за наднормативний викид 1 т забруднюючої речовини в атмосферне повітря.

Ліміт скидання забруднюючих речовин встановлюється у дозволі на спеціальне водокористування. Ліміти розміщення відходів у навколишньому природному середовищі визначаються у дозволі на здійснення операцій у сфері поводження з відходами. Починаючи з 2002 р. скасовано встановлення лімітів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, а також п'ятикратний розмір збору за забруднення навколишнього середовища за понадлімітні викиди в атмосферу.

Завдання *контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища* полягають у забезпеченні додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами.

Державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення

і охорони природних ресурсів здійснюється Державною екологічною інспекцією та її територіальними органами. Державному контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні та ін.

Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля, які:

а) беруть участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про охорону навколишнього природного середовища, додержання норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів;

б) проводять перевірки і складають протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подають їх органам державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності;

в) надають допомогу органам державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища у діяльності по запобіганню екологічним правопорушенням.

5.1.3. Оцінка впливу на довкілля

З метою наближення до європейських стандартів, а саме контролю ступеня забруднення навколишнього природного середовища та забезпечення права громадян на безпечне довкілля, у 2017 р. було прийнято Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», при цьому Закон України «Про екологічну експертизу» втратив чинність. Необхідність прийняття закону була зумовлена міжнародними зобов'язаннями України, які випливають з Конвенції про доступ до інформації, Конвенції про оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті, Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного

Співтовариства та Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

В новому законі значно розширено коло об'єктів, які підлягають оцінці впливу на довкілля. Якщо екологічна експертиза застосовувалася до проектів нормативно-правових актів, документації з впровадження нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, генетично модифікованих організмів, то оцінка впливу на довкілля охоплює більше ніж 100 видів діяльності та об'єктів.

Закон України «Про екологічну експертизу» передбачав розміщення замовниками екологічної експертизи у засобах масової інформації Заяви про екологічні наслідки діяльності та інформування населення таким же чином про її завершення. На сьогодні участь громадськості у процесі оцінки довкілля включає також участь громадськості у поданні зауважень, заперечень та пропозицій. Крім того, запроваджений Єдиний реєстр з оцінки впливу на довкілля, інформація у якому є відкритою.

Закон «Про екологічну експертизу» поділяв екологічну експертизу на три види: державну, громадську та інші. Державна експертиза мала обов'язковий характер, всі інші – лише рекомендаційний. На сьогодні видається лише висновок про оцінку впливу на довкілля, який є обов'язковим документом у визначених законодавством випадках (для нафтопереробних та газопереробних заводів, ТЕС, ТЕЦ, чорної та кольорової металургії, хімічного виробництва, поводження з відходами, будівництва автодоріг, видобування нафти та природного газу, глибокого буріння тощо).

Процедура оцінки впливу на довкілля складається з таких *етапів*:

- подання суб'єктом господарювання повідомлення про плановану діяльність, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, на сайті відповідного департаменту обласних державних адміністрацій;

- підготовка звіту з оцінки впливу на довкілля (опис планованої діяльності; оцінка можливого впливу на довкілля цієї діяльності, зокрема величини та масштабів такого впливу, характеру, інтенсивності і складності, ймовірності, очікуваного початку, тривалості, частоти і невідворотності впливу; опис передбачених заходів, спрямованих на запобігання, зменшення, усунення значного негативного впливу на довкілля);

- громадське обговорення;
- отримання висновку з оцінки впливу на довкілля, який визначає допустимість чи обґрунтовує недопустимість провадження планованої діяльності;
- прийняття рішення про здійснення планованої діяльності з врахуванням висновку з оцінки впливу на довкілля.

Висновок з оцінки впливу на довкілля видають підрозділи з питань екології та природних ресурсів обласних, міських Києва та Севастополя державних адміністрацій. Відсутність висновку може бути підставою для відмови у подальшій видачі рішення про провадження планованої діяльності.

Розширено також заходи відповідальності, які можуть бути застосовані до суб'єктів господарювання за порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля. Такими заходами є тимчасова заборона та припинення діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про оцінку впливу на довкілля. Діяльність підприємств тимчасово забороняється у випадках недотримання під час провадження господарської діяльності, експлуатації об'єктів, інших втручань у природне середовище та ландшафти екологічних умов, передбачених у висновку з оцінки впливу на довкілля.

Припинення діяльності підприємств застосовується у випадку провадження планованої діяльності, яка підлягає оцінці впливу на довкілля, без здійснення такої оцінки та отримання рішення про провадження планованої діяльності або систематичні порушення у сфері оцінки впливу на довкілля, що не можуть бути усунені з технічних, економічних чи інших причин.

Важливим є те, що тепер екологічна оцінка здійснюється ще до початку реалізації будь-якого проекту, а не на етапі його затвердження. Водночас, незважаючи на те, що запровадження нової процедури оцінки покликано зробити процес оцінки впливу на довкілля більш прозорим та ефективним, кількість етапів отримання висновку з оцінки впливу на довкілля робить цю процедуру складною і надто тривалою, що не може не мати негативний вплив на бізнес.

5.2. Правове забезпечення фінансово-економічного механізму природокористування

Основними правовими актами, що регламентують

функціонування фінансово-економічного механізму природокористування в Україні, є:

✓ **Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»**, який визначає джерела фінансування природоохоронної діяльності та закріплює систему принципів охорони навколишнього природного середовища, серед яких:

1) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

2) стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, що є за своєю суттю принципом «забруднювач платить»;

3) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

4) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

5) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Принципи, передбачені зазначеним законом, узгоджуються з основними принципами, закріпленими у найбільш важливих міжнародних правових актах (Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку), де вказано, що забруднювач несе фінансову відповідальність за забруднення навколишнього середовища.

✓ **Податковий кодекс України** від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI, який встановлює ставки екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання води, лісових ресурсів, надр, граничні ставки земельного податку, порядок нарахування та сплати зазначених податків і зборів, а також податкові пільги;

✓ **Бюджетний кодекс України** від 8 липня 2010 р. № 2456-VI, що регулює особливості розподілу екологічного податку та ресурсних платежів між державним та місцевими бюджетами України;

✓ **Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища** від 7 травня 1998 р.

№ 634, **Положення про Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища**, метою функціонування яких є цільове фінансування природоохоронних заходів і програм;

✓ **Порядок планування та фінансування природоохоронних заходів з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища** від 18 серпня 2015 р. № 194;

✓ Постанова Кабінету Міністрів України **«Про затвердження Переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів»** від 17 вересня 1996 р. № 1147, яка визначає 85 напрямів природоохоронної діяльності, поділених на 10 категорій. Використання коштів бюджетів і фондів охорони навколишнього природного середовища на заходи, що не входять до цього переліку, забороняється;

✓ Постанова Кабінету Міністрів України **«Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансового забезпечення цільових проектів екологічної модернізації підприємств»** від 7 серпня 2013 р. № 569, якою визначено механізм використання бюджетних коштів, що надійшли від сплати екологічного податку;

✓ **Земельний кодекс України** від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III, що є кодифікованим нормативним актом, який конкретизує положення Конституції України щодо регулювання земельних відносин, визначає основний зміст практично всіх інститутів земельного права;

✓ **Лісовий кодекс України** від 21 січня 1994 р. № 3852-XII, який регулює відносини, які стосуються володіння, користування і розпорядження лісами та спрямовані на забезпечення відтворення, охорони та сталого використання лісових ресурсів з урахуванням економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства;

✓ **Кодекс України «Про надра»** від 27 липня 1994 р. № 132/94-ВР, що регулює гірничі відносини з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища;

✓ **Водний кодекс України** від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР,

який забезпечує контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

✓ Закон України **«Про відходи»** від 5 березня 1998 р. № 187/98-ВР, яким визначено правові, організаційні та економічні засади діяльності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також з відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини на території України;

✓ Закон України **«Про охорону земель»** від 19 червня 2003 р. № 962-IV, яким визначено правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорони довкілля;

✓ Закон України **«Про екологічний аудит»** від 24 червня 2004 р. № 1862-IV, що визначає основні правові та організаційні засади здійснення екологічного аудиту і спрямований на підвищення екологічної обґрунтованості та ефективності діяльності суб'єктів господарювання;

✓ **Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року** від 21 квітня 2011 р. № 3268-VI, метою якої є забезпечення потреб національної економіки у мінеральних ресурсах за рахунок власного видобутку, зменшення залежності України від імпорту мінеральних ресурсів та збільшення експортного потенціалу країни за рахунок власного видобутку корисних копалин, що мають великий попит на світовому ринку;

✓ **Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року** від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI, які визначають напрями національної екологічної політики та заходи щодо їх досягнення;

✓ **Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року** від 8 листопада 2017 р. № 820-р для досягнення визначених цілей одним з інструментів визначає встановлення економічних інструментів щодо попередження утворення небезпечних відходів, зокрема оподаткування екологічно небезпечної продукції.

При реформуванні правового забезпечення фінансово-економічного механізму природокористування важлива роль повинна приділятися правовому забезпеченню участі громадськості у розподілі коштів на пріоритетні екологічні програми та контролі за їх ефективним використанням. В Україні цей інститут лишається нерозвинутим і декларативним.

5.3. Суб'єкти державного управління фінансово-економічним механізмом природокористування

До системи органів управління у галузі охорони навколишнього середовища належать органи загальної та спеціальної компетенції. *Органи загальної компетенції* здійснюють управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища разом з іншими функціями і видами діяльності. Для *органів спеціальної компетенції* управління в екологічній сфері є основним напрямом їх діяльності.

До органів управління загальної компетенції у галузі охорони навколишнього природного середовища належать Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві ради та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, які поряд з іншими функціями та завданнями щодо раціонального природокористування виконують ряд фінансових.

У сфері фінансів природокористування компетенція ***Кабінету Міністрів України*** відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» є наступною:

- здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою України екологічної політики та забезпечує розробку державних цільових, міждержавних екологічних програм;
- встановлює порядок утворення і використання Державного фонду охорони навколишнього природного середовища у складі державного бюджету України та затверджує перелік природоохоронних заходів;
- встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, а також порядок надання дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами.

Компетенція ***Ради міністрів Автономної Республіки Крим***

у галузі охорони навколишнього природного середовища:

- здійснює реалізацію законодавства України у галузі охорони навколишнього природного середовища та організує розробку екологічних програм;
- встановлює порядок утворення і використання фонду охорони навколишнього природного середовища у складі бюджету Автономної Республіки Крим;
- організує управління і контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- затверджує ліміти використання природних ресурсів (за винятком природних ресурсів загальнодержавного значення), скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище (за винятком скидів, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення, навколишнього природного середовища за межами території Автономної Республіки Крим);
- організує здійснення оцінки впливу на довкілля об'єктів, що створюються або функціонують на території Автономної Республіки Крим.

Органи місцевого самоврядування здійснюють управління фінансами природокористування і охороною навколишнього природного середовища у відповідному регіоні, керуючись законами «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про охорону навколишнього природного середовища». Регіоналізація системи управління соціально-економічними процесами вимагає посилення ролі органів місцевого самоврядування у питаннях раціонального використання місцевого природно-ресурсного потенціалу.

Повноваження *місцевих рад* у галузі охорони навколишнього природного середовища:

- забезпечують реалізацію екологічної політики України;
- дають згоду на розміщення з урахуванням екологічних вимог на своїй території підприємств, установ і організацій;
- видають і скасовують дозволи на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення;
- затверджують місцеві екологічні програми;
- створюють і визначають статус резервних, у тому числі й валютних, фондів для фінансування програм та інших заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

- здійснюють контроль за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у галузі охорони навколишнього природного середовища у межах своєї компетенції:

- здійснюють реалізацію рішень відповідних рад;
- затверджують за поданням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій для підприємств, установ та організацій ліміти використання природних ресурсів, за винятком ресурсів загальнодержавного значення, ліміти скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;
- формують і використовують місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі місцевих бюджетів.

До державних органів управління спеціальної компетенції належать:

- Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди України);

- Державне служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр України);

- Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство України);

- Державне агентство лісових ресурсів України (Держлісагентство України);

- Державне агентство рибного господарства України (Держрибагентство України);

- Державна екологічна інспекція України (Держекоінспекція України);

- Державна служба геології та надр України (Держгеонадра України).

Міністерство екології та природних ресурсів України є центральним органом виконавчої влади у формуванні і забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Міністерство екології та природних ресурсів:

- здійснює комплексне управління у галузі охорони навколишнього природного середовища у країні, формує та

реалізує державну політику з питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів;

- затверджує нормативи, правила, бере участь у розробленні стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища від забруднення та інших шкідливих впливів;

- проводить моніторинг навколишнього природного середовища, координує і забезпечує здійснення оцінки впливу на довкілля;

- готує і подає на розгляд Верховної Ради України щорічну Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні;

- видає дозволи на захоронення промислових, побутових та інших відходів, на скиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище та спеціальне використання природних ресурсів;

- веде державний кадастр викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря;

- веде державний облік і кадастр рослинного і тваринного світу, Червону та Зелену книги України тощо.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру була утворена Постановою Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 р. № 442 шляхом реорганізації ***Державного агентства земельних ресурсів України***. Її діяльність координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України і регламентується Положенням про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру від 14 січня 2015 р. № 15.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру:

- бере участь у розробленні та виконанні державних, галузевих, регіональних та місцевих програм з питань регулювання земельних відносин, раціонального використання земель, їх відтворення та охорони, у проведенні моніторингу земель, територіальному плануванні;

- забезпечує підготовку та здійснення організаційних, економічних, екологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель, їх захист від

шкідливого антропогенного впливу, дотримання режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, інших територій;

- здійснює землеустрій, у тому числі забезпечує проведення державної інвентаризації земель;

- організовує професійну підготовку оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок, веде Державний реєстр оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок, які отримали кваліфікаційне свідоцтво, видає витяги з нього, готує пропозиції щодо вдосконалення методики та порядку виконання робіт з грошової оцінки земель, видає витяги з технічної документації про нормативну грошову оцінку окремої земельної ділянки;

- забезпечує науково-експертне, інформаційне та методичне проведення землевпорядних, землеоціночних робіт, вживає організаційних заходів щодо проведення земельних торгів;

- організовує та здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням земельного законодавства, використанням та охороною земель усіх категорій і форм власності;

- розраховує розмір шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання їх не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву без спеціального дозволу, та вживає заходів до її відшкодування в установленому законодавством порядку;

- подає пропозиції щодо фінансування заходів з охорони земель;

- проводить відповідно до законодавства моніторинг земель та охорону земель;

- здійснює ведення і адміністрування Державного земельного кадастру;

- здійснює державну реєстрацію земельних ділянок та обмежень у їх використанні;

- розпоряджається землями державної власності сільськогосподарського призначення безпосередньо або через визначені в установленому порядку його територіальні органи та ін.

Забезпечення реалізації державної політики у сфері розвитку водного господарства, управління, використання та відтворення

поверхневих водних ресурсів покладено на *Державне агентство водних ресурсів України*. Відповідно до покладених на нього завдань Держводагентство України:

- розробляє та бере участь у реалізації державних цільових, міждержавних і регіональних програм з питань водного господарства, меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів;
- видає та анулює дозволи на спеціальне водокористування;
- забезпечує потребу населення і галузей економіки у водних ресурсах;
- здійснює моніторинг якості вод, стану зрошуваних та осушуваних земель;
- здійснює заходи щодо екологічного оздоровлення поверхневих вод та догляду за ними;
- погоджує договори оренди та паспорти водних об'єктів;
- погоджує нормативи водопостачання;
- веде державний облік водокористування;
- здійснює паспортизацію річок і джерел питного водопостачання та ін.

Державне агентство лісових ресурсів України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства. Положення про Держлісагентство України затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 р. № 521 і передбачає виконання ним таких завдань:

- здійснює державне управління у галузі ведення лісового і мисливського господарства, а також державного контролю за додержанням законодавства з ведення лісового господарства;
- організовує видачу в установленому порядку спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів;
- організовує ведення лісовпорядкування та впорядкування мисливських угідь;
- веде державний лісовий кадастр та облік лісів, державний кадастр мисливських тварин, що перебувають на території України;
- здійснює державний контроль за дотриманням законодавства у галузі мисливського господарства і полювання;
- організовує роботу з укладання з користувачами мисливських угідь договорів про умови ведення мисливського

господарства та здійснює контроль за виконанням цих договорів;

- веде державний облік чисельності і добування мисливських тварин;

- вносить пропозиції Міністерству аграрної політики та продовольства України щодо:

- вартості ліцензій на добування мисливських тварин та здійснює регулювання цін і тарифів на продукцію полювання;

- лімітів і норм використання мисливських тварин;

- розміру збору за видачу посвідчення мисливця, щорічної контрольної картки обліку добутої дичини;

- такси для обчислення розміру відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення законодавства в галузі мисливського господарства і полювання;

- видає в установленому порядку дозволи на використання мисливських тварин, що перебувають у державній власності, за винятком тих, що знаходяться на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;

- видає посвідчення мисливця та щорічну контрольну картку обліку добутої дичини та порушень правил полювання;

- в межах повноважень розглядає справи про адміністративні правопорушення та накладає адміністративні стягнення;

- здійснює управління об'єктами державної власності, які належать до сфери управління Держлісагентства та ін.

Державне агентство рибного господарства України створене для реалізації державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства. Відповідно до Положення про Держрибагентство України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 895, зазначений орган:

- здійснює державний контроль у галузі охорони, використання та відтворення водних біоресурсів у виключній (морській) економічній зоні України, територіальному морі, внутрішніх водоймах України, щодо риболовних суден, що плавають під Державним Прапором України відповідно до міжнародних договорів України;

- видає дозволи, сертифікати, довідки міжнародного зразка з питань ведення рибного промислу і торгівлі рибою та морепродуктами;

- здійснює контроль за дотриманням правил рибальства;
- розробляє порядок штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів та їх використання;
- здійснює державний контроль технічного стану рибозахисних споруд, проведення рибозахисних заходів на водозабірних та інженерних спорудах меліоративних систем;
- здійснює контроль за дотриманням лімітів і нормативів використання водних живих ресурсів;
- веде державний облік, здійснює державний моніторинг, веде державний кадастр водних біоресурсів;
- укладає договори на право спеціального використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах);
- видає документи дозвільного характеру у сфері рибного господарства та ін.

Державна екологічна інспекція України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України. Держекоінспекція України створена для забезпечення реалізації державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Основними завданнями Держекоінспекції України є:

- здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог природоохоронного законодавства;
- надання центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування приписів щодо зупинення дії чи анулювання дозволів, ліцензій, сертифікатів, висновків, рішень, лімітів, квот, погоджень, свідоцтв на спеціальне використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, поводження з небезпечними хімічними речовинами, транскордонне переміщення об'єктів рослинного і тваринного світу, а також щодо встановлення нормативів допустимих рівнів шкідливого впливу на стан навколишнього природного середовища;
- звернення до суду з позовом щодо обмеження чи зупинення діяльності суб'єктів господарювання і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форми власності, якщо їх експлуатація

здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням нормативів гранично допустимих викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, впливу фізичних та біологічних факторів, лімітів скидів забруднюючих речовин;

- звернення з поданням про зупинення дії спеціальних дозволів на користування надрами у разі порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- складання протоколів про адміністративні правопорушення та розгляд справ про адміністративні правопорушення, накладення адміністративних стягнень у випадках, передбачених законом;

- пред'явлення претензій про відшкодування шкоди, збитків і втрат, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства з питань, що належать до її компетенції, та розрахунок їх розміру, звернення до суду з відповідними позовами тощо.

Державна служба геології та надр України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр.

Держгеонадра України відповідно до покладених на неї завдань:

- веде:
 - державний облік родовищ, запасів і проявів корисних копалин;
 - державний баланс запасів корисних копалин;
 - державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин;
 - державний облік підземних вод та водного кадастру;
- формує державний резерв розвіданих родовищ дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння;
- здійснює державну реєстрацію та веде облік робіт та досліджень, пов'язаних із геологічним вивченням надр;
- видає в установленому порядку спеціальні дозволи на користування надрами (у тому числі на користування нафтогазоносними надрами);
- зупиняє та анулює в установленому порядку дію спеціальних дозволів на користування надрами, поновлює їх дію та виконує інші функції.

Державне управління у сфері природокористування та охорони довкілля здійснюється також іншими центральними органами виконавчої влади, до яких відносять:

- Міністерство аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики України);
- Державну службу України з надзвичайних ситуацій;
- Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ України);
- Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон України);
- Міністерство енергетики та вугільної промисловості України (Міненерговугілля України);
- Міністерство фінансів України (Мінфін України);
- Державну фіскальну службу України (ДФС);
- Міністерство інфраструктури України (Мінінфраструктури України).

Міністерство аграрної політики та продовольства України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який відповідно до Положення про Мінагрополітики України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів від 25 листопада 2015 р. № 1119:

- формує та забезпечує реалізацію державної аграрної політики, державної політики у сферах сільського господарства та продовольчої безпеки держави, державної політики у сферах: рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, лісового та мисливського господарства, використання і охорони земель сільськогосподарського призначення;
- забезпечує підтримку підприємств агропромислового виробництва, особистих селянських і фермерських господарств, сільськогосподарської кооперації;
- здійснює заходи, спрямовані на вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності, захист інтересів вітчизняних товаровиробників сільськогосподарської продукції на зовнішньому ринку та розвиток внутрішнього ринку;
- здійснює видачу дозвільних документів, сертифікатів, ліцензій, передбачених законодавством та інші функції.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) є центральним органом виконавчої влади,

діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України і який забезпечує реалізацію державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України здійснює формування та реалізує державну регіональну політику, державну житлову політику і політику у сфері будівництва, архітектури, містобудування, житлово-комунального господарства, а також забезпечує формування державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива.

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України забезпечує формування та реалізує державну політику в електроенергетичному, ядерно-промисловому, вугільно-промисловому, торфодобувному, нафтогазовому та нафтогазопереробному комплексах, а також забезпечує формування державної політики у сфері нагляду (контролю) у галузях електроенергетики та теплопостачання.

Міністерство фінансів України забезпечує проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, спрямованої на реалізацію визначених завдань економічного та соціального розвитку України, у тому числі тих, які стосуються охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, використання природних ресурсів.

Державна фіскальна служба здійснює адміністрування податків і зборів (в тому числі екологічних та природоресурсних), митних та інших платежів у порядку, встановленому законом, забезпечує контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою їх нарахування та сплати до бюджету і відповідних позабюджетних фондів, здійснює контроль за дотриманням податкового і митного законодавства.

За результатами аудиту ефективності виконання повноважень органами державної влади у частині контролю за повнотою і своєчасністю надходження екологічного податку, проведеному в

2018 р. Рахунковою палатою України, було виявлено значну кількість недоліків, які демонструють недостатню ефективність системи державного управління природокористуванням та перш за все неефективність податкових інструментів регулювання природокористування.

В Україні досі відсутній загальний облік суб'єктів господарювання, які здійснюють викиди в атмосферне повітря, скиди у водні об'єкти та мають відповідні дозволи. У Міністерстві фінансів України відсутня методика прогнозування екологічного податку до державного бюджету як у цілому, так і окремо за видами забруднення навколишнього природного середовища.

Заходи державного контролю у сфері охорони атмосферного повітря, вод, раціонального використання та відтворення водних ресурсів, що здійснювались Державною екологічною інспекцією та її територіальними органами, були неефективними та не сприяли запобіганню порушенням законодавства у цій сфері. За результатами значної кількості проведених перевірок територіальними органами Державної екологічної інспекції (32,7 тис.) до державного бюджету надійшло лише 18,3 % (7,5 млн грн) у сфері охорони атмосферного повітря та 11,3 % (83,3 млн грн) у сфері охорони вод від загальної суми пред'явлених претензій та позовів за шкоду, заподіяну атмосферному повітрю та водним ресурсам.

Відсутність взаємодії та обміну інформацією між Міністерством екології та природних ресурсів, обласними державними адміністраціями, органами Державної екологічної інспекції та Державної фіскальної служби призвела до неефективності та безрезультативності контролю за повнотою і своєчасністю надходження екологічного податку за викиди в атмосферне повітря та скиди у водні об'єкти до бюджетів.

Питання для самоконтролю:

1. За допомогою яких економічних механізмів здійснюється державне управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища?

2. Що таке оцінка впливу на довкілля і в яких випадках вона проводиться?

3. Назвіть основні складові державного управління природокористуванням і охороною навколишнього природного

середовища.

4. Які органи належать до державних органів управління спеціальної компетенції в Україні?

5. Які основні функції покладено на Міністерство екології та природних ресурсів України?

6. Які функції покладені на місцеві органи самоврядування у проведенні екологічної політики?

7. Назвіть основні напрями роботи Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

8. Які основні нормативно-правові акти регулюють фінансові аспекти природокористування в Україні?

Тестові завдання:

1. Система державного управління охороною навколишнього природного середовища включає:

а) облік природних ресурсів, спостереження (моніторинг) за станом навколишнього середовища, використанням природних ресурсів та охороною довкілля;

б) планування і прогнозування використання природних ресурсів та охорони довкілля;

в) контроль за використанням природних ресурсів та додержанням екологічних вимог, нормативів і стандартів;

г) всі відповіді правильні.

2. Комплексна система спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища – це:

а) державний інспекційний контроль;

б) державна екологічна експертиза;

в) екологічний аудит;

г) екологічний моніторинг.

3. До видів господарської діяльності, які пов'язані з використанням природних ресурсів чи потенційним шкідливим впливом на довкілля, та підлягають ліцензуванню, відносять:

а) видобування корисних копалин;

б) зберігання (накопичення) суб'єктом господарювання утворених ним небезпечних відходів, якщо протягом року з дня утворення небезпечні відходи передаються суб'єктам

господарювання, що мають ліцензію на поводження з небезпечними відходами;

в) перероблення та захоронення побутових відходів;

г) транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом.

4. Економічні механізми регулювання природокористування включають:

а) економічну оцінку природних ресурсів;

б) видачу ліцензій, дозволів;

в) рентну плату за спеціальне використання природних ресурсів;

г) систему фінансування і кредитування природоохоронних заходів.

5. Нормативи використання природних ресурсів включають:

а) ліміти використання води;

б) ліміти скидання забруднюючих речовин;

в) ліміти розміщення відходів у навколишньому природному середовищі;

г) ліміти спеціального використання водних біоресурсів.

6. Екологічні нормативи встановлюють:

а) гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин;

б) гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі;

в) граничні ставки екологічного податку;

г) нормативи використання природних ресурсів.

7. Державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища здійснюється:

а) Державною екологічною інспекцією;

б) Кабінетом Міністрів України;

в) Міністерством екології та природних ресурсів;

в) Державним агенством енергоефективності та енергозбереження.

8. До системи органів управління у галузі охорони

навколишнього середовища загальної компетенції належать:

- а) Міністерство екології та природних ресурсів України;
- б) Державна екологічна інспекція України;
- в) Кабінет Міністрів України;
- г) місцеві ради та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад.

9. До системи органів управління у галузі охорони навколишнього середовища спеціальної компетенції належать:

- а) Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру;
- б) Державне агентство водних ресурсів України;
- в) Державна служба геології та надр України;
- г) Кабінет Міністрів України.

10. Проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, спрямованої на реалізацію визначених завдань економічного та соціального розвитку України, у тому числі тих, які стосуються охорони довкілля, використання природних ресурсів, забезпечує:

- а) Міністерство екології та природних ресурсів;
- б) Верховна Рада України;
- в) Міністерство фінансів України;
- г) Державна екологічна інспекція України.

Тема 6. Екологічний податок

6.1. Сутність та значення екологічного оподаткування.

6.2. Еволюція екологічного оподаткування в Україні.

6.3. Елементи екологічного податку: платники, об'єкт та база оподаткування, ставки.

6.4. Порядок обчислення екологічного податку, подання податкової звітності та сплати.

6.5. Особливості розподілу екологічного податку між бюджетами в Україні.

6.6. Роль екологічного податку у суспільних фінансах України.

6.7. Проблеми та перспективи вдосконалення екологічного оподаткування в Україні.

6.1. Суть та значення екологічного оподаткування

Екологічні податки у світовій практиці оподаткування – це будь-які обов’язкові платежі, база стягнення яких має відношення до екології (енергоносії, відходи, викиди, природні ресурси і т. д.).

Генеральний директорат Європейської комісії з податків і митного союзу класифікує екологічні податки на сім груп за сферами використання:

- енергетичні податки (на паливо, електроенергію);
- транспортні податки (щорічний податок з власників транспортних засобів, акцизи при купівлі автомобіля);
- плата за забруднення (викиди забруднюючих речовин в атмосферу і водні басейни);
- плата за розміщення відходів на звалищах та їх переробку;
- податки на викиди речовин, що призводять до глобальних змін (руйнування озонового шару);
- податок на шумовий вплив;
- плата за використання природних ресурсів.

За основними цілями використання отриманих доходів екологічні податки поділяють на наступні види:

- стимулюючі податки (стимулювання екологічної поведінки природокористувачів);
- збори на покриття затрат (на відновлення екології, моніторинг і контроль стану довкілля);
- податки, що підвищують доходи (поповнення бюджету).

У практиці екологічного оподаткування країн-членів ОЕСР досить поширеними є підгрупа податків/зборів на екологічно шкідливу продукцію або продукцію, яка містить екологічно шкідливі речовини, що негативно впливають як на навколишнє середовище, так і на здоров’я споживачів. Цей інструмент найефективніше застосовується щодо продукції, яка споживається у великих кількостях (енергоносії, транспортні засоби, добрива, пестициди, мастила, шини, озоноруйнівні речовини, фарби, розчинники, електричні лампи, електротехнічне та електронне обладнання, гальванічні елементи, акумулятори, побутова техніка тощо). Оскільки податок на екологічно небезпечну продукцію збільшує ціни на товари, за його допомогою можна регулювати їх обсяги виробництва. Впровадження податків акцизного типу на товари і послуги з високим рівнем екологічного ризику є одним із можливих шляхів не тільки підвищення свідомості населення, але

й акумулювання коштів для вирішення нагальних проблем, пов'язаних з утилізацією та переробленням побутових відходів, очищенням стічних побутових вод тощо.

Також у багатьох державах запроваджено оподаткування імпорту товарів, що забруднюють довкілля, податок на кар'єрні розробки з метою зменшення забруднення повітря при видобутку корисних копалин відкритим способом тощо. У всіх успішних відносно екологічного оподаткування країнах оподатковується упаковка та пакувальні матеріали. При цьому діє система стимулювання вторинної переробки пакувальних матеріалів через звільнення від оподаткування виробників, які налагодили господарську систему прийому та вторинної переробки тари та пакувальних матеріалів.

Відповідно до підпункту 14.1.57 статті 14 Податкового кодексу України, *екологічний податок* – це загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк.

На противагу зарубіжним підходам до трактування екологічних податків, українське законодавство вже у визначенні екологічного податку перераховує види діяльності, які є базою екологічного оподаткування, тобто є надміру деталізованим і містить невеликий перелік екологічних податків.

Якщо порівняти ці податки із екологічними податками, виокремленими за результатами аналізу екологічного оподаткування європейських країн, то можна зробити висновки, що в Україні запроваджено екологічні податки трьох видів:

1) плата за забруднення навколишнього середовища (податок на викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, податок на скиди забруднювальних речовин у водні об'єкти);

2) податки на відходи (податок за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях або на об'єктах);

3) специфічні для нашої країни податки (податок за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені),

тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк).

Екологічне оподаткування найповніше забезпечує реалізацію принципу «забруднювач платить» та є одним із найважливіших стимулів до раціонального природокористування. Економічна сутність екологічного податку полягає у тому, що забруднювач зобов'язаний компенсувати економічні збитки від негативного впливу на здоров'я людей, об'єкти житлово-комунального господарства, довкілля. Екологічний податок покликаний зробити не вигідним для підприємств і організацій неекономічне витрачання природних ресурсів і пошкодження навколишнього природного середовища.

Основна ідея впровадження екологічних податків полягала у тому, щоб перенести податкове навантаження з праці, як основного фактора виробництва, на використання природних ресурсів, виробництво екологічно шкідливих товарів і видів діяльності.

Екологічне оподаткування виконує три основні **функції**: природоохоронну, стимулюючу та фіскальну.

Фіскальна функція екологічного оподаткування реалізується через суттєве наповнення бюджету екологічними податками різних видів. Частка екологічних податків у ВВП країн ЄС у середньому коливається від 2 до 3 %, що на порядок вище, ніж в Україні.

Держава зацікавлена у тому, щоб обсяги сплаченого екологічного податку збільшувались, оскільки податок є одним з джерел доходів бюджетів. При цьому, ціллю державної екологічної політики є зменшення забруднення навколишнього природного середовища. Для держави також важливо зберегти рівень ділової активності, отже зміни в екологічному оподаткуванні не повинні спричинити припинення або скорочення діяльності суб'єктів господарювання.

Природоохоронна функція екологічних податків реалізується шляхом фінансування за рахунок екологічних платежів природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів та відшкодування збитків, завданих довкіллю та здоров'ю населення.

Стимулююча функція екологічного оподаткування полягає у спонуканні до екологічної поведінки платників, що сприяє зменшенню навантаження на довкілля. Стимулююча функція

екологічних податків особливо добре простежується на прикладі податків на продукцію, яка може завдати шкоди навколишньому середовищу або здоров'ю населення на стадії виробництва чи споживання. Важливим критерієм доцільності застосування екологічних податків та реалізації ними стимулюючої функції є досягнуті зміни у поведінці суб'єктів господарювання, які виявляються у зменшенні ними забруднення довкілля та відмові від екологічно шкідливих видів діяльності, внаслідок чого відбувається одночасне зменшення податкових надходжень та підвищення природоохоронного ефекту. Це означає, що екологічні податки є дієвими тоді, коли ставки податків сформовані таким чином, щоб виробнику було вигідніше змінити свою діяльність в екологічно безпечному напрямі, ніж сплачувати екологічні платежі.

Досвід країн ЄС свідчить про те, що екологічні податки значно сприяють вирішенню проблеми відходів. За найбільшими ставками оподатковуються найменш безпечні способи утилізації відходів (наприклад, захоронення), щоб стимулювати альтернативні методи управління відходами, наприклад, їх вторинне використання.

У країнах-членах ЄС екологічні податки інтенсивно використовують не лише як дієвий інструмент перерозподілу фінансових коштів на користь екологічних програм, направлених на розв'язання поточних проблем збереження якості довкілля, а і як засіб економічного стимулювання товаровиробників до активної інвестиційно-інноваційної природоохоронної та ресурсозберігаючої діяльності. Адже для того, щоб зменшити екологічні платежі до бюджету, суб'єкт господарювання повинен зменшити рівень забруднення довкілля, спричинений його господарською діяльністю, що неможливо без інвестування у ресурсозберігаючі, безвідходні технології, основні засоби природоохоронного призначення тощо.

Отже, досвід розвинутих країн показує, що активне застосування екологічних податків сприяє зниженню загального рівня забруднення природного середовища, зростанню обсягів виробництва нової, екологічно чистої продукції, у такий спосіб зміцнюючи конкурентоспроможність і економічні позиції виробника.

6.2. Еволюція екологічного оподаткування в Україні

Становлення системи екологічного оподаткування в Україні розпочалося з прийняттям у 1991 р. Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», яким було впроваджено *плату за забруднення навколишнього природного середовища*, засновану на принципі сплати податкового платежу залежно від фактичного обсягу викидів шкідливих речовин, спричинених діяльністю платника. Плата за забруднення була основним джерелом надходжень до місцевих та Державного фондів охорони навколишнього природного середовища. Пізніше плату за забруднення навколишнього середовища було перейменовано у *збір за забруднення навколишнього природного середовища*. Практика стягнення збору довела його фіскальну неефективність, а також нездатність реалізувати його стимулюючу функцію, оскільки для підприємств економічно вигіднішою була сплата штрафів та переплат за понадлімітне забруднення, ніж перехід на ресурсозберігаючі технології.

Кошти від збору за забруднення навколишнього природного середовища розподілялися між відповідними місцевими, обласними та республіканським Автономної Республіки Крим, а також Державним фондами охорони навколишнього природного середовища у співвідношенні відповідно 20, 50 і 30 %. З 2006 р. по 2008 р. 65 % надходжень від збору направлялося до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, а 35 % – до місцевих фондів. Проте Законом України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» було повернуто пропорцію розподілу надходжень від збору між фондами різних рівнів, яка діяла до 2006 р.

Нормування впливу господарської діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я населення здійснюється на основі лімітування, тобто для підприємств-забруднювачів докілья встановлюються ліміти на викиди, скиди та розміщення відходів (обсяги гранично-допустимих викидів – ГДВ, скидів – ГДС тощо). До прийняття Податкового кодексу України (2 грудня 2010 р.) у випадку понаднормованого забруднення навколишнього природного середовища підприємство сплачувало збір за забруднення з урахуванням підвищувального коефіцієнту.

Прийняття Податкового кодексу України обумовило

трансформацію збору за забруднення навколишнього середовища в *екологічний податок*, який функціонує з 1 січня 2011 р. У цілому, всі норми, що діяли для цього збору, перейшли і до VIII розділу Податкового кодексу України, який визначає порядок нарахування і сплати екологічного податку у той же час відбулися такі нововведення у механізмі обчислення та сплати екологічного податку (у порівнянні зі збором за забруднення навколишнього природного середовища):

1) істотне спрощення формул для розрахунку ставок екологічного податку за рахунок виключення багатьох коригуючих коефіцієнтів, у результаті чого відбулося підвищення ставок екологічного податку у середньому в 3,6 рази;

2) вилучено будь-які вимоги до застосування понадлімітного коефіцієнта при розрахунку екологічного податку за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, скиди у водні джерела та за розміщення відходів;

3) встановлено податкову ставку за викиди двоокису вуглецю;

4) встановлено податкову ставку за викиди в атмосферне повітря забруднювальних речовин авіаційним транспортом;

5) у перелік платників податку було включено всіх суб'єктів, які використовують паливо для пересувних джерел забруднення (державні, приватні підприємства та власники приватного транспорту), при цьому сам податок включався у вартість пального;

6) відмінено механізм індексації ставок екологічного податку – ставки стали коригуватися щороку.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 р. оподаткування екологічним податком викидів забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення було припинено із відповідним збільшенням ставок акцизного податку на всі види моторного палива. Водночас із розділу VIII «Екологічний податок» Податкового кодексу України виключено відповідні норми щодо визначення платників, податкових агентів, об'єкта та бази оподаткування, ставок, порядку обчислення, подання податкової звітності та сплати податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами

забруднення.

З 1 вересня 2013 р. набув чинності закон «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сплати екологічного податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів та вдосконалення деяких податкових норм», згідно з яким в екологічний податок було включено так званий «*утилізаційний збір*», платниками якого стали:

- особи, які ввозили на територію України автомобілі або кузови до них у митному режимі імпорту;
- особи, які здійснювали виробництво автомобілів на митній території України для їх продажу на внутрішньому ринку України;
- громадяни України, які купували автомобілі в осіб, які не є платниками цього податку;
- особи, які купували кузов транспортного засобу, ввезеного на митну територію України у митному режимі імпорту.

Розмір утилізаційного збору для конкретного транспортного засобу розраховувався з урахуванням базових ставок та коригуючих коефіцієнтів, прив'язаних до об'єму двигуна і залежно від того, нове авто чи вживане. Зокрема, суми утилізаційного податку становили:

- для нових легкових автомобілів (залежно від об'єму двигуна) – від 4 730 до 30 250 грн;
- для нових комерційних, вантажних автомобілів і автобусів (у залежності від повної маси) – від 8 800 грн.

Утилізаційний збір в Україні діяв трохи більше року і законодавчо скасований 8 квітня 2014 р.

Ставки екологічного податку протягом усього періоду його існування постійно зростають. Так, у 2018 р. ставки екологічного податку збільшилися на 11,2 % порівняно з діючими у 2017 р.

6.3. Елементи екологічного податку: платники, об'єкт та база оподаткування, ставки

Відповідно до ст. 240.1. Податкового кодексу України *платниками екологічного податку* є суб'єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні, громадські та інші підприємства, установи і організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, які виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, під час провадження діяльності

яких на території України здійснюються:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;

- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;

- розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях суб'єктів господарювання;

- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);

- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк.

До *стаціонарних джерел забруднення* відносяться підприємство, цех, агрегат, установка або інший нерухомий об'єкт, що зберігає свої просторові координати протягом певного часу і здійснює викиди забруднюючих речовин в атмосферу та/або скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти. Також до стаціонарних джерел забруднення можна віднести генератори, міні електростанції, газозварювальне обладнання (установки), які працюють на пальному при спаленні якого утворюються та викидаються в атмосферне повітря забруднюючі речовини або суміш таких речовин, що є об'єктом та базою оподаткування екологічним податком за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами.

Джерело іонізуючого випромінювання – фізичний об'єкт, крім ядерних установок, що містить радіоактивну речовину, або технічний пристрій, який створює або за певних умов може створювати іонізуюче випромінювання.

Радіоактивні відходи утворюються внаслідок провадження діяльності з використання тільки радіонуклідних джерел іонізуючого випромінювання

Податковим кодексом України передбачено випадки, у яких **суб'єкти не є платниками екологічного податку:**

- 1) *за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені)* – суб'єкти діяльності у сфері використання ядерної енергії, які:

- до останнього календарного дня звітного кварталу, у

якому придбано джерело іонізуючого випромінювання, уклали договір щодо повернення відпрацьованого закритого джерела іонізуючого випромінювання за межі України до підприємства-виробника такого джерела;

– здійснюють поводження з радіоактивними відходами, що утворилися внаслідок Чорнобильської катастрофи, у частині діяльності, пов'язаної з такими відходами (ст. 240.3 Податкового кодексу України);

2) за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк, – державні спеціалізовані підприємства з поводження з радіоактивними відходами, основною діяльністю яких є зберігання, переробка та захоронення тих радіоактивних відходів, що знаходяться у власності держави, а також дезактивація радіаційно-забруднених об'єктів (ст. 240.4 Податкового кодексу України);

3) за розміщення відходів – суб'єкти господарювання, які розміщують на власних територіях (об'єктах) виключно відходи як вторинну сировину (ст. 240.5 Податкового кодексу України);

4) за викиди двоокису вуглецю – суб'єкти господарювання, якими здійснюються такі викиди в обсязі не більше 500 т за рік (ст. 240.7 Податкового кодексу України).

Об'єктом та базою оподаткування екологічним податком є:

- обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;
- обсяги та види забруднюючих речовин, які скидаються безпосередньо у водні об'єкти;
- обсяги та види (класи) розміщених відходів, крім обсягів та видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання;
- обсяги та категорія радіоактивних відходів, що утворюються внаслідок діяльності суб'єктів господарювання та тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк;
- обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій) (ст. 242.1 Податкового кодексу України).

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів» від 23.11.2018 р. база оподаткування податком за викиди двоокису вуглецю з 01.01.2019 р. зменшується на 500 т за рік (ст. 242.4 Податкового кодексу України).

Перелік та обсяги викидів забруднюючих речовин визначаються на підставі інвентаризації, яку здійснюють спеціалізовані організації, відповідні підрозділи підприємств, які мають певний досвід роботи, технічне обладнання та перебувають на обліку у Міністерстві екології та природних ресурсів України. Для цього підприємству необхідно звернутися до організації, яка має право на розробку таких документів і занесена до відповідного переліку Міністерства екології та природних ресурсів України.

Ставки екологічного податку диференційовані за:

- викидами в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення;
- скидами забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- розміщення відходів;
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);
- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк.

Ставки податку за викиди в атмосферне повітря окремих забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення (п. 243.1-241.4 Податкового кодексу України) визначені у залежності від видів забруднюючих речовин та класів небезпечності (табл. 6.1.). Для забруднюючих речовин (сполук), на які не встановлено клас небезпечності та орієнтовно безпечний рівень впливу, ставки податку встановлюються як за викиди забруднюючих речовин I класу небезпечності згідно з пунктом 243.2 Податкового кодексу.

На початок 2019 р. ставки екологічного податку залишилися незмінними у порівнянні з 2018 р., за винятком податку на двоокис вуглецю, ставка якого становить 10 грн за 1 т та поетапно підвищуватиметься до рівня 30 грн/т у 2023 р. (щорічне підвищення на 5 грн/т). До підвищення ставка податку була дуже низькою (0,41 грн/т), а тому не заохочувала до зменшення енергоємності національної економіки та не стимулювала

виробників до використання більш екологічних видів палива.

Таблиця 6.1

Ставки екологічного податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення (станом на 26.02.2019 р.)

<i>Ставки податку за викиди в атмосферне повітря окремих забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення</i>	
Назва забруднюючої речовини	Ставка податку, грн/т (п. 243.1 ПКУ)
Азоту оксиди	2451,84
Аміак	459,85
Ангідрид сірчистий	2451,84
Ацетон	919,69
Бенз(о)пірен	3121217,74
Бутилацетат	552,23
Ванадію п'ятиокис	9196,93
Водень хлористий	92,37
Вуглецю окис	92,37
Вуглеводні	138,57
Газоподібні фтористі сполуки	6070,39
Тверді речовини	92,37
Кадмію сполуки	19405,92
Марганець та його сполуки	19405,92
Нікель та його сполуки	98872,97
Озон	2451,84
Ртуть та її сполуки	103931,28
Свинець та його сполуки	103931,28
Сірководень	7879,65
Сірковуглець	5120,56
Спирт н-бутиловий	2451,84
Стирол	17903,89
Фенол	11128,67
Формальдегід	6070,39
Хром та його сполуки	65822,27
<i>Ставки податку за викиди в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення забруднюючих речовин (сполук), які не увійшли до пункту 243.1 ПКУ та на які встановлено клас небезпечності</i>	
Клас небезпечності	Ставка податку, грн/т (п. 243.2 ПКУ)
I	17536,42
II	4016,11
III	598,4
IV	138,57
Для забруднюючих речовин (сполук), які не увійшли до пункту 243.1 ПКУ та на які не встановлено клас небезпечності (крім двоокису вуглецю), ставки податку застосовуються залежно від установлених орієнтовно безпечних рівнів впливу таких речовин (сполук) в атмосферному повітрі населених пунктів	

Продовження табл. 6.1

Орієнтовно безпечний рівень впливу речовин (сполук), мг на 1 м³	Ставка податку, грн/т (п. 243.3 ПКУ)
Менше ніж 0,0001	738187,86
0,0001 – 0,001 (включно)	63247,95
Понад 0,001 – 0,01 (включно)	8737,07
Понад 0,01 – 0,1 (включно)	2451,84
Понад 0,1	92,37

Ставки податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти диференційовані залежно від виду забруднюючої речовини та її гранично допустимої концентрації або орієнтовно безпечного рівня впливу (див. табл. 6.2). За скиди забруднюючих речовин, на які не встановлено гранично допустиму концентрацію або орієнтовно безпечний рівень впливу, застосовуються ставки податку за найменшою величиною гранично допустимої концентрації, наведеної у пункті 245.2 Податкового кодексу України. За скиди забруднюючих речовин у ставки та озера ставки податку збільшуються у 1,5 раза.

Таблиця 6.2

Ставки податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти (станом на 26.02.2019 р.)

<i>Ставки податку за скиди окремих забруднюючих речовин у водні об'єкти</i>	
Найменування забруднюючої речовини	Ставка податку, грн/т (п. 245.1 ПКУ)
Азот амонійний	1610,48
Органічні речовини (за показниками біохімічного споживання кисню (БСК 5))	644,6
Завислі речовини	46,19
Нафтопродукти	9474,05
Нітрати	138,57
Нітроти	7909,77
Сульфати	46,19
Фосфати	1287,18
Хлориди	46,19
<i>Ставки податку за скиди у водні об'єкти забруднюючих речовин, які не увійшли до п. 245.1 ПКУ та на які встановлено гранично допустиму концентрацію або орієнтовно безпечний рівень впливу</i>	
Гранично допустима концентрація забруднюючих речовин або орієнтовно безпечний рівень впливу, міліграмів на 1 літр	Ставка податку, грн/т (п. 245.2 ПКУ)
До 0,001 (включно)	168743,5
Понад 0,001-0,1 (включно)	122347,23
Понад 0,1-1 (включно)	21092,69

Продовження табл. 6.2

Понад 1-10 (включно)	2146,63
Понад 10	429,72

Ставки екологічного податку за розміщення відходів встановлюються залежно від класу небезпеки та рівня небезпечності відходів (див. табл. 6.3.). За розміщення відходів на звалищах, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів, ставки податку збільшуються у 3 рази. До ставок податку за розміщення відходів у межах населеного пункту або на відстані менш як 3 км від таких меж, теж застосовується коефіцієнт 3. За розміщення відходів, на які не встановлено клас небезпеки, застосовується ставка податку, встановлена за розміщення відходів I класу небезпеки.

Таблиця 6.3

Ставки податку за розміщення відходів (станом на 26.02.2019 р.)

Клас небезпеки відходів	Рівень небезпечності відходів	Основна ставка податку, грн/т (ст. 246 ПКУ)
I	надзвичайно небезпечні	1405,65
	окремі види надзвичайно небезпечних відходів (п. 246.1 ПКУ): - обладнання та прилади, що містять ртуть, елементи з іонізуючим випромінюванням; - люмінесцентні лампи	865,47 15,06
II	високонебезпечні	51,2
III	помірно небезпечні	12,84
IV	малонебезпечні	5
	малонебезпечні нетоксичні відходи гірничої промисловості	0,49
<i>Коефіцієнт до ставок податку, який встановлюється залежно від місця (зони) розміщення відходів у навколишньому природному середовищі (п. 246.5 ПКУ)</i>		
Розміщення відходів		Коефіцієнт
В межах населеного пункту або на відстані менш як 3 км від таких меж		3
На відстані від 3 км і більше від меж населеного пункту		1

Ставка податку за утворення радіоактивних відходів виробниками електричної енергії – експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій), включаючи вже накопичені, становить 0,0127 грн/кВт-год виробленої електричної енергії. Залежно від активності радіоактивних відходів для

атомних електростанцій встановлюється коригуючий коефіцієнт (див. табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Коригуючий коефіцієнт, який встановлюється для експлуатуючих організацій ядерних установок (атомних електростанцій) залежно від активності радіоактивних відходів

Категорія відходів	Коефіцієнт
Високоактивні	50
Середньоактивні та низькоактивні	2

Ставки податку за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк залежать від категорії відходів (табл. 6.5)

Таблиця 6.5

Ставки податку за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк (станом на 26.02.2019 р.)

Категорія відходів	Ставка податку за тимчасове зберігання радіоактивних відходів (крім відходів, представлених як джерела іонізуючого випромінювання), грн/м ³	Ставка податку за тимчасове зберігання радіоактивних відходів, представлених як джерела іонізуючого випромінювання, грн/см ³ (ст. 248 ПКУ)
Високоактивні	483699,51	16123,32
Середньоактивні та низькоактивні	9029,05	3224,65

Податковим кодексом України не передбачено застосування підвищених ставок за викиди, здійснені понад установлені у дозволі на викиди ліміти. Однак діяльність підприємств, що порушує встановлені умови та вимоги, може бути обмежена, тимчасово заборонена або призупинена органами Міністерством екології та природних ресурсів. Крім того, підприємству, яке порушило природоохоронне законодавство, доведеться відшкодувати збиток, заподіяний навколишньому середовищу неправомірними діями.

Підприємство, у якого відсутній дозвіл на викиди, має

самостійно визначати вид викидів і відповідні ставки податку. Під час визначення виду викидів підприємство може скористатися Методикою розрахунку концентрацій в атмосферному повітрі шкідливих речовин, що містяться у викидах підприємства ОНД-86, або іншими методичними вказівками щодо розрахунку викидів забруднюючих речовин, характерних для відповідних галузей. За неправильне застосування ставки, встановленої Податковим кодексом України, яке призвело до заниження податкового зобов'язання з екологічного податку, Державна фіскальна служба накладає на підприємство штрафні санкції.

6.4. Порядок обчислення екологічного податку, подання податкової звітності та сплати

Податковий (звітний) період для екологічного податку дорівнює календарному кварталу. Якщо під час провадження господарської діяльності платником податку здійснюються різні види забруднення навколишнього природного середовища та забруднення різними видами забруднюючих речовин, то такий платник зобов'язаний визначати суму податку окремо за кожним видом забруднення та за кожним видом забруднюючої речовини за формулами, які викладені у ст. 249.3-249.8 Податкового кодексу України та узагальнені у додатку А.

Платники податку складають *Податкові декларації екологічного податку* за формою, затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 17.08.2015 р. № 715 «Про затвердження форми Податкової декларації екологічного податку», і подають її упродовж 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового кварталу, до контролюючих органів та сплачують податок протягом 10 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку подання податкової декларації. Невід'ємною частиною Податкової декларації екологічного податку є додатки, кожен з яких забезпечує обчислення податкового зобов'язання за відповідним видом об'єкта оподаткування – викиди в атмосферне повітря, скиди у водні об'єкти та інші. При відсутності у платника певного виду об'єкта оподаткування тип додатка, у якому обчислюється податкове зобов'язання для такого об'єкта оподаткування, до Декларації не додається.

При здійсненні суб'єктом господарювання викидів в

атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення, скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти, розміщення протягом звітного кварталу відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах Податкова декларація подається за місцем розміщення стаціонарних джерел, спеціально відведених для цього місць чи об'єктів. Коли об'єктом оподаткування є утворення радіоактивних відходів чи їх тимчасове зберігання понад установлені особливими умовами ліцензії строк, то Податкова декларація подається по місцю перебування платника на податковому обліку у контролюючих органах.

Податковий кодекс встановлює перелік місць подачі податкової декларації, необхідності подачі декількох податкових декларацій у разі наявності кількох стаціонарних джерел забруднення або спеціально відведених для розміщення відходів місць чи об'єктів у межах кількох населених пунктів або за їх межами (ст. 250.2.1 – 250.10.3 Податкового кодексу України). Такі умови узагальнені у табл. 6.6.

Таблиця 6.6

Особливі умови подачі Податкової декларації екологічного податку

Сутність обставини	Порядок подачі Податкової декларації
Місце подання податкових декларацій не збігається з місцем перебування на податковому обліку суб'єкта підприємницької діяльності – платника екологічного податку	До контролюючого органу, у якому такий суб'єкт підприємницької діяльності перебуває на обліку, протягом 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) періоду, подаються копії відповідних податкових декларацій
<i>Платник податку з початку звітного року не планує здійснення викидів, скидів забруднюючих речовин, розміщення відходів, утворення радіоактивних відходів протягом звітного року, і:</i>	
1) повідомив про це відповідний контролюючий орган за місцем розташування джерел забруднення та склав заяву про відсутність у нього у звітному році об'єкта обчислення екологічного податку	Податкова декларація не подається. Таку заяву можна подати до закінчення граничного строку подання декларації за I квартал. Якщо ж підприємство не планує здійснювати викиди починаючи із середини року, наприклад із III кварталу, то все одно доведеться до кінця року подавати декларації.

Продовження табл. 6.6

2) не повідомив про це відповідний контролюючий орган і не склав заяву про відсутність у нього у звітному році об'єкта обчислення екологічного податку	Платник податку зобов'язаний подавати Податкові декларації екологічного податку
<i>Платник податку має кілька стаціонарних джерел забруднення або спеціально відведених для розміщення відходів місць чи об'єктів:</i>	
В межах кількох населених пунктів (сіл, селищ або міст) або за їх межами (коди згідно з Класифікатором об'єктів адміністративно-територіального устрою України (КОАТУУ) різні)	Платник податку зобов'язаний подати до відповідного контролюючого органу за місцем розташування стаціонарного джерела забруднення або спеціально відведених для розміщення відходів місць чи об'єктів податкову декларацію щодо кожного стаціонарного джерела забруднення або спеціально відведеного для розміщення відходів місця чи об'єкта окремо
В межах одного населеного пункту (села, селища або міста) або за його межами (код згідно з КОАТУУ один і той самий)	Платник податку може подавати до відповідного контролюючого органу одну податкову декларацію податку за такі джерела забруднення

Особливістю екологічного податку є наявність процесу взаємодії між органами державного управління у процесі його адміністрування. Зокрема, цей процес проявляється так:

1) Міністерство екології та природних ресурсів, обласні, Київська міські державні адміністрації до 1 грудня року, що передує звітному, подають до контролюючих органів переліки підприємств, установ, організацій, фізичних осіб- підприємців, яким в установленому порядку видано дозволи на викиди, спеціальне водокористування та розміщення відходів, а також направляють інформацію про внесення змін до переліку до 30 числа місяця, що настає за кварталом, у якому такі зміни відбулися;

2) Державна інспекція ядерного регулювання до 1 грудня року, що передує звітному, подає до контролюючих органів переліки підприємств, установ, організацій, фізичних осіб – суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії, у результаті діяльності яких утворилися, утворюються або можуть утворитися радіоактивні відходи та які тимчасово зберігають такі відходи понад установлені особливими умовами ліцензії строк, а також направляє інформацію про внесення змін до переліку до 30

числа місяця, що настає за кварталом, у якому такі зміни відбулися;

3) для перевірки правильності визначення платниками податку фактичних обсягів викидів стаціонарними джерелами забруднення, скидів та розміщення відходів контролюючі органи залучають, за попереднім погодженням, працівників Державної екологічної інспекції;

4) для перевірки правильності визначення платниками фактичних обсягів радіоактивних відходів контролюючі органи залучають, за попереднім погодженням, працівників Державної інспекції ядерного регулювання.

6.5. Особливості розподілу екологічного податку між бюджетами в Україні

Чинним екологічним законодавством України встановлено безпосередній зв'язок між виконанням природоохоронних заходів і джерелами їх фінансування, серед яких вагоме місце належить саме екологічному податку. Екологічний податок є основним джерелом надходжень до Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища.

Особливості розподілу екологічного податку по вертикалі та горизонталі бюджетної системи регулює Бюджетний кодекс України. По вертикалі – частки екологічного податку закріплюються за Державним та місцевими бюджетами, по горизонталі – екологічні платежі розподіляються між загальним та спеціальним фондами відповідного бюджету. Від того, у який бюджет і у який його фонд спрямовується податок, залежить, які заходи фінансуватимуться за рахунок податкових надходжень, – загальнодержавного або місцевого значення, чи будуть взагалі податкові надходження спрямовані на фінансування природоохоронних заходів чи розподілятимуться державними або місцевими органами влади для покриття інших витрат.

Упродовж 2011-2014 рр. екологічний податок (крім податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензії строк) зараховувався у таких пропорціях:

- 1) до спеціального фонду державного бюджету:
 - у 2011-2012 рр. – 30 %;

– у 2013 р. – 53 %, з них 33 % зі спрямуванням на фінансове забезпечення виключно цільових проектів екологічної модернізації підприємств у межах сум сплаченого ними екологічного податку;

– у 2014 р. – 65 %, з них 50 % зі спрямуванням на фінансове забезпечення виключно цільових проектів екологічної модернізації підприємств у межах сум сплаченого ними екологічного податку;

2) до спеціального фонду місцевих бюджетів:

– у 2011-2012 р. – 70 %, у тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів – 50 %, обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим – 20 %, бюджетів міст Києва та Севастополя – 70 %;

– у 2013 р. – 47 %, у тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів – 33,5 %, обласних бюджетів та бюджету Автономної Республіки Крим – 13,5 %, бюджетів міст Києва та Севастополя – 47 %;

– у 2014 р. – 35 %.

В 2014 р. частину екологічного податку було спрямовано зі спеціального фонду державного бюджету до його загального фонду. Так, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» від 27 березня 2014 р. до загального фонду державного бюджету віднесено 31,6 % надходжень екологічного податку, до спеціального фонду державного бюджету – 33,4 %. Згідно з новими змінами, внесеними 31 липня 2014 р., розподіл екологічного податку проведено наступним чином: до загального фонду віднесено 53,5 % екологічного податку (в тому числі екологічний податок, що справляється за утворення радіоактивних відходів), до спеціального фонду – 11,5 %.

Така часта зміна нормативів розподілу екологічного податку між загальним та спеціальним фондом державного бюджету призвела до недофінансування:

– проектів екологічної модернізації підприємств у межах сум сплаченого ними екологічного податку;

– природоохоронних заходів, включаючи захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь;

– реалізацію Загальнодержавної цільової програми «Питна вода України;

– очищення побутово-стічних вод міста Калуш.

Такі видатки здійснюються зі спеціального фонду державного бюджету і на їх фінансування з початку 2014 р. було передбачено спрямувати 65 % від загальної суми екологічного податку, яка надійшла б до спеціального фонду державного бюджету. А з липня 2014 р. на ці витрати спрямували лише 11,5 % податку, відповідно екологічний податок у державному бюджеті фактично втратив своє цільове призначення, оскільки більша його частина потрапила до загального фонду, що не має цільового використання.

У 2015 р. згідно із Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28 грудня 2014 р. екологічний податок повністю втратив своє цільове призначення, оскільки почав розподілятися між загальним фондом державного і місцевих бюджетів – 20 % екологічного податку (за винятком того, що справляється за утворення радіоактивних відходів) надходило до державного бюджету України, 25 % спрямовувалося до сільських, селищних, міських бюджетів, а 55 % – до обласних бюджетів. Ця бюджетна новація позбавила державний і місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища їхнього основного джерела, адже ці фонди діють у складі спеціального фонду державного і місцевих бюджетів.

Фондам охорони навколишнього природного середовища залишили лише два незначних у фінансовому плані джерела – грошові стягнення за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища у результаті господарської та іншої діяльності, а також цільові та інші добровільні внески підприємств, установ, організацій та громадян. За даними Державної казначейської служби України, надходження від них в 2015 р. склали близько 57 млн грн на протипагу мільярдним обсягам надходжень від екологічного податку (2,7 млрд грн надійшли до загального фонду державного бюджету та перерозподілилися на інші видатки, не пов'язані із природоохоронними заходами).

Отже, упродовж 2014-2015 рр. через трансформацію розподілу екологічного податку відбулося фінансове «знекровлення» Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до

Бюджетного кодексу України щодо цільового спрямування екологічного податку» від 24 грудня 2015 р. вдалося частково покращити ситуацію завдяки відновленню правової норми стосовно екологічного податку як джерела наповнення цільових за призначенням фондів охорони навколишнього природного середовища, але тільки для місцевих бюджетів, до яких спрямували 80 % надходжень від екологічного податку. Такі зміни стали позитивними для місцевих бюджетів, які отримали більше можливостей для фінансування видатків, пов'язаних з природоохоронною діяльністю, та стимулювання до наповнення власної дохідної частини.

З початку 2018 р. до загального фонду державного бюджету надходить 45 % екологічного податку, 55 % – до спеціального фонду місцевих бюджетів, що призвело до подальшого зменшення фінансування природоохоронних заходів на місцях.

Екологічний податок, сплачений за утворення та тимчасове зберігання радіоактивних відходів у повному обсязі спрямовують до спеціального фонду державного бюджету, а екологічний податок, що справляється за викиди в атмосферне повітря двоокису вуглецю стаціонарними джерелами забруднення, зараховується до загального фонду державного бюджету.

6.6. Роль екологічного податку у суспільних фінансах України

Надходження від екологічного податку повинні бути джерелом фінансування природоохоронних заходів, а його обсяги мають бути достатніми для реалізації заходів з компенсації шкоди, яку нанесли навколишньому природному середовищу забруднювачі. Відтак держава зацікавлена, з одного боку, у максимізації надходжень екологічного податку, оскільки він є одним з джерел доходів бюджету, а з іншого, у мінімізації забруднень, які погіршують стан навколишнього природного середовища.

Частка екологічного податку та інших платежів за забруднення навколишнього природного середовища у загальному обсязі податкових надходжень зведеного бюджету України в 2013-2017 рр. є досить невисокою, що свідчить про його низьку фіскальну ефективність (0,5-1,3 %). У державному бюджеті України частка екологічного податку у податкових надходженнях

коливається у межах 0,3-1,2 %, у місцевих бюджетах – менша 3 %. У європейських країнах частка екологічного податку у податкових надходженнях бюджетів є суттєво більшою і складає від 3,18 до 11,57 %.

Як видно з таблиці 6.7., надходження від екологічного податку мають загальну тенденцію до зростання, крім суттєвого падіння у 2015 р. (на 55,7 % у порівнянні з попереднім роком) та менш відчутного у 2017 р.

Таблиця 6.7.

Надходження від екологічного податку у зведеному бюджеті України в 2013-2017 рр., млн грн

Екологічний податок	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Екологічний податок	3899,5	4830,9	2691,0	4987,4	4698,4
За викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря	1869,7	2003,3	1185,3	3132,0	2562,7
За скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти	101,8	122,7	111,8	142,3	144,8
Від розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях	729,7	859,1	684,8	936,0	1014,5
За утворення радіоактивних відходів та/або тимчасове їх зберігання понад встановлений строк	634,5	675,2	709,0	777,1	976,4
Від здійснення торгівлі на території України паливом власного виробництва чи виготовленим з давальницької сировини	98,3	115,2	-	-	-
Від ввезення палива на митну територію України податковими агентами	465,5	375,2	-	-	-
Екологічний податок, який справляється при ввезенні на митну територію України транспортних засобів та/або кузовів до них	-	662,1	-	-	-
Екологічний податок, який справляється при продажу на внутрішньому ринку України транспортних засобів, вироблених (виготовлених) на митній території України	-	17,9	-	-	-

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України

Значне зменшення екологічного податку у доходах зведеного бюджету в 2015 р. стало наслідком значного падіння виробництва та відміни одразу чотирьох складових екологічного податку:

- від здійснення торгівлі на території України паливом власного виробництва чи виготовленим з давальницької сировини;
- від ввезення палива на митну територію України податковими агентами;

– від ввезення на митну територію України транспортних засобів та/або кузовів до них;

– від продажу на внутрішньому ринку України транспортних засобів, вироблених на митній території України.

Збільшення надходжень від екологічного податку в 2016-2017 рр. пояснюється суттєвим зростанням ставок податку.

В 2017 р. у структурі загальних надходжень від екологічного податку до зведеного бюджету України найбільшу частку займає екологічний податок за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря (54,5 %), на другому місці – екологічний податок за розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях (21,6 %), на третьому – податок за утворення радіоактивних відходів та/або тимчасове їх зберігання понад встановлений строк (20,8 %). Найменшими були надходження від податку за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти – 3,1 % (рис. 6.1.).

Рис. 6.1. Структура екологічного податку в 2017 р. у доходах зведеного бюджету України, %

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України

Згідно з даними Державної служби статистики України, загальні обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами упродовж останніх років мають

суттєву тенденцію до зниження, окрім 2016 р., у якому відбулося незначне зростання викидів (табл. 6.8). У цей період зменшувалися і обсяги накопичених підприємствами відходів, за винятком 2017 р., у якому відбулося суттєве зростання утворених відходів. Особливо суттєвим було зниження викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення та утворення відходів у 2014 р. – відповідно на 28,2 % та 26,3 % у порівнянні з попереднім роком. Скиди забруднених зворотних вод у водні об'єкти теж зменшуються, як і загальний обсяг скинутих вод. Спадну динаміку має також кількість підприємств, які здійснюють скиди забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти.

Таблиця 6.8.

Динаміка викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення та утворення відходів у 2013-2017 рр.

Роки	2013	2014	2015	2016	2017
Екологічний податок, млн грн	3899,5	4830,9	2691,0	4987,4	4698,4
Темпи приросту надходжень по відношенню до попереднього року, %	+ 38,5	+ 23,9	- 55,7	+85,3	-5,8
Викиди в атмосферне повітря, тис. т	4295,1	3350,0	2857,4	3078,1	2584,9
Темпи зростання/зниження викидів забруднювальних речовин, %	- 0,9	-28,2	-17,2	+7,7	-16,0
Утворено відходів, тис. т	448117,6	354803,0	312267,6	295870,1	366054,0
Темпи приросту/зниження відходів	- 0,6	-26,3	-12,0	-5,2	+23,7

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики

Тобто впродовж 2013-2017 рр. обсяги забруднення навколишнього середовища суттєво зменшилися при значному зростанні надходжень від екологічного податку у 2013-2014 рр. та в 2016 р. Однак не можна стверджувати, що саме екологічне оподаткування спричинило зменшення забруднення атмосферного повітря та вод, зниження обсягу утворених та накопичених відходів. Реальною причиною такої ситуації є значне зменшення виробництва внаслідок кризових явищ в економіці, а не модернізація виробництва та впровадження екологічних технологій. Так, в 2015 р. темпи падіння промислового

виробництва в Україні склали 13 %.

Зменшення обсягів виробництва спричинило зниження обсягів споживання енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти (як основних забруднювачів) підприємствами, організаціями та установами зі зменшенням використання палива на виробничо-експлуатаційні та комунально-побутові потреби, з урахуванням обсягів реалізованих населенню через автозаправні станції.

Про вплив екологічного оподаткування на зменшення обсягів забруднень довкілля можна було б стверджувати, якби при існуючому обсязі виробництва промислової продукції та споживання енергетичних ресурсів обсяги викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря були б меншими. Це свідчило б про те, що підприємства впроваджують ресурсозберігаючі технології та здійснюють заходи з охорони навколишнього середовища.

Екологічне оподаткування в Україні, незважаючи на свою економічну сутність з позиції джерела фінансування природоохоронних заходів, має характер податкових надходжень і фактично є способом збільшення коштів у доходній частині державного бюджету. Так, у 2013 р. заплановані видатки у сфері охорони навколишнього природного середовища було профінансовано на 78,19 % від запланованого обсягу із загального фонду державного та місцевих бюджетів та лише на 44,03 % із спеціального фонду відповідних бюджетів. Так як для фінансування природоохоронних заходів основна сума коштів мала спрямуватися із спеціального фонду державного та місцевого бюджетів, то можна констатувати, що саме природоохоронні заходи, які мали цільове фінансування, були невиконані. Це явище відбулося на фоні перевиконання запланованих надходжень від екологічного податку на 15 %.

В 2014-2015 рр. ситуація з фінансуванням природоохоронних заходів кардинально не змінилася. Видатки на природоохоронні заходи були підтвержені доходами, однак надходження від екологічного податку були спрямовані на інші цілі, не пов'язані із природоохоронною діяльністю.

Заплановані видатки на охорону навколишнього природного середовища зі спеціального фонду державного бюджету в 2014 р. були скорочені майже в 3 рази у порівнянні з минулим роком, а в 2015 р. – ще в 1,4 рази вже у порівнянні з 2014 р. Та й навіть такі

мізерні обсяги фінансування не вдалося виконати по факту. В 2013 р. відсоток виконання державного бюджету по природоохоронних видатках зі спеціального фонду склав всього 48,2 %, у 2014 р. – 52,5 %, а у 2015 р. – 71,33 %. Тобто упродовж 2013-2015 рр. спостерігалася катастрофічна ситуація із виконанням загальнодержавних природоохоронних заходів.

Ще гіршою є ситуація із виконанням запланованих природоохоронних заходів місцевими органами влади та самоврядування. В 2013 р. такі заходи зі спеціального фонду були профінансовані лише на 34,8 % від потреби, а в 2014 р. на 31,54 %.

Отже, екологічний податок не відіграє роль інструменту фінансування природоохоронних заходів, оскільки зі збільшенням надходжень від оподаткування фінансування природоохоронних заходів упродовж розглянутого періоду зменшувалося і навпаки (рис. 6.2.).

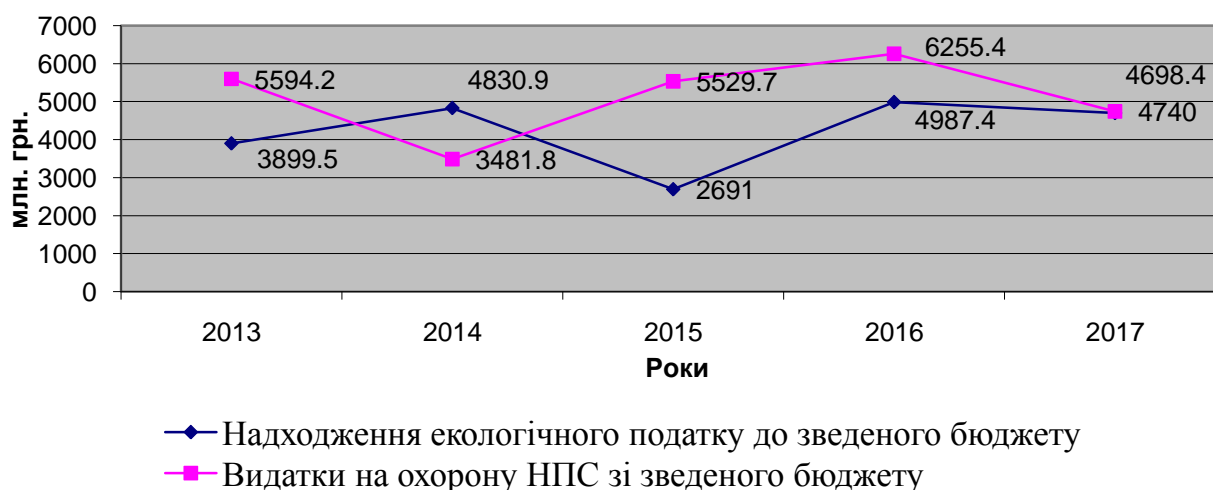

Рис. 6.2. Динаміка надходжень екологічного податку та видатків на охорону НПС зі зведеного бюджету України в 2013-2017 рр., млн грн

* Складено на основі даних Державної казначейської служби та Рахункової палати України

Основна проблема полягає не лише у тому, що екологічний податок не забезпечує достатню кількість надходжень до бюджету, а у тому, що його спрямовують не тільки на фінансування природоохоронних заходів, а й на інші цілі, на першочергові потреби держави. Наприклад, рішенням Волинської обласної ради від 21 січня 2015 р. № 32/7 «Про обласний бюджет на 2015 рік» кошти від сплати екологічного податку розподілені тільки на

утримання ветеринарної медицини, видатки на виконання природоохоронних заходів не передбачені.

6.7. Проблеми та перспективи вдосконалення екологічного оподаткування в Україні

Однією з основних проблем екологічного оподаткування на сьогодні є недосконалий розподіл надходжень від екологічного податку по бюджетній горизонталі та вертикалі, що не дозволяє йому у повному обсязі виконувати свою природоохоронну роль.

Негативний вплив на цільове використання надходжень від екологічного податку мало прийняття Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 28 грудня 2014 р., внаслідок якого кошти, отримані від сплати екологічного податку, втратили своє цільове екологоконструктивне призначення, змінивши напрями використання на інші статті витрат, відмінні від природоохоронних. Відтоді, згідно з нормами Бюджетного кодексу (п. 7 ст. 90 та п. 13 ст. 91) витрачання надходжень екологічного податку у видатках місцевих бюджетів, окрім фінансування природоохоронних заходів місцевого значення, може спрямовуватися на заходи, які не мають жодного відношення до природоохоронної діяльності, зокрема:

- заходи з проведення лабораторно-діагностичних, лікувально-профілактичних робіт бюджетними установами ветеринарної медицини;
- модернізацію та ремонт ліфтового господарства;
- реконструкцію та ремонт житлових будинків;
- капітальний ремонт гуртожитків, що передаються у власність територіальних громад;
- капітального ремонту, реконструкції, будівництва мереж зовнішнього освітлення вулиць та інші.

При порівнянні переліку законодавчо встановлених заходів, фінансування яких здійснюється за рахунок екологічного податку зі згаданими нормами Бюджетного кодексу виявляється пряме порушення постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів», яка не містить жодної з вищенаведених позицій.

Внесення таких змін до бюджетного законодавства призвело

до того, що місцеві органи самоврядування віддають перевагу витрачанням надходжень від екологічного податку першочергово на задоволення поточних потреб, відмінних від природоохоронних, а отже, локальні природоохоронні заходи вже традиційно фінансуються за залишковим принципом. Також держава фактично зняла з себе відповідальність за вирішення загальнодержавних проблем якості довкілля, які неможливо вирішити на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць, і які потребують суттєвого державного фінансового забезпечення та підтримки, ліквідувавши з 2015 р. основне джерело надходжень Державного фонду охорони навколишнього природного середовища.

Окрім цього, майже щорічні міжбюджетні трансформації розподілу екологічного податку дестабілюють всю систему фінансового забезпечення природоохоронних заходів, не дають можливості їх чітко планувати та виконувати.

Поряд із недостатніми обсягами екологічних податків не зовсім ефективним є їх використання. Проведений у 2014 р. Рахунковою палатою України аудит ефективності формування і використання коштів Державного фонду охорони навколишнього природного середовища засвідчив суперечливість нормативно-правових актів з питань формування та використання коштів фонду, а також скорочення видатків на реалізацію природоохоронних заходів і заходів, пов'язаних з раціональним використанням та збереженням природних ресурсів. При цьому обсяги коштів державного бюджету, які спрямовувалися на формування фонду, щороку зростали. Кабінет Міністрів України і головні розпорядники бюджетних коштів не забезпечували повного використання наявних коштів на реалізацію природоохоронних заходів та заходів, пов'язаних із раціональним використанням і збереженням природних ресурсів.

Так, в 2014 р. за наявності залишку відкритих асигнувань у сумі 577,3 млн грн і надходження частини екологічного податку, збору за забруднення навколишнього природного середовища та грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської й іншої діяльності, у сумі 429,1 млн грн, або 85,7 % від плану, видатки за п'ятьма бюджетними програмами Міністерства екології та природних

ресурсів, Міністерства енергетики та вугільної промисловості, Міністерства економічного розвитку і торгівлі проведені у сумі 149,8 млн грн, або 14,9 % від наявних ресурсів і 28,9 % від плану.

Таким чином створювався резерв коштів для покриття тимчасових касових розривів державного бюджету для вирішення нагальних короткотермінових проблем окремих органів виконавчої влади. При цьому, зокрема, через складність і тривалість формування переліків природоохоронних заходів, непослідовність та неефективність управлінських рішень учасників бюджетного процесу відповідні річні плани природоохоронних заходів і заходів, пов'язаних із раціональним використанням та збереженням природних ресурсів, не виконувалися, а результативні показники бюджетних програм не досягалися.

Якщо порівняти екологічне оподаткування України і європейських країн, то можна помітити, що Податковий кодекс України не приділяє належної уваги такому виду екологічних податків, як плата за продукцію, яка містить шкідливі речовини, що негативно впливають як на навколишнє середовище, так і на здоров'я споживачів (скло, метал, пластик, акумулятори тощо).

Деякі податки, які діють в Україні, теж можна віднести до екологічних, виходячи із зарубіжного досвіду, оскільки вони регулюють використання природних ресурсів. Згідно зі ст. 9 Податкового кодексу України до числа таких загальнодержавних податків та зборів також належить рентна плата за користування надрами, плата за землю, рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України, рентна плата за спеціальне використання води, рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів. Однак ці податки, виходячи зі структури Податкового кодексу, не є складовими екологічного податку, а отже, не спрямовуються на природоохоронні заходи.

Ставки екологічного податку, незважаючи на їх періодичне підвищення, залишаються надзвичайно низькими та не покривають навіть мінімально необхідних природоохоронних потреб та втрат суспільства від нераціонального природокористування. Той факт, що екологічний податок в Україні не враховує всього обсягу економічних і соціальних втрат певним чином виправдовується нестабільним станом економіки.

Наприклад, ставка податку за розміщення тонни надзвичайно

небезпечних та високонебезпечних відходів у спеціально відведених для цього місцях становить відповідно 1405,65 і 51,2 грн. Такі мізерні ставки не стимулюють переробляти відходи. Переробляється та повторно використовується в Україні лише 3 % твердих побутових відходів, а решта складається на полігонах і звалищах.

На сьогодні екологічний податок у розрізі всіх своїх складових не передбачає прогресивного оподаткування понадлімітного забруднення навколишнього середовища, що разом із невисокими податковими ставками не стимулює підприємства до зменшення забруднення шляхом впровадження нових ресурсозберігаючих технологій та обладнання. Тому практика господарювання на сучасному етапі переконливо доводить, що підприємствам вигідніше платити за забруднення, ніж проводити заходи для його зменшення, вкладати кошти у ресурсозберігаючі та маловідходні технології, встановлювати природоохоронне обладнання. Екологічний податок є свого роду платою за користування навколишнім середовищем і не виконує своєї стимулюючої функції – сприяти зниженню викидів забруднювальних речовин підприємствами. У зв'язку з цим, екологічне оподаткування в Україні потребує вдосконалення у напрямі посилення стимулюючого та природоохоронного ефекту.

Проблемним аспектом вітчизняної податкової системи є також джерело сплати екологічного податку – його відносять на витрати підприємства, що не вирішує завдання держави щодо дестимулювання шкідливої діяльності підприємств, оскільки фактично сплачений податок закладається у ціну продукції та переноситься на кінцевого споживача. Незважаючи на включення екологічних платежів у ціну, спостерігається незначна частка екологічних платежів у вартості товарної продукції добувних галузей (не кажучи вже про продукцію кінцевого споживання).

До недоліків Податкового кодексу України у сфері екологічного оподаткування є відсутність податкових пільг для підприємств, які займаються впровадженням ресурсозберігаючих і природозахисних технологій. Єдина сфера, яка підлягає під пільгове оподаткування, це виробництво енергії з відновлювальних джерел енергії.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке екологічний податок?
2. Яке значення екологічного оподаткування у фінансовій та екологічній політиці держави?
3. Що є об'єктом оподаткування екологічним податком?
4. Хто не є платником екологічного податку?
5. Назвіть основні нововведення стосовно екологічного податку в Україні з прийняттям Податкового кодексу.
6. Чому екологічний податок вважається найважливішим джерелом фінансування природоохоронних заходів в Україні?
7. Як екологічний податок розподіляється між державним і місцевими бюджетами України? Яка проблема з цього випливає та як її вирішити?
8. Які заходи є необхідними для підвищення ролі екологічного оподаткування в Україні?

Тестові завдання:

1. Платниками екологічного податку є:
 - а) особи, які здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
 - б) особи, які здійснюють скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;
 - в) особи, які здійснюють розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини;
 - г) всі перелічені суб'єкти.

2. Загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів в атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, – це:
 - а) екологічний податок;
 - б) збір за забруднення навколишнього середовища;
 - в) плата за забруднення навколишнього природного середовища;
 - г) рентна плата.

3. У разі, якщо під час провадження господарської діяльності платником податку здійснюються різні види забруднення навколишнього природного середовища та/або забруднення різними видами забруднюючих речовин, такий платник:

а) зобов'язаний визначати суму податку окремо за кожним видом забруднення та за кожним видом забруднюючої речовини;

б) зобов'язаний визначати суму податку за тим видом забруднення (забруднюючої речовини), по якому передбачено найбільші ставки;

в) зобов'язаний визначати середньоарифметичну суму податку, ураховуючи кожний вид забруднення та вид забруднюючої речовини;

г) зобов'язаний визначати середньозважену суму податку, ураховуючи кожний вид забруднення та вид забруднюючої речовини.

4. Базовим податковим (звітним) періодом для нарахування та сплати екологічного податку є:

а) календарний рік;

б) календарний квартал;

в) календарне півріччя;

г) календарний місяць.

5. Податковим кодексом України за викиди, здійснені понад установлені у дозволі нормативи:

а) застосовуються податкові ставки підвищені в 2 рази;

б) застосовуються податкові ставки підвищені в 3 рази;

в) не передбачено застосування підвищених ставок;

в) правильної відповіді немає.

6. Платники екологічного податку Податкову декларацію з екологічного податку подають протягом:

а) 10 календарних днів, що настають за останнім календарним днем базового податкового (звітного) періоду;

б) 20 календарних днів, що настають за останнім календарним днем базового податкового (звітного) періоду;

в) 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем базового податкового (звітного) періоду;

г) 40 календарних днів, що настають за останнім календарним

днем базового податкового (звітного) періоду.

7. Платники екологічного податку суму нарахованого податку сплачують протягом:

- а) 10 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку подання податкової декларації;
- б) 20 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку подання податкової декларації;
- в) 30 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку подання податкової декларації;
- г) 40 календарних днів, що настають за останнім днем граничного строку подання податкової декларації.

8. Якщо платник податку має декілька стаціонарних джерел забруднення або спеціально відведених для розміщення відходів місць чи об'єктів у межах одного населеного пункту (села, селища або міста), він:

- а) може подавати до відповідного контролюючого органу одну податкову декларацію податку за такі джерела забруднення;
- б) може подати до відповідного контролюючого органу за місцем розташування стаціонарного джерела забруднення або спеціально відведених для розміщення відходів місць чи об'єктів податкову декларацію щодо кожного стаціонарного джерела забруднення або спеціально відведеного для розміщення відходів місця чи об'єкта окремо;
- в) може скласти спеціальні додатки до Податкової декларації екологічного податку;
- г) може подати таку кількість копій Податкової декларації, яка відповідає кількості стаціонарних джерел забруднення або спеціально відведених для розміщення відходів місць чи об'єктів.

9. Оподаткування екологічним податком викидів забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення припинено в:

- а) 2013 р.;
- б) 2011 р.;
- в) 2015 р.;
- г) правильної відповіді немає.

10. Утилізаційний збір в Україні почав діяти з 1 вересня:

- а) 2011 р.;
- б) 2012 р.;
- в) 2013 р.;
- г) 2014 р.

Тема 7. Рентна плата

7.1. Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин.

7.2. Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

7.3. Рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України.

7.4. Рентна плата за спеціальне використання води.

7.5. Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів.

7.6. Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України.

7.7. Порядок подання Податкової декларації з рентної плати та строки сплати рентної плати.

7.8. Удосконалення рентного регулювання природокористування в Україні.

7.1. Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин

Природно-ресурсна рента – це категорія рентного доходу, який виникає у результаті господарської діяльності, пов'язаної з використанням у суспільному виробництві природних ресурсів як засобів виробництва (кількість ресурсів обмежена, вони можуть характеризуватися вичерпністю чи відновлюваністю). Цей рентний дохід розподіляється між власником природного ресурсу – державою (її органами) чи будь-яким суб'єктом, на основі права власності у якого перебуває природний ресурс, та користувачем цього ресурсу – суб'єктом господарювання, котрий використовує природні ресурси.

Податкова складова природно-ресурсної ренти визначається

як плата (збір), що обчислюється у залежності від обсягів використаного природного ресурсу і отриманої товарної продукції.

Рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів є основним інструментом фіскального регулювання природокористування. Склад рентної плати регламентується ст. 251.1 Податкового кодексу України і представлений шістьма її видами:

- рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин;
- рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
- рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України;
- рентна плата за спеціальне використання води;
- рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів;
- рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України.

Об'єкти рентної плати регламентуються значною кількістю законодавчих документів, оскільки ці ресурси є важливими для соціально-економічного розвитку країни та забезпечення її безпеки: Земельний кодекс України, Водний кодекс України, Кодекс України про надра, Лісовий кодекс України, Закон України «Про радіочастотний ресурс України», Закон України «Про ринок природного газу» тощо.

Платниками рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин є суб'єкти господарювання, у тому числі громадяни України, іноземці та особи без громадянства, зареєстровані відповідно до закону як підприємці, які набули права користування об'єктом (ділянкою) надр на підставі отриманих спеціальних дозволів з метою провадження господарської діяльності з видобування корисних копалин, у тому числі під час геологічного вивчення (або геологічного вивчення з подальшою дослідно-промисловою розробкою).

Платники рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин для цілей оподаткування здійснюють окремий (від інших видів операційної діяльності) бухгалтерський та податковий облік витрат і доходів за кожним

видом мінеральної сировини за кожним об'єктом надр, на який надано спеціальний дозвіл.

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин по кожній наданій у користування ділянці надр є обсяг товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), що є результатом господарської діяльності з видобування корисних копалин з надр на території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, у тому числі обсяг мінеральної сировини, що утворюється у результаті виконання первинної переробки, що провадиться іншими, ніж платник рентної плати, суб'єктами господарювання на умовах господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною.

До **об'єкта оподаткування** рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин **не належать**:

– не включені до Державного балансу запасів корисних копалин корисні копалини місцевого значення і торф, видобуті землевласниками та землекористувачами для власного споживання, якщо їх використання не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них, загальною глибиною розробки до 2 м, і прісні підземні води до 20 м;

– видобуті (зібрані) мінералогічні, палеонтологічні та інші геологічні колекційні зразки, якщо їх використання не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них;

– корисні копалини, видобуті з надр під час створення, використання, реконструкції геологічних об'єктів природно-заповідного фонду, якщо використання цих корисних копалин не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них;

– дренажні та супутньо-пластові підземні води, які не враховуються у державному балансі запасів корисних копалин, що видобуваються під час розробки родовищ корисних копалин або під час будівництва та експлуатації підземних споруд, і використання яких не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них, у тому числі від використання для власних технологічних потреб;

– видобуті корисні копалини, які без набуття та збереження платником права власності на такі корисні копалини відповідно до затвердженого в установленому законодавством порядку спрямовуються на формування запасів корисних копалин техногенного родовища;

– обсяг природного газу, визнаного рециркулюючим, який визначається платником рентної плати за показниками вимірювальних пристроїв, що зазначені у журналі обліку видобутих корисних копалин;

– обсяги мінеральних вод, що видобуті державними дитячими спеціалізованими санаторно-курортними закладами, у частині обсягів, що використовуються для лікування на їх території;

– обсяг газу (метану) дегазації вугільних родовищ, який не відповідає вимогам до якості природного газу, призначеного для транспортування, промислового або комунально-побутового споживання;

– урановмісні корисні копалини, видобуті на стадії геологічного вивчення на підставі спеціальних дозволів, отриманих після 1 січня 2018 р.

Базою оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин є вартість обсягів видобутих у податковому (звітному) періоді корисних копалин (мінеральної сировини), яка окремо обчислюється для кожного виду корисної копалини (мінеральної сировини) для кожної ділянки надр на базових умовах поставки (склад готової продукції гірничого підприємства).

Податкові зобов'язання з рентної плати за користування надрами для відповідного виду товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) у межах однієї ділянки надр за податковий (звітний) період обчислюються за такою формулою:

$$P_{\text{зн}} = V_{\text{ф}} \times V_{\text{кк}} \times C_{\text{внЗ}} \times K_{\text{пп}}, \quad (7.1.)$$

де $V_{\text{ф}}$ – обсяг (кількість) видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) у податковому періоді (в одиницях маси або об'єму);

Вкк – вартість одиниці видобутої корисної копалини (мінеральної сировини);

Свнз – величина ставки рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин, встановлена у пункті 252.20 Податкового кодексу України залежно від груп корисних копалин, що надані у користування гірничому підприємству (у відсотках від вартості видобутої корисної копалини (мінеральної сировини));

Кпп – коригуючий коефіцієнт, встановлений у пункті 252.22 Податкового кодексу України та визначений залежно від виду корисної копалини (мінеральної сировини) та умов її видобування.

Обсяг (кількість) видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) визначається платником рентної плати самостійно у журналі обліку видобутих корисних копалин з урахуванням складу вихідної сировини, умов конкретного виробництва, особливостей технологічного процесу та вимог до кінцевої продукції і нормативних актів, що регламентують вимоги до відповідного виду товарної продукції гірничих підприємств стосовно визначення якості сировини та кінцевого продукту тощо.

Вартість видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) у податковому періоді обчислюється платником за більшою з таких її величин:

– за фактичними цінами реалізації видобутої корисної копалини (мінеральної сировини);

– за розрахунковою вартістю видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), крім вуглеводневої сировини.

В разі ***обчислення вартості видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) за фактичними цінами реалізації***, вартість одиниці видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) розраховується платником рентної плати як різниця між сумою доходу, отриманого (нарахованого) від реалізації видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), і сумою витрат платника, пов'язаних з доставкою (перевезенням, транспортуванням) видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) споживачу, поділена на обсяг (кількість) видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), що визначається за

даними бухгалтерського обліку запасів готової продукції такого платника.

Податковим кодексом України уточнені такі умови розрахунку рентної плати за користування надрами:

- врахування сум попередньої оплати;
- розрахунок сум доходу в іноземній валюті;
- порядок визначення фактичної ціни реалізації для таких видів корисних копалин:

- нафта, конденсат;

- природний газ.

- склад витрат платника рентної плати, пов'язаних з доставкою (перевезенням, транспортуванням) видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) споживачу.

Суми попередньої оплати вартості видобутої корисної копалини (мінеральної сировини), що надійшли до моменту фактичної поставки або до моменту настання строку виконання господарських зобов'язань (поставки) за відповідним договором, включаються до суми доходу для обчислення вартості одиниці видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) у податковому періоді, якщо такі господарські зобов'язання (поставки) виконані або мали бути виконаними за зазначеним договором.

Сума доходу, отримана від реалізації видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) в іноземній валюті, обраховується у національній валюті за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим Національним банком України на дату реалізації таких корисних копалин.

Фактична ціна реалізації для нафти, конденсату визначається Міністерством економічного розвитку і торгівлі України за податковий період як середня ціна одного бареля нафти «Urals», перерахована у гривні за тонну за курсом Національного банку України станом на 1 число місяця, що настає за податковим періодом, визначена за інформацією міжнародного агентства (котирування UralsMediterranean та UralsRotterdam).

Фактичною ціною реалізації для газу природного вважається:

- для природного газу, який реалізований суб'єкту ринку природного газу, на якого Кабінетом Міністрів України на підставі Закону України «Про ринок природного газу» від 09 квітня 2015 р. № 329-VIII покладено спеціальні обов'язки щодо формування

ресурсу природного газу для побутових споживачів та виробників теплової енергії, – ціна, визначена у відповідних договорах купівлі-продажу природного газу між платником рентної плати та суб'єктом ринку природного газу;

– для іншого природного газу – середня митна вартість імпортного природного газу, що склалася у процесі його митного оформлення під час ввезення на територію України за податковий (звітний) період, що обчислюється Державною фіскальною службою та передається нею до 5 числа місяця, наступного за податковим (звітним) періодом, Міністерству економічного розвитку та торгівлі, яке до 10 числа місяця, наступного за податковим періодом, розміщує на своєму офіційному веб-сайті у спеціальному розділі.

Витрати платника рентної плати, пов'язані з доставкою корисних копалин споживачам, включають:

– витрати, пов'язані з операціями передпродажної підготовки, у тому числі пакуванням, фасуванням (бутелюванням), а також з доставкою (перевезенням, транспортуванням) видобутої корисної копалини (мінеральної сировини) із складу готової продукції платника рентної плати (вузла обліку, входу до магістрального трубопроводу тощо) споживачу магістральними трубопроводами, залізничним, водним та іншими видами транспорту;

– витрати з обов'язкового страхування вантажів;

– митні платежі у разі реалізації за межі митної території України.

Розрахункова вартість одиниці корисної копалини (мінеральної сировини) обчислюється за такою формулою:

$$\text{Цр} = \frac{\text{Вмп} + (\text{Вмп} \times \text{Крмпе})}{\text{Вмп}}, \quad (7.2.)$$

де Вмп – витрати, обчислені згідно з пунктами 252.11 – 252.15 Податкового кодексу України (у гривнях);

Крмпе – коефіцієнт рентабельності гірничого підприємства, обчислений у матеріалах геолого-економічної оцінки запасів корисних копалин ділянки надр, затверджених Державною службою геології та надр України;

$V_{мп}$ – обсяг (кількість) видобутих корисних копалин (мінеральної сировини) за податковий період.

В основі визначення розрахункової вартості – витрати платника рентної плати за податковий (звітний) період. Податковим кодексом України регламентовано:

– склад витрат, на основі яких визначається розрахункова вартість видобутої корисної копалини (мінеральної сировини);

– податковий період включення витрат залежно від ступеня завершення комплексу технологічних операцій (процесів);

– порядок формування податкових зобов'язань у разі, якщо після виникнення податкових зобов'язань з рентної плати у будь-якому наступному податковому періоді прийнято рішення про застосування до неї або її частини інших операцій первинної переробки, у результаті чого виник новий вид товарної продукції гірничого підприємства, що відрізняється від продукції, за якою визнані та виконані відповідні зобов'язання з рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин.

Витрати, на основі яких визначається розрахункова вартість відповідного виду товарної продукції, формуються зі складових, зазначених у таблиці 7.1.

Таблиця 7.1.

Витрати, які формують розрахункову вартість відповідного виду товарної продукції

Витрати, що включаються до розрахункової вартості	Витрати, що не включаються до розрахункової вартості
Матеріальні витрати, у тому числі витрати, пов'язані з виконанням господарських договорів із давальницькою сировиною	Матеріальні витрати, пов'язані із: - зберіганням; - транспортуванням; - пакуванням, у тому числі фасуванням (бутелюванням); - проведенням іншого виду підготовки (включаючи передпродажну підготовку), крім операцій, що віднесені до операцій первинної переробки (збагачення); - виробництвом і реалізацією інших видів продукції, товарів (робіт, послуг)
Витрати з оплати праці	Витрати з оплати праці працівників, які не зайняті у господарській діяльності з видобування корисної копалини (мінеральної сировини)

Продовження табл. 7.1

Витрати з ремонту основних засобів	Витрати на ремонт основних засобів, не пов'язаних технічно та технологічно з господарською діяльністю з видобування корисної копалини (мінеральної сировини)
Сума нарахованої амортизації	Суми нарахованої амортизації на основні засоби і нематеріальні активи, що підлягають амортизації, але не пов'язані технічно та технологічно з господарською діяльністю з видобування корисної копалини (мінеральної сировини)
Сума амортизації витрат, пов'язаних з господарською діяльністю з видобування корисної копалини (мінеральної сировини)	Державні субвенції для гірничих підприємств, розміри яких для кожної ділянки надр обчислюються на підставі калькулювання собівартості видобутої корисної копалини за матеріалами бухгалтерського обліку провадження господарської діяльності у межах такої ділянки надр
Витрати платника рентної плати понесені ним у періоди, коли господарська діяльність з видобування корисних копалин не провадилася у зв'язку з сезонними умовами проведення видобувних робіт	Витрати, не пов'язані з господарською діяльністю з видобування корисної копалини (мінеральної сировини), у тому числі: - які виникають у результаті формування фінансових резервів; - на сплату процентів боргових зобов'язань платника рентної плати; - на внесення рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин; - на сплату штрафів та/або неустойки чи пені за рішенням сторін договору або за рішенням відповідних державних органів, суду

Податковим кодексом України (ст. 252.21) передбачені особливі умови визначення рентної плати при реалізації інвестиційних проектів (програм, договорів) (таблиця 7.2).

Додаткові обсяги вуглеводневої сировини, видобуті внаслідок реалізації діючих або нових інвестиційних проектів (програм, договорів) оподатковуються за ставкою 2 % від вартості додаткового видобутку відповідної вуглеводневої сировини.

Нормами Бюджетного кодексу України з 2019 р. змінено розмежування рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату):

– до загального фонду державного бюджету – 70 % рентної плати (у 2018 р. – 75 %);

– до загального фонду бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів – 25 % рентної плати;

–до доходів загального фонду бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, міст районного значення, сільських, селищних бюджетів – 5 % рентної плати.

Таблиця 7.2

Особливі умови визначення рентної плати при реалізації інвестиційних проектів (програм, договорів)

Платники, на які поширюються особливі умови оподаткування	База оподаткування
<p>Підприємства, частка держави у статутному капіталі яких становить 25 % та більше; Господарські товариства, 25 % та більше акцій (часток, паїв) яких знаходяться у статутних капіталах інших господарських товариств, контрольним пакетом акцій яких володіє держава; Дочірні підприємства, представництва та філії таких підприємств і товариств; Учасники договорів про спільну діяльність, відповідно до яких вартість вкладу підприємств, частка держави у статутному капіталі яких становить 25 % та більше, господарських товариств, 25 % та більше акцій (часток, паїв) яких знаходиться у статутних капіталах інших господарських товариств, контрольним пакетом акцій яких володіє держава, а також дочірніх підприємств, представництв та філій таких підприємств і товариств, становить 25 % та більше загальної вартості вкладів учасників договорів про спільну діяльність.</p>	<p>Додаткові обсяги вуглеводневої сировини, видобуті внаслідок реалізації діючих або нових інвестиційних проектів (програм, договорів), якими передбачено нарощування видобутку вуглеводневої сировини, на:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) ділянках надр (родовищах, покладах), що характеризуються погіршеними гірничо-геологічними умовами (важковидобувні) або виснаженістю у процесі розробки у попередніх періодах; 2) на окремих діючих свердловинах після капітального ремонту; 3) свердловинах, що відновлюються з числа ліквідованих; 4) нових свердловинах чи групах свердловин, що розташовані на таких ділянках надр.

Виключно у 2019 р. ставка рентної плати за користування надрами для видобування залізної руди підвищена в 1,1 раза і становить 8,8 % від вартості товарної продукції гірничого підприємства.

7.2. Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин

Платниками рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є юридичні та фізичні особи – суб'єкти господарювання, які використовують у межах території України ділянки надр для:

- зберігання природного газу, нафти, газоподібних та інших рідких нафтопродуктів;
- витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання

винопродукції;

- вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин;
- зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів;
- провадження інших видів господарської діяльності.

Не є платниками рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, військові частини, заклади, установи і організації Збройних Сил України та інші військові формування, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету.

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є обсяг підземного простору (ділянки) надр:

– для зберігання природного газу та газоподібних продуктів – активний об'єм зберігання газу в пористих чи тріщинуватих геологічних утвореннях (пластах-колекторах);

– для зберігання нафти та інших рідких нафтопродуктів – об'єм спеціально створених та існуючих гірничих виробок (відпрацьованих і пристосованих), а також природних порожнин (печер);

– для витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції, вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин, зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів, провадження інших видів господарської діяльності – площа підземного простору, що надана у користування в спеціально створених та існуючих гірничих виробках (відпрацьованих і пристосованих), а також природних порожнинах (печерах).

Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, не справляється:

– за використання транспортних тунелів та інших підземних комунікацій, колекторно-дренажних систем та об'єктів міського комунального господарства;

– за використання підземних споруд на глибині не більше ніж 20 м, збудованих відкритим способом без засипання або з подальшим ґрунтовим засипанням.

Ставки рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, встановлюються залежно від корисних властивостей надр і

ступеня екологічної безпеки під час їх використання, характеру користування надрами та виду користування надрами у гривнях за тис. куб. метрів (або кв. метрів) (табл. 7.3).

Таблиця 7.3.

Ставки рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин (станом на 26.02.2019 р.)

Характер користування надрами	Вид користування надрами	Одиниця виміру	Ставка рентної плати за одиницю обсягу користування надрами, грн на рік
Використання підземного простору надр – пористих чи тріщинуватих геологічних утворень (пластів-колекторів) Використання підземного простору – спеціально створених та існуючих гірничих виробок (відпрацьованих і пристосованих), а також природних порожнин (печер)	зберігання природного газу та газоподібних продуктів	тис. куб. метрів активного об'єму	0,49
	зберігання нафти та інших рідких нафтопродуктів	куб. метрів	0,49
	витримування виноматеріалів, виробництво і зберігання винопродукції	кв. метрів	1,39
	виращування грибів, овочів, квітів та інших рослин	кв. метрів	0,79
	зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів	кв. метрів	0,6
	провадження іншої господарської діяльності	кв. метрів	1,95

7.3. Рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України

Платниками рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України є загальні користувачі радіочастотного ресурсу України, яким надано право користуватися радіочастотним ресурсом України в межах

виділеної частини смуг радіочастот загального користування на підставі:

- ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України;
- ліцензії на мовлення та дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою;
- дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою, отриманого на підставі договору з власником ліцензії на мовлення;
- дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою.

Порядок видачі вказаних документів регламентується Положенням про радіочастотний моніторинг у смугах радіочастот загального користування від 16 липня 2009 р. № 1599 і Ліцензійними умовами користування радіочастотним ресурсом України від 19 серпня 2005 р. № 53, затвердженими рішенням Національної комісії з питань регулювання зв'язку України, та іншими нормативними документами.

Не є платниками рентної плати спеціальні користувачі, перелік яких визначено законодавством про радіочастотний ресурс, та радіоаматори.

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування радіочастотним ресурсом України є ширина смуги радіочастот, що визначається як частина смуги радіочастот загального користування у відповідному регіоні та зазначена в ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України або в дозволі на експлуатацію радіоелектронного засобу та випромінювального пристрою для технологічних користувачів та користувачів, які користуються радіочастотним ресурсом для розповсюдження телерадіопрограм.

Ставки рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України встановлюються за видами радіозв'язку та діапазону радіочастот у гривнях за 1 МГц смуги радіочастот.

Перелік користувачів радіочастотного ресурсу – платників рентної плати та/або зміни до нього подаються Державній фіскальній службі України Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, із зазначенням виду зв'язку, смуги радіочастотного ресурсу, регіонів користування радіочастотним ресурсом двічі на рік: до 1 березня та до 1 вересня поточного року, станом на 1 січня та 1 липня

відповідно за формою, встановленою Міністерством фінансів, за погодженням з Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації.

Платники рентної плати обчислюють суму рентної плати виходячи з виду радіозв'язку, розміру встановлених ставок та ширини смуги радіочастот по кожному регіону окремо.

7.4. Рентна плата за спеціальне використання води

Платниками рентної плати за спеціальне використання води є:

- первинні водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форми власності (юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи-підприємці), які використовують та/або передають вторинним водокористувачам воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів;

- суб'єкти господарювання незалежно від форми власності, які використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.

Не є платниками рентної плати за спеціальне використання води водокористувачі, які використовують воду виключно для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення (сукупності людей, які знаходяться на даній території в той чи інший період часу, незалежно від характеру та тривалості проживання, в межах їх житлового фонду та присадибних ділянок), у тому числі для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та платників єдиного податку. Під терміном «санітарно-гігієнічні потреби» розуміється використання води в туалетних, душових, ванних кімнатах і умивальниках та використання для утримання приміщень у належному санітарно-гігієнічному стані.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води без її вилучення з водних об'єктів є:

- для потреб гідроенергетики – фактичний обсяг води, що

пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії;

- для потреб водного транспорту – час використання поверхневих вод вантажним самохідним і несамохідним флотом, що експлуатується (залежно від тоннажності), та пасажирським флотом, що експлуатується (залежно від кількості місць).

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води для потреб рибництва є фактичний обсяг води, необхідної для поповнення водних об'єктів під час розведення риби та інших водних живих ресурсів.

Рентна плата за спеціальне використання води не справляється:

- за воду, що використовується для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення;

- за воду, що використовується для протипожежних потреб;

- за воду, що використовується для потреб зовнішнього благоустрою територій міст та інших населених пунктів;

- за воду, що використовується для пилозаглушення у шахтах і кар'єрах;

- за воду, що забирається науково-дослідними установами, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, для проведення наукових досліджень у галузі рисосіяння та для виробництва елітного насіння рису;

- за підземну воду, що вилучається з надр для усунення шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення, зсуву, забруднення тощо), крім кар'єрної, шахтної та дренажної води, що використовується у господарській діяльності після вилучення та/або отримується для використання іншими користувачами;

- за воду, що забирається для забезпечення випуску молоді цінних промислових видів риби та інших водних живих ресурсів у водні об'єкти;

- за морську воду, крім води з лиманів;

- за воду, що використовується садівницькими та городницькими товариствами (кооперативами);

- за воду, що забирається для реабілітації, лікування та оздоровлення реабілітаційними установами для інвалідів та дітей-інвалідів, підприємствами, установами та організаціями фізкультури та спорту для інвалідів та дітей-інвалідів, які засновані всеукраїнськими громадськими організаціями інвалідів;

– для потреб гідроенергетики – з гідроакумуючих електростанцій, які функціонують у комплексі з гідроелектростанціями;

– для потреб водного транспорту – з морського водного транспорту, який використовує річковий водний шлях виключно для заходження з моря у морський порт, розташований у пониззі річки, без використання спеціальних заходів забезпечення судноплавства (попуски води з водосховищ та шлюзування), під час експлуатації водних шляхів стоянковими (нафтоперекачувальні станції, плавнафтобази, судна з механічним обладнанням та інші стоянкові судна тощо) і службово-допоміжними суднами та експлуатації водних шляхів річки Дунаю.

Ставки рентної плати за спеціальне використання води встановлюються у таких розмірах:

- за спеціальне використання поверхневих вод – диференційовано у гривнях за 100 м³ залежно від басейнів річок, включаючи притоки всіх порядків;

- за спеціальне використання підземних вод – у гривнях за 100 м³ диференційовано залежно від регіону (область, район, місто);

- для потреб гідроенергетики – у гривнях за 10 тис. м³ води, пропущеної через турбіни гідроелектростанцій;

- для потреб водного транспорту з усіх річок, крім Дунаю:

- для вантажного самохідного і несамохідного флоту, що експлуатується, – у гривнях за 1 тоннаж-добу експлуатації;

- для пасажирського флоту, що експлуатується, – у гривнях за 1 місце-добу експлуатації;

- для потреб рибництва:

- в гривнях за 10 тис. м³ поверхневої води;

- в гривнях за 10 тис. м³ підземної води;

- за воду, що входить виключно до складу напоїв:

- в гривнях за 1 м³ поверхневої води;

- в гривнях за 1 м³ підземної води;

- за шахтну, кар'єрну та дренажну воду – у гривнях за 100 м³ води.

Податковим кодексом України передбачені понижуючі коефіцієнти для теплоелектростанцій з прямоточною системою водопостачання (0,005), житлово-комунальних підприємств (0,3), а

також уточнено ставки рентної плати за умови використання води з лиманів, каналів або зі змішаних джерел водопостачання.

Водокористувачі самостійно обчислюють рентну плату за спеціальне використання води та за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики і рибництва щокварталу наростаючим підсумком з початку року, а за спеціальне використання води для потреб водного транспорту – починаючи з першого півріччя поточного року, у якому було здійснено таке використання.

Обчислюється рентна плата виходячи з таких показників:

- фактичні обсяги використаної води (підземної, поверхневої) водних об'єктів, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування;
- ліміти використання води;
- ставки рентної плати;
- коефіцієнти.

Обсяг фактично використаної води обчислюється водокористувачами самостійно на підставі даних первинного обліку згідно з показами вимірювальних приладів. Платники рентної плати подають контролюючим органам одночасно з податковими деклараціями копії дозволу на спеціальне водокористування, договору на поставку води та статистичної звітності про використання води.

У разі перевищення водокористувачами встановленого річного ліміту використання води рентна плата обчислюється і сплачується у п'ятикратному розмірі. За відсутності у водокористувача дозволу на спеціальне водокористування зі встановленими у ньому лімітами використання води, рентна плата справляється за весь обсяг використаної води, що підлягає оплаті як за понадлімітне використання.

У межах встановленого у дозволі на спеціальне водокористування ліміту використання води рентна плата включається до складу витрат, а за понадлімітне використання справляється з прибутку, що залишається у розпорядженні водокористувача після оподаткування. Рентна плата за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики і водного транспорту повністю включається до складу витрат.

7.5. Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів

Платниками рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є лісокористувачі, до яких віднесено суб'єктів, що здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового чи тимчасового користування лісами. До платників рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів включають:

– юридичних осіб, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи;

– постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників;

– фізичних осіб (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства);

– фізичних осіб-підприємців.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання лісових ресурсів є:

• деревина, заготовлена у порядку рубок головного користування;

• деревина, заготовлена під час проведення заходів:

– щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років – рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування; незалежно від віку деревостанів – суцільні санітарні та суцільні лісовідновні рубки);

– з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо;

• другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та інших другорядних лісових матеріалів);

• побічні лісові користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин тощо);

- використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт.

Ставки рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів встановлюються у гривнях за 1 щільний кубічний метр деревини та поділені на дві великі групи:

1) ставки, які встановлені Податковим кодексом України і застосовуються при:

- заготівлі деревини у порядку рубок головного користування;

- під час проведення заходів щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей;

- під час проведення заходів з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо.

2) ставки, які встановлюються місцевими органами самоврядування (Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами) і застосовуються при заготівлі другорядних лісових матеріалів, здійсненні побічних лісових користувань та використанні корисних властивостей лісів.

Перша група ставок рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів встановлюються за такими принципами:

- окремо за заготівлю деревини основних лісових порід та за заготівлю деревини неосновних лісових порід;

- залежно від таких критеріїв:

- найменування лісової породи;

- розподіл лісів за поясами;

- розподіл лісів за розрядами;

- вид деревини: ділова (без кори) або дров'яна (з корою), до якої належать сортименти, які можна використовувати для технологічних потреб, а також не придатні для промислової переробки (дрова паливні);

- розмір деревини: велика, середня, дрібна (рис. 7.1).

Критерії				
Розподіл лісів за поясами				
Перший пояс: усі ліси, за винятком лісів Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і лісів гірської зони Львівської області		Другий пояс: ліси Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і ліси гірської зони Львівської області		
Розряди				
<i>Принципи визначення:</i>				
1. Для кожного кварталу (урочища) виходячи з нижчезазначеної відстані між центром кварталу і найближчим нижнім складом лісозаготівельника, до якого деревина вивозиться безпосередньо з лісосіки, або пунктом відвантаження деревини залізницею (залізнична станція, роз'їзд), у якому дозволено здійснення такої операції, незалежно від наявності на ньому відповідних складів.				
2. Відстань від центру кварталу (урочища) до нижнього складу або пункту відвантаження деревини залізницею визначається за картографічними матеріалами і коригується залежно від геоморфологічних умов місцевості за коефіцієнтами.				
3. Зміна розподілу лісів за розрядами здійснюється у разі:				
– закриття діючих або відкриття нових пунктів (залізничних станцій чи роз'їздів) відвантаження деревини;				
– виявлення порушення встановленого порядку розподілу лісів за розрядами.				
1 розряд: відстань до 10 км	2 розряд: відстань 10,1-25 км	3 розряд: відстань 25,1-40 км	4 розряд: відстань 40,1-60 км	5 розряд: відстань 60,1 і більше км
Коефіцієнт 1,1: у лісах з рівнинним рельєфом		Коефіцієнт 1,25: у лісах з горбистим рельєфом або у лісах, понад 30 % площі яких зайнято болотами		Коефіцієнт 1,5: у лісах з гірським рельєфом
Розмір деревини				
<i>Принцип визначення:</i> діаметр відрізків стовбура (у верхньому перетині без кори)				
Велика деревина: від 25 см і більше		Середня деревина: від 13 до 24 см		Дрібна деревина: від 3 до 12 см
Вид деревини				
Ставки за ділову деревину усіх лісових порід встановлені без кори		Ставки за дров'яну деревину встановлені для липи без урахування кори, а для решти лісових порід – з корою		
Особливі умови				
На дров'яну деревину, використану для технологічних потреб, донараховується рентна плата за результатами фактичної заготівлі у розмірі 70 % установлених ставок рентної плати за ділову дрібну деревину відповідної лісової породи.	За ліквід з крони встановлюється рентна плата у розмірі 40 %, а за порубкові залишки, що підлягають використанню, – 20 % ставок рентної плати за дров'яну деревину відповідної лісової породи.	На деревину, заготовлену під час вибіркових рубок головного користування ставки рентної плати знижуються на 20 %, а заходів щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років – рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування) – на 50 %.		

Рис. 7.1. Умови визначення ставок рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів

Особливістю даного виду рентної плати є те, що її сума

обчислюється не лісокористувачами, а суб'єктами лісових відносин, які видають спеціальні дозволи (органи виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальні органи Державного агентства лісових ресурсів), і зазначається у таких дозволах.

Лісокористувачі щокварталу складають податкову декларацію з рентної плати наростаючим підсумком з початку року. Про надходження суми рентної плати у касу суб'єкта лісових відносин, що видає спеціальні дозволи, у спеціально заведеній книзі робиться запис і лісокористувачеві видається квитанція. Одночасно у лісорубних та лісових квитках робиться позначка про сплату рентної плати у касу (зазначаються номер і дата квитанції про сплату).

7.6. Рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України

Платниками рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України є суб'єкти господарювання, які експлуатують об'єкти магістральних трубопроводів та надають (організують) послуги з транспортування вантажу трубопроводами України.

Об'єкт оподаткування рентною платою:

- для нафти та нафтопродуктів – їх фактичні обсяги, що транспортуються територією України у податковому періоді;
- для аміаку – сума добутків відстаней відповідних маршрутів його транспортування (переміщення), узгоджених між платником рентної плати та замовником на відповідний податковий період, на обсяги аміаку, транспортованого (переміщеного) кожним маршрутом транспортування.

Ставки оподаткування:

- 0,56 дол США за транспортування однієї тонни нафти магістральними нафтопроводами;
- 0,56 дол США за транспортування однієї тонни нафтопродуктів магістральними нафтопродуктопроводами;
- 2,4 дол США за транзитне транспортування однієї тонни

аміаку за кожні 100 км відстані відповідних маршрутів його транспортування.

У разі зміни тарифів на транспортування до ставок рентної плати застосовується коригуючий коефіцієнт, який обчислюється у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, крім ставки рентної плати за транзитне транспортування аміаку та за транспортування нафти магістральними нафтопроводами для споживачів України.

Сума податкових зобов'язань з рентної плати обчислюється як добуток відповідного об'єкта оподаткування на ставку оподаткування з урахуванням коригуючого коефіцієнта.

Сума податкових зобов'язань з рентної плати за податковий (звітний) період сплачується виходячи з:

- фактичних обсягів аміаку і відстані відповідних маршрутів його транспортування територією України;
- фактичних обсягів нафти і нафтопродуктів, що транспортуються територією України.

7.7. Порядок подання Податкової декларації з рентної плати та строки сплати рентної плати

Платники рентної плати самостійно обчислюють суму податкових зобов'язань з рентної плати. При цьому *податковий період* дорівнює:

- *календарному місяцю* – для рентної плати за:
 - користування надрами для видобування корисних копалин за видобування нафти, конденсату, природного газу, етану, пропану, бутану;
 - користування радіочастотним ресурсом України;
 - транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України;
- *календарному кварталі* – для рентної плати за:
 - користування надрами для видобування інших корисних копалин;
 - спеціальне використання лісових та водних ресурсів;
 - користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Для складання податкової звітності з рентної плати використовується форма податкової декларації, яка затверджена

наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження форми Податкової декларації з рентної плати» від 17 серпня 2015 р. № 719. Невід'ємною частиною Податкової декларації з рентної плати є 16 додатків, 11 з яких представлені Розрахунками конкретного виду рентної плати, 2 – містять коди видів ресурсів, 3 – містять переліки видів ресурсів.

Відповідний тип додатка забезпечує обчислення податкового зобов'язання за відповідним видом об'єкта оподаткування. За відсутності у платника відповідного виду об'єкта оподаткування, тип додатка, у якому обчислюється податкове зобов'язання, для такого об'єкта оподаткування до Декларації не додається. У випадку, коли платник за звітний період одночасно є платником декількох видів рентних платежів, податкова декларація подається одна, але з відповідними додатками до неї.

Податковим кодексом України для кожного виду рентної плати встановлені певні особливості щодо визначення дати початку нарахування податкових зобов'язань та переліку додаткових документів, які подаються до контролюючих органів (додаток Б).

Місця подачі декларації узагальнені у таблиці 7.4.

Таблиця 7.4

Місця подачі Податкової декларації з рентної плати

Вид рентної плати	Місце подачі податкової декларації
1. За користування надрами для видобування корисних копалин:	
1.1. у разі розміщення такої ділянки надр у межах території України	За місцезнаходженням ділянки надр <i>У разі якщо місце обліку платника рентної плати не збігається з місцезнаходженням ділянки надр, платник рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин та платник рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, подає за місцем податкової реєстрації платника копію податкової декларації та копію платіжного документа про сплату податкових зобов'язань з рентної плати.</i>
1.2. у разі розміщення ділянки надр, з якої видобуто корисні копалини, у межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України	За місцем обліку платника рентної плати

Продовження табл. 7.4

2. За користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин	За місцезнаходженням ділянки надр
3. За користування радіочастотним ресурсом України	За місцем податкової реєстрації
4. За спеціальне використання води	За місцем податкової реєстрації
5. За спеціальне використання лісових ресурсів	За місцезнаходженням лісової ділянки
6. За транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України	За місцем податкової реєстрації

Сума податкових зобов'язань з рентної плати, визначена у податковій декларації за податковий період, сплачується платником до бюджету протягом 10 календарних днів після закінчення граничного строку подання такої податкової декларації.

Для забезпечення контролю за правильністю обчислення платником суми рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин у частині визначення обсягу (кількості) видобутих корисних копалин, а також коригуючих коефіцієнтів контролюючі органи у встановленому законодавством порядку можуть залучати Державну службу геології та надр.

За фактами невнесення, несвоєчасного внесення платником рентної плати сум податкових зобов'язань або невиконання платником податкових зобов'язань з рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин, які відбуваються протягом шести місяців, порушується питання зупинення дії відповідного спеціального дозволу.

7.8. Удосконалення рентного регулювання природокористування в Україні

Сучасний рівень рентної плати за користування природними ресурсами в Україні та існуючий механізм її розподілу не забезпечують адекватного відображення реальних втрат суспільства від використання природних ресурсів і не створюють достатньої фінансової бази для природоохоронної діяльності. У загальній вартості національного багатства держави природний капітал становить близько 54 %, а фактична рента з них (з

врахуванням плати за землю) у складі доходної частини зведеного бюджету в 2016 р. склала 8,9 %.

Прикметними рисами вітчизняної системи рентного оподаткування є: відсутність критично необхідного рівня диференціації ставок рентної плати, недостатність їх економічного обґрунтування і наближеності до середньоєвропейського рівня, заниженість ставок за видобуток окремих видів гірничорудних ресурсів і надмірне завищення ставок за видобуток нерудних корисних копалин, зокрема будівельної мінеральної сировини.

Гірничо-видобувні підприємства продають мінеральну сировину підприємствам переробної промисловості за демпінговими цінами, оскільки і перші, і другі, як правило, входять в одну вертикально інтегровану підприємницьку структуру. Демпінгові ціни на мінеральну сировину призводять до зниження бази нарахування рентної плати за користування надрами для видобутку корисних копалин. Відповідно, підприємницькі інтегровані утворення, маючи мільярдні обороти, сплачують символічну рентну плату, що не змушує їх забезпечувати всебічну раціоналізацію використання природних ресурсів. Намагання встановити адекватну реальній вартості видобутої мінеральної сировини рентну плату наштовхуються на жорсткий спротив політичних та бізнесових груп, які мають значний вплив в уряді, парламенті і засобах масової інформації, внаслідок чого держава недоотримує значну величину надходжень рентної плати.

Сьогодні не сформовано належної системи податкового регулювання використання окремих видів природних ресурсів, у першу чергу, це стосується видобутку бурштину. У 2016 р. план надходжень рентної плати за користування надрами для видобування бурштину до зведеного бюджету України становив 1,5 млрд грн, а фактично надійшло 2,08 млн грн. Повне невиконання плану по надходженнях пов'язано з тим, що видобуток бурштину контролюється регіональними бізнес-групами, які фізично не допускають ідентифікації відповідними контролюючими органами реальної бази стягнення даного виду платежу.

Рентна плата в Україні характеризується надмірною фіскальною спрямованістю та не має цільового призначення, на відміну від екологічного податку, що знижує можливості

інвестиційного забезпечення відтворення та охорони природних ресурсів, модернізації природоохоронної інфраструктури. Єдиним винятком є створення з 2018 р. Державного фонду розвитку водного господарства у складі спеціального фонду державного бюджету України за рахунок відрахувань 10 % рентної плати за спеціальне використання води (див. рис. 7.2).

З огляду на прогресуючу деградацію геологорозвідувальної справи, недостатнє фінансування природоохоронних заходів та з метою посилення регуляторних функцій рентних платежів доцільно у невідкладному порядку поставити запитання про надходження частини рентних платежів до фондів охорони навколишнього природного середовища. Це особливо актуально в умовах, коли видобуток корисних копалин супроводжується значною шкодою навколишньому природному середовищу (наприклад, видобування бурштину призводить до руйнації сформованих роками лісо- та агроландшафтів, і потрібні значні фінансові ресурси для проведення рекультивації порушених сільськогосподарських угідь та земель лісогосподарського призначення).

Удосконалення механізму фіскального регулювання природокористування повинно забезпечити його відповідність реальній вартості природних ресурсів шляхом впровадження сучасних механізмів вилучення природно-ресурсної ренти та її перерозподілу в інтересах населення територій, на яких здійснюється залучення природних ресурсів у відтворювальний процес. З огляду на це, в умовах децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування природні ресурси мають стати однією з основних передумов зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад.

Існуючий міжбюджетний перерозподіл рентної плати за користування природними ресурсами орієнтований на поповнення державного бюджету держави, а не бюджетів громад, де на прилеглих до них територіях концентруються основні запаси мінеральної сировини (рис. 7.2). У 2018 р. 86 % рентної плати зараховувалося до загального фонду державного бюджету, а до спеціального – 10 % рентної плати за спеціальне використання води, що становить близько 0,7 % від суми всієї рентної плати.

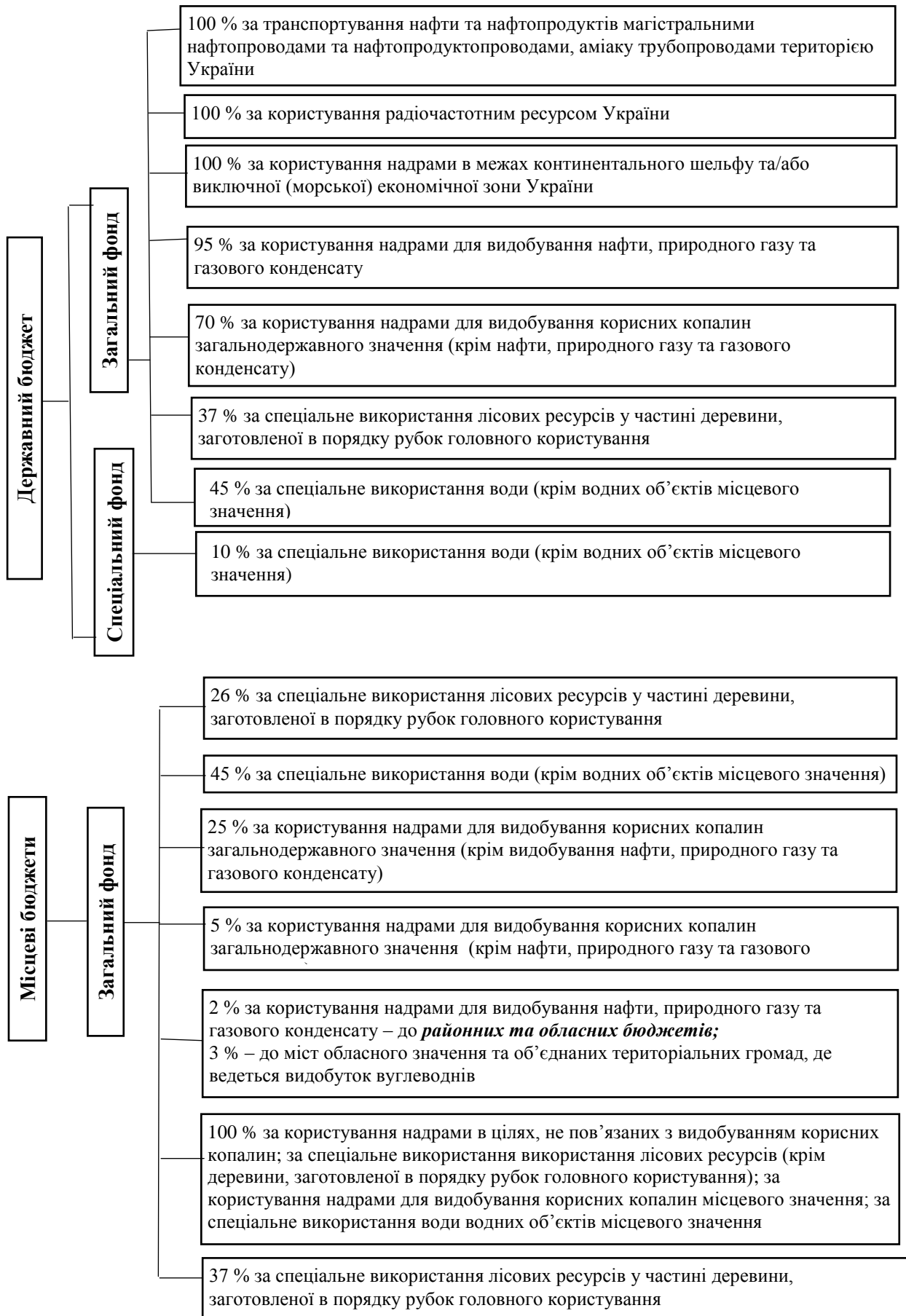

Рис. 7.2. Розподіл рентної плати між державним і місцевими бюджетами України

Рентна плата за користування надрами є найбільш значимим природно-ресурсним платежем. Її частка у загальній величині плати за спеціальне використання природних ресурсів в 2018 р. склала 84 % (при цьому 91 % надійшло до державного бюджету), на інші види рентної плати припадає у середньому 4-6 %. У структурі надходжень рентної плати за користування надрами до зведеного бюджету України питома вага рентної плати за користування надрами для видобутку природного газу становить близько 77 %.

Надходження рентної плати за користування надрами для видобування природного газу лише у 2015 р. стало одним із бюджетоформуючих податків. У 2015 р. порівняно з 2011 р. надходження рентної плати зросли майже у 10 разів, а частка рентної плати у ВВП становила 1,5 % ВВП. Основними причинами значного зростання надходжень рентної плати за користування надрами для видобування природного газу з 2012 р. стали: неодноразове підвищення ставок рентної плати, зміна ціни природного газу, що застосовується для оподаткування рентною платою та зміна офіційного курсу гривні до долара США.

У 2015 р. ставки рентної плати за видобування природного газу суттєво зросли до 70 %, в 2016 р. зменшилися до 50 %, а у 2017 р. – до 29 % за видобуток з глибини до 5000 м. При цьому видобуток природного газу з 2011 р. по 2017 р. практично не змінився.

Рентна плата за користування надрами тривалий час у повному обсязі зараховувалася до державного бюджету України. При цьому регіони, де безпосередньо ведеться видобуток корисних копалин, стикаються з багатьма проблемами – порушення чи руйнування транспортної інфраструктури, погіршення екологічного стану, нестача водозабезпечення та ін. Без сумніву, доцільно певну частку таких надходжень залишати на території, де справляються відповідні рентні платежі.

20 грудня 2016 р. Верховною Радою України було прийнято Закон «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо зарахування рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату» № 1793-VIII, відповідно до якого починаючи з 1 січня 2018 р. 5 % рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату залишається у видобувних

регіонах (з них по 2 % зараховується до обласних та районних бюджетів та 3 % до міст обласного значення та об'єднаних територіальних громад, де ведеться видобуток вуглеводнів).

Починаючи з 2019 р. 5 % рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату) спрямовано до доходів загального фонду бюджетів міст обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, міст районного значення, сільських та селищних бюджетів.

Спрямування частини рентного доходу на розвиток регіонів є надзвичайно позитивною тенденцією, а стовідсоткове надходження рентної плати за видобування бурштину до державного бюджету є однією з причин демотивації місцевої влади стосовно наведення порядку на бурштинових розробках.

Рентні платежі в Україні у силу їх недостатньої обґрунтованості та диференційованості не у змозі вилучати рентні надприбутки. Встановлення ставок рентної плати за користування надрами на середньоєвропейському рівні стимулюватиме надрокористувачів здійснювати максимально можливу переробку видобутої мінеральної сировини або ж знижувати собівартість видобутку корисних копалин. Механізм рентного оподаткування має передбачати диференційований підхід до об'єктів оподаткування та зміну ставки плати залежно від стадії розробки родовищ, обсягів видобутку, рентабельності, кон'юнктури тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні складові рентної плати в Україні.
2. Що є об'єктом оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин?
3. Хто є платником рентної плати за спеціальне використання води?
4. У залежності від яких факторів диференціюється розмір рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів?
5. Який податковий період застосовується для рентної плати за спеціальне використання води?
6. До яких бюджетів зараховується рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин?

Тестові завдання:

1. Об'єктом оподаткування рентною платою за користування надрами для видобування корисних копалин є:

а) обсяг товарної продукції гірничого підприємства – видобутої корисної копалини (мінеральної сировини);

б) не включені до державного балансу запасів корисних копалин корисні копалини місцевого значення і торф, видобуті землевласниками та землекористувачами для власного споживання;

в) видобуті (зібрані) мінералогічні, палеонтологічні та інші геологічні колекційні зразки, якщо їх використання не передбачає отримання економічної вигоди;

г) корисні копалини, видобуті з надр під час створення, використання, реконструкції геологічних об'єктів природно-заповідного фонду, якщо використання цих корисних копалин не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них.

2. Платниками рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є юридичні та фізичні особи – суб'єкти господарювання, які використовують у межах території України ділянки надр для:

а) зберігання природного газу, нафти, газоподібних та інших рідких нафтопродуктів;

б) витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання вино продукції;

в) вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин;

г) всі відповіді правильні

3. Для якого виду рентної плати ставки оподаткування встановлені у доларах США:

а) рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин;

б) рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України;

в) рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів;

г) плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією

України.

4. Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води для потреб рибництва є:

а) фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води у їх системах водопостачання;

б) фактичний обсяг води, необхідної для поповнення водних об'єктів під час розведення риби та інших водних живих ресурсів;

в) фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії.

г) всі відповіді правильні.

5. Рентна плата за спеціальне використання води не справляється:

а) за воду, що використовується для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення;

б) за воду, що використовується для протипожежних потреб;

в) за воду, що використовується для потреб зовнішнього благоустрою територій міст та інших населених пунктів;

г) всі відповіді правильні.

6. Що є об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання лісових ресурсів?

а) деревина, заготовлена у порядку рубок головного користування;

б) деревина, заготовлена під час проведення заходів щодо поліпшення якісного складу лісів;

в) другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та інших другорядних лісових матеріалів);

г) всі відповіді правильні.

7. Базовий податковий (звітний) період для рентної плати за спеціальне використання лісових та водних ресурсів дорівнює календарному:

а) кварталу;

б) року;

в) місяцю;

г) немає правильної відповіді.

8. Спеціальне використання лісових ресурсів проводиться за спеціальним дозволом, який називається:

- а) лісорубний облік;
- б) лісорубний квиток;
- в) лісова ліцензія;
- г) лісорубний сертифікат.

9. Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання водних ресурсів є:

- а) фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії;
- б) фактичний обсяг води, необхідної для поповнення водних об'єктів під час розведення риби та інших водних живих ресурсів;
- в) фактичний обсяг води, що використовується для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення;
- г) фактичний обсяг води, що використовується садівницькими та городницькими товариствами (кооперативами).

10. Коли сплачується сума податкових зобов'язань з рентної плати, визначена у податковій декларації за податковий (звітний) період?

- а) упродовж 10 календарних днів після закінчення граничного строку подання податкової декларації;
- б) упродовж 20 календарних днів після закінчення граничного строку подання податкової декларації;
- в) упродовж 30 календарних днів після закінчення граничного строку подання податкової декларації;
- г) упродовж 40 календарних днів після закінчення граничного строку подання податкової декларації.

Тема 8. Плата за землю

8.1. Економічна сутність земельного оподаткування та його значення.

8.2. Еволюція земельного оподаткування в Україні.

8.3. Земельний податок: платники, об'єкт, база оподаткування та податкові ставки.

8.4. Пільги щодо сплати земельного податку.

8.5. Порядок обчислення і сплати земельного податку.

8.6. Орендна плата: ставки, порядок обчислення та сплати.

8.7. Індксація нормативної грошової оцінки земель.

8.8. Земельний податок та орендна плата як джерела доходів місцевих бюджетів.

8.9. Земельне оподаткування як інструмент фінансування природоохоронних заходів.

8.1. Економічна сутність земельного оподаткування та його значення

Земля як об'єкт оподаткування має велике значення як для держави у цілому, так і для окремого регіону, оскільки вона є об'єктом права власності суб'єктів національної економіки та основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Через свою обмеженість та можливість багатофункціонального використання, а саме як територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва, оподаткування землі набуло вагомого значення для місцевого самоврядування у ролі одного з найбільших джерел доходів місцевих бюджетів.

Земельні відносини в Україні регулює Земельний кодекс від 25 жовтня 2001 р. № 768-III, а земельне оподаткування – Податковий кодекс України від 4 грудня 2010 р. № 2755-VI. Підпунктом 14.1.147 ст. 14 Податкового кодексу встановлено, що *плата за землю* – обов'язковий платіж у складі податку на майно, що справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності. Земельний податок і орендна плата за землю є місцевими податками (пп. 10.1.1 Податкового кодексу України).

Земельний податок, орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності та єдиний податок для сільськогосподарських товаровиробників формують систему земельних платежів в Україні. Всі земельні платежі за володіння, користування та розпорядження земельними ресурсами різні за своєю природою та економічною суттю. Принцип системності у визначенні земельних платежів пояснюється спільною базою для їх обчислення (нормативна грошова оцінка земель).

Податок за землю та єдиний податок для сільськогосподарських виробників є за своєю суттю податковими платежами. Відповідно до Податкового кодексу України орендна плата за землі державної та комунальної власності у складі плати за землю також відноситься до переліку податків. Суттєве державне регулювання орендних відносин щодо земель державної та комунальної власності, а також спрямування орендних платежів до місцевих бюджетів, надають їм податкових рис.

Оподаткування земель є одним із найважливіших інструментів фінансово-економічного механізму природокористування. Дослідження механізму оподаткування земельних ділянок в Україні дає можливість отримати важелі для забезпечення раціонального землекористування, зростання надходжень від плати за землю та ефективного регулювання операцій із земельними ділянками.

Плата за землю, на противагу прибутковим податкам, зокрема іншому вагомому джерелу, – податку на доходи фізичних осіб, має значні переваги як у фіскальному, так і у регулюючому аспектах:

1) майже не існує можливості ухилення від сплати податку, оскільки земельну ділянку неможливо приховати;

2) крім грошової оцінки, об'єкт оподаткування має фізичний вимір, що спрощує його облік і визначення суми податкового зобов'язання;

3) при сплаті податку за землю забезпечується стимулювання власників землі та землекористувачів до більш ефективної праці та продуктивнішого використання землі, оскільки розмір цього платежу залежить тільки від розміру земельної ділянки, якою володіє його платник, а не від ефективності її використання;

4) ставки плати за землю визначаються за стабільною кадастровою оцінкою земель залежно від її категорії, угідь, груп ґрунтів і переглядаються лише у разі зміни цін та інших причин.

Крім того, плата за землю є інструментом регулювання територіального розміщення продуктивних сил у країні. Так, у промислово перенасичених регіонах можуть встановлюватися підвищені ставки плати за землю, а для регіонів, які потребують додаткової підтримки з боку держави, навпаки, встановлюються пільги.

Плата за землю, поряд з іншими податками, є джерелом формування фінансових ресурсів держави й дієвим інструментом

її впливу на земельні правовідносини. Однак з введенням у дію Податкового кодексу України у чинному законодавстві відсутні правові норми щодо особливостей використання коштів від плати за землю. Плата надходить до загального фонду місцевих бюджетів, відповідно немає цільового її використання, що ніяк не впливає на відповідальність держави за раціональне використання та охорону земель. А тому стан вітчизняних сільськогосподарських угідь уже тривалий період є незадовільним.

Використання майнових податків і плати за землю у тому числі, для фінансування державних послуг на місцях забезпечує взаємозв'язок між сплаченими податками і одержаними суспільними благами, що є важливим принципом організації ефективної системи оподаткування. Розширення бази оподаткування дозволяє населенню брати участь у фінансуванні тих послуг, які вони отримують від місцевих органів влади.

До недоліків цього податку варто зарахувати те, що надходження від нього є негнучкими, тобто його сума не залежить від доходів, які отримують платники. Це, своєю чергою, при збільшенні загального обсягу доходів у країні залишає бюджет без додаткових надходжень. З іншої сторони, в умовах кризового падіння виробництва він може спричинити банкрутство платників, які переживають скрутне становище. Крім того, стягнення цього податку вимагає досить кропіткої роботи з оцінки земельних ресурсів країни.

Отже, плата за землю виконує такі функції:

1) *фіскальну* – плата за землю здатна забезпечити достатній і стабільний рівень надходжень у бюджеті, оскільки саме земля є найбільш стійким об'єктом оподаткування у порівнянні з іншими видами активів і доходів;

2) *стимулюючу* – оцінка землі для її оподаткування за ринковою вартістю призводить до більш високих податків за дорожчі земельні ділянки, що стимулює їх більш раціональне використання, змушуючи тих власників, що використовують землю неефективно, передати її у руки тих, хто зможе забезпечити використання з найбільшою вигодою;

3) *соціальну* – плата за землю покликана забезпечити виконання принципу соціальної справедливості, тому що через стягнення більшої суми податку за дорожчу та більш вигідно розташовану земельну власність справедливо розподіляє

податковий тягар.

Таким чином, земельні податки та збори повинні регулювати земельні відносини в аграрній сфері економіки та забезпечувати формування частини доходів бюджетів місцевого самоврядування, необхідних їм для виконання завдань, пов'язаних з охороною та поліпшенням сільськогосподарських угідь, а також виконанням органами місцевої влади інших функцій та повноважень.

8.2. Еволюція земельного оподаткування в Україні

Система земельного оподаткування в Україні почала формуватися у 1992 р. з прийняттям Закону України «Про плату за землю», у якому зазначалося, що плата за землю належить до загальнодержавних податків та стягується у вигляді земельного податку та орендної плати. За період свого існування Закон «Про плату за землю» зазнавав суттєвих уточнень, які стосувалися переважно зміни підходів щодо механізмів оподаткування, зміни об'єктів оподаткування, податкових ставок, переліку пільг тощо. Так, упродовж 1992-1996 рр. зміни до нього вносилися переважно законами про державний бюджет на відповідний рік та стосувалися ставок земельного податку – у період гіперінфляції це було необхідно й виправдано. Так, у 1993 р. ставку податку збільшено в 30 разів, у 1994 р. – в 5 разів, у 1995 р. – в 20 разів, у 1996 р. – в 1,45 рази. Надалі поправки в основному мали відношення до податкових пільг. З 1997 р. по 2009 р. до Закону «Про плату за землю» було внесено 44 зміни й доповнення, 24 з яких стосувалися надання або скасування пільг зі сплати земельного податку.

З 2011 р. порядок справляння плати за землю регламентується Податковим кодексом України, а Закон «Про плату за землю» втратив чинність. До 2015 р. земельний податок та орендна плата належали до загальнодержавних податків і зборів. Чинним законодавством передбачалося два варіанти визначення розміру земельного податку. Перший варіант використовувався за наявності грошової оцінки землі. У цьому випадку сума податкових зобов'язань визначалася внаслідок множення грошової оцінки одиниці площі земельної ділянки на її розмір і на ставку податку, яка встановлювалася у відсотках від грошової оцінки землі. На даний момент цей механізм і далі використовується у податковій практиці.

За відсутності грошової оцінки землі, застосовувався другий режим оподаткування – використання фіксованих ставок плати за землю, встановлених у гривнях за одиницю площі земельної ділянки. При цьому податкові зобов'язання визначалися як добуток площі земельної ділянки на встановлену ставку з урахуванням коригувальних коефіцієнтів.

Ставки земельного податку диференціювалися для земель сільськогосподарського призначення, земель населених пунктів, для яких встановлено грошову оцінку, земель населених пунктів, для яких не встановлено грошову оцінку, земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів.

У межах населених пунктів ставка податку за землю встановлювалася у розрахунку на 1 м², а за межами населеного пункту – на 1 га. Податок за землю для земель, нормативна грошова оцінка яких проведена, вираховувався як відсоток від її вартості з врахуванням коефіцієнта індексації. Ставки податку на землі сільськогосподарського призначення встановлювалися у відсотках від грошової оцінки одного гектара сільськогосподарських угідь і диференціювалися для ріллі, сіножатей та пасовищ (0,1 % від грошової оцінки одного гектара) та для багаторічних насаджень (0,03 %). За земельні ділянки у межах населених пунктів ставка податку становила 1 % від грошової оцінки і коригувалася у залежності від використання земель на спеціальні коефіцієнти (табл. 8.1.).

Таблиця 8.1.

Значення коефіцієнта для коригування ставок податку за землі населених пунктів, яким встановлено нормативну грошову оцінку

Використовувані землі	Коефіцієнт
Земельні ділянки, зайняті житловим фондом, кооперативними автостоянками для зберігання власних транспортних засобів громадян, гаражно-будівельними, дачно-будівельними кооперативами, індивідуальними гаражами й дачами громадян, а також земельні ділянки, надані для потреб сільськогосподарського виробництва, водного та лісового господарства, зайняті виробничими, культурно-побутовими та господарськими будовами і спорудами	0,03
Земельні ділянки, надані для Збройних сил України та інших військових формувань, створених згідно із законодавством України, залізниць, гірничодобувних підприємств, а також водойми, надані для виробництва рибної продукції	0,25

Для земель населених пунктів, щодо яких грошова оцінка не проведена, застосовувалися ставки земельного податку, що розрізнялися для населених пунктів залежно від чисельності населення (див. табл. 8.2), скориговані на:

- коефіцієнт для міст обласного значення з населенням більше 20 тис. осіб);
- коефіцієнт для курортних населених пунктів.

Таблиця 8.2.

Ставки податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких не проведено (станом на кінець 2014 р.)

Групи населених пунктів з чисельністю населення, тис. осіб	Ставки податку, грн за 1 м ²	Коефіцієнт, що застосовувався у містах Києві, Сімферополі, Севастополі та містах обласного значення
до 3	0,3	
від 3 до 10	0,61	
від 10 до 20	0,97	
від 20 до 50	1,52	1,2
від 50 до 100	1,83	1,4
від 100 до 250	2,13	1,6
від 250 до 500	2,45	2,0
від 500 до 1000	3,05	2,5
від 1000 і більше	4,28	3,0

Після введення у дію Податкового кодексу України в 2011 р. майже у три рази було підвищено ставки земельного податку для всіх груп населених пунктів. У кінці цього ж року Законом «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо перегляду ставок деяких податків і зборів» від 22 грудня 2011 р. № 4235-VI знову було підвищено ставки податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких не проведено. Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 27 березня 2014 р. № 1166-18 р., що набрав чинності з 1 квітня 2014 р., вкотре збільшив ставки податку за зазначені вище земельні ділянки.

В населених пунктах, віднесених Кабінетом Міністрів України до курортних, до ставок земельного податку застосовувалися коефіцієнти коригування, значення яких подано у таблиці 8.3.

Таблиця 8.3.

Значення коефіцієнта коригування ставок податку для земель курортних населених пунктів, яким не встановлено нормативну грошову оцінку

Місце розташування населеного пункту	Коефіцієнт
Південне узбережжя Автономної Республіки Крим	3,0
Південно-східне узбережжя Автономної Республіки Крим	2,5
Західне узбережжя Автономної Республіки Крим	2,2
Чорноморське узбережжя Миколаївської, Одеської та Херсонської областей	2,0
Гірські та передгірні райони Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, крім населених пунктів, які за Законом України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» віднесені до категорії гірських	2,3
Узбережжя Азовського моря та інші курортні місцевості	1,5

Для земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного призначення та історико-культурного призначення земель населених пунктів, яким не встановлено нормативну грошову оцінку, ставки податку теж коригувалися на відповідні коефіцієнти (табл. 8.4.).

Таблиця 8.4.

Значення коефіцієнта коригування ставок податку для земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення для земель населених пунктів, яким не встановлено нормативну грошову оцінку

Територія розташування земельної ділянки	Коефіцієнт
Земельні ділянки на територіях та об'єктах природоохоронного, оздоровчого та рекреаційного призначення, зайняті виробничими, культурно-побутовими, господарськими будівлями та спорудами, які не пов'язані з функціональним призначенням цих об'єктів	5
Земельні ділянки, зайняті виробничими, культурно-побутовими, господарськими будівлями чи спорудами, розташованими на територіях та об'єктах історико-культурного призначення, які не пов'язані з функціональним призначенням цих об'єктів, відповідно на:	
територіях міжнародного значення	7,5
територіях загальнодержавного значення	3,75
територіях місцевого значення	1,5

Ставки земельного податку для земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів подано у табл. 8.5.

**Ставки земельного податку на земельні ділянки
несільськогосподарського призначення за межами населених
пунктів, у % до грошової оцінки**

Вид земель	Ставка
Земельні ділянки для підприємств промисловості, транспорту, зв'язку та іншого призначення	5,0
Земельні ділянки для залізничного транспорту, Збройних сил України та інших військових формувань	0,02
Земельні ділянки на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення	50
Земельні ділянки земель лісового фонду	відсутня
Земельні ділянки лісового фонду, зайняті виробничими, культурно-побутовими, житловими будинками та господарськими будовами і спорудами	0,3
Земельні ділянки земель водного фонду	0,3

Згідно з Податковим кодексом України місцевим радам надавалося право диференціювати базові ставки (за винятком сільськогосподарських і лісгосподарських угідь), виходячи з функціонального призначення та місцезнаходження земельної ділянки, але не більше трикратного розміру цих ставок податку з врахуванням коригуючих коефіцієнтів.

Окремі пільги по платі за землю були закріплені статтями 281 та 282 Податкового кодексу України, деякі додатково встановлювалися Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими, селищними та сільськими радами у вигляді часткового звільнення на певний термін, зменшення суми земельного податку, зменшення податкової ставки, але тільки за рахунок коштів, що включаються до відповідних бюджетів.

Коефіцієнт індексації ставок земельного податку за землі населених пунктів, грошову оцінку яких не проведено, встановлювався до прийняття Податкового кодексу Законом України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік. Податковим кодексом України з 1 січня 2011 р. були внесені зміни щодо порядку встановлення коефіцієнту індексації земельних ділянок, нормативна оцінка яких не проведена, тобто передбачено щорічно вносити до Верховної Ради України проект закону про внесення змін до кодексу щодо ставок податку на такі земельні ділянки.

Виходячи з того, що розмір орендної плати визначався сторонами за взаємною домовленістю, частими були спроби

зменшення податку за землю через укладання договору оренди, за яким орендна плата визначалась у значно меншому розмірі, ніж податок на землю. Тому Законом України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV було внесено уточнення – річна орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності сільськогосподарського призначення справляється виключно у грошовій формі та не може бути меншою земельного податку для земель сільськогосподарського призначення, а для інших категорій земель – не менше триразового розміру земельного податку.

Податковий кодекс України встановив річну орендну плату за земельні ділянки державної або комунальної власності у розмірі не більше 12 % їх нормативної грошової оцінки. Для інших земель, наданих в оренду, крім земель державної та приватної власності, Указом Президента України від 13 вересня 2002 р. № 830 визначено мінімальний розмір орендної плати – 1,5 % від вартості орендованої ріллі. Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» від 19 серпня 2008 р. № 725 мінімальна ставка орендної плати за користування земельними частками (паями) була підвищена в 2 рази (до 3 % від нормативної грошової оцінки земельної ділянки).

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 р. № 71-VIII плату за землю було віднесено до місцевих податків і зборів, а саме – до податку на майно.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» від 24 грудня 2015 р. № 909-VIII органам місцевого самоврядування не тільки надано право встановлювати ставки земельного податку у межах граничного розміру, а й підвищено верхню межу ставок податку для всіх категорій земель, крім сільськогосподарських угідь, у три рази. При цьому скасовано ряд спеціальних ставок податку, які були встановлені для окремих категорій земель, – земель сільськогосподарського призначення, житлового фонду, садівницьких товариств, земельних ділянок під господарськими будівлями і спорудами сільськогосподарських та

водогосподарських підприємств, земель залізниць та гірничодобувних підприємств тощо.

Зазначеним законом також було змінено порядок індексації ставок податку для земель, нормативну грошову оцінку яких не проведено. Дане явище взагалі зникло, адже для таких земель на даний час не існує фіксованих ставок, а податок визначається у розмірі не меншому 5 % від нормативної грошової оцінки ріллі по області.

Надання місцевим радам права встановлювати ставки земельного податку у межах граничного розміру, а також пільги та розмір нормативної грошової оцінки земельних ділянок, розташованих на території населених пунктів, сприятиме більш виваженому та справедливому розподілу податкового тягаря. Місцеві органи самоврядування отримали більшу самостійність у визначенні потреб у суспільних благах та у пошуку ресурсів для їх надання, адже плата за землю, на відміну від багатьох інших податків, зможе забезпечувати реальну автономність бюджетної політики на муніципальному рівні та надасть можливість для ефективного перерозподілу доходів та надання суспільних послуг населенню.

8.3. Земельний податок: платники, об'єкт, база оподаткування та податкові ставки

Платниками земельного податку є:

- власники земельних ділянок, земельних часток (паїв);
- землекористувачі.

Постійні землекористувачі – це ті, які мають безстрокове право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності (ч. 1 ст. 92 Земельного кодексу України). Згідно ст. 92 Земельного кодексу такого права набувають:

- підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної форм власності;
- громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації;
- релігійні організації України, статути (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності;

– публічне акціонерне товариство залізничного транспорту загального користування;

– вищі навчальні заклади незалежно від форми власності;

– співвласники багатоквартирного будинку для обслуговування такого будинку та забезпечення задоволення житлових, соціальних і побутових потреб власників (співвласників) та наймачів (орендарів) квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку.

Об'єктами оподаткування земельним податком є земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні, а також земельні частки (паї), які перебувають у власності (п. 270.1 Податкового кодексу України).

Не всі земельні ділянки, які перебувають у власності чи у постійному користуванні, оподатковуються земельним податком. Згідно ст. 283 Податкового кодексу встановлено перелік земельних ділянок, які *не є об'єктами оподаткування земельним податком*. До таких земельних ділянок належать:

– сільськогосподарські угіддя зон радіоактивно забруднених територій внаслідок Чорнобильської катастрофи і хімічно забруднених сільськогосподарських угідь, на які запроваджено обмеження щодо ведення сільського господарства;

– землі сільськогосподарських угідь, що перебувають у тимчасовій консервації або у стадії сільськогосподарського освоєння;

– земельні ділянки державних сортовипробувальних станцій і сортодільниць, які використовуються для випробування сортів сільськогосподарських культур;

– землі дорожнього господарства автомобільних доріг загального користування – землі під проїзною частиною, узбіччям, земляним полотном, декоративним озелененням, кюветами, мостами, штучними спорудами, тунелями, транспортними розв'язками тощо, а також землі, що знаходяться за межами смуг відведення, якщо на них розміщені споруди, що забезпечують функціонування автомобільних доріг;

– земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських (селянських) господарств, зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних

плодових насаджень;

- земельні ділянки кладовищ, крематоріїв та колумбаріїв;
- земельні ділянки, на яких розташовані дипломатичні представництва, які відповідно до міжнародних договорів (угод), згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, користуються приміщеннями та прилеглими до них земельними ділянками на безоплатній основі;

- земельні ділянки, надані для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення діяльності релігійних організацій України, статуту (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку.

Податок за *лісові землі* складається із земельного податку, визначеного на загальних підставах, та рентної плати. Ставки податку за один гектар нелісових земель, які надані у встановленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства, встановлюються у такому ж порядку, як і для решти земель, нормативну грошову оцінку яких проведено.

База оподаткування по-різному визначається для земельних ділянок, залежно від того, чи було проведено їх нормативну грошову оцінку. Також у залежності від цього застосовуються ставки земельного податку, що схематично зображено на рис. 8.1.

Податковим Кодексом України встановлено порогові значення ставок земельного податку, а конкретні значення податку встановлюються рішенням органів місцевої влади. Органи місцевого самоврядування до 25 грудня року, що передує звітному, подають відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки рішення щодо ставок земельного податку та наданих пільг зі сплати земельного податку юридичним та фізичним особам. Рішення щодо нормативної грошової оцінки земельних ділянок офіційно оприлюднюється відповідним органом місцевого самоврядування до 15 липня року, що передує бюджетному періоду, у якому планується застосування нормативної грошової оцінки земель або змін. В іншому разі нові норми застосовуються не раніше наступного бюджетного періоду.

Плата за землю за земельні ділянки, надані гірничодобувним підприємствам для видобування корисних копалин та розробки родовищ корисних копалин, справляється у розмірі 25 % від нарахованої суми податку.

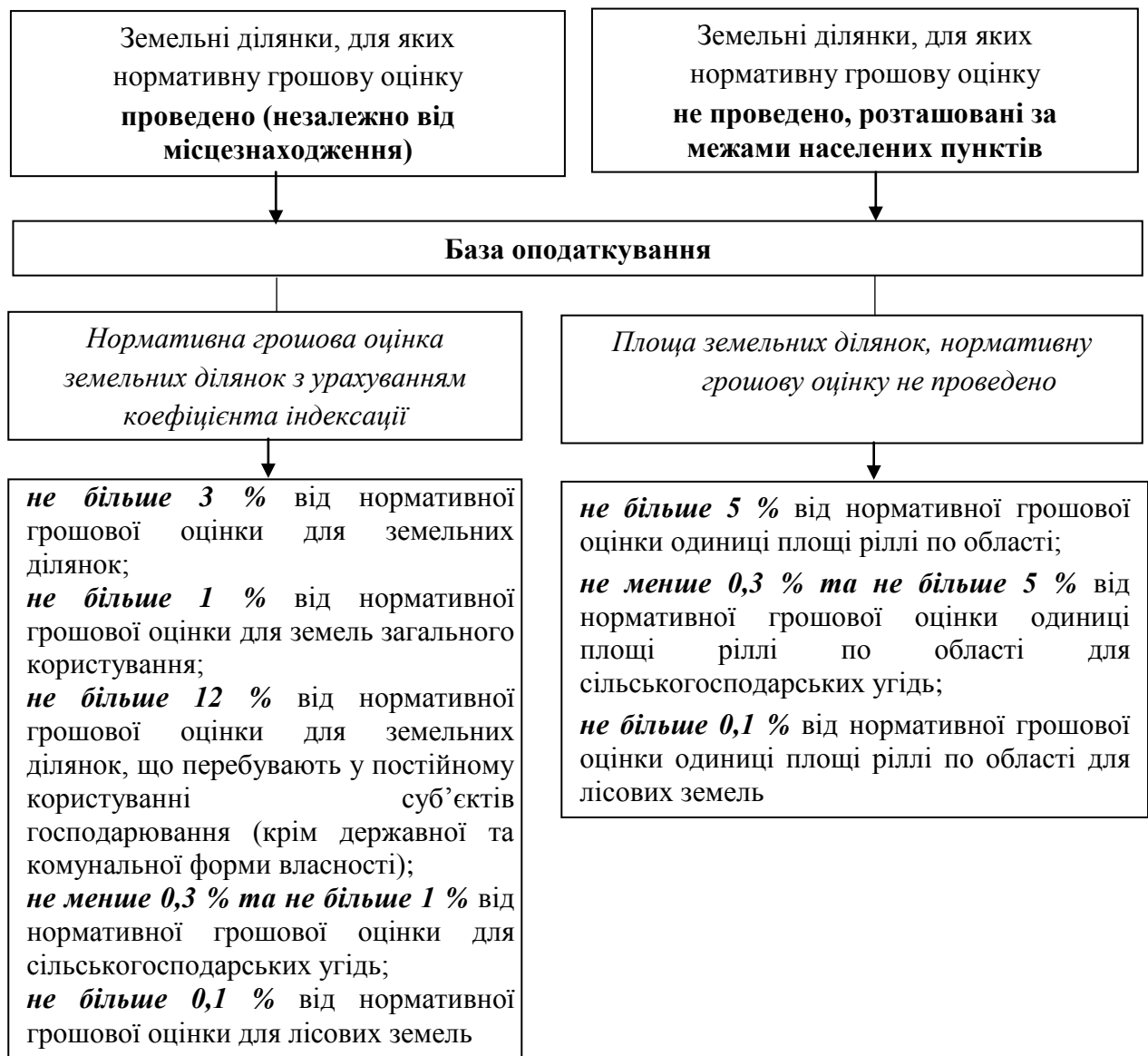

Рис. 8.1. База оподаткування і ставки земельного податку

Місцеві ради обов'язково встановлюють єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю). У разі, якщо сільська, селищна або міська рада не прийняла рішення про встановлення плати за землю та її ставок, плата за землю справляється із застосуванням ставок, які діяли до 31 грудня року, що передує бюджетному періоду, якому планується застосування плати за землю.

8.4. Пільги щодо сплати земельного податку

Податковий кодекс України у ст. 281 і ст. 282 встановлює перелік окремих категорій фізичних і юридичних осіб, які звільняються від сплати земельного податку (табл. 8.6).

Таблиця 8.6.

Особи, які мають пільги із сплати земельного податку

Фізичні особи	Юридичні особи
Інваліди першої і другої групи	Санаторно-курортні та оздоровчі заклади громадських організацій інвалідів, реабілітаційні установи громадських організацій інвалідів
Фізичні особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років	Громадські організації інвалідів України, підприємства та організації, які засновані громадськими організаціями інвалідів та спілками громадських організацій інвалідів і є їх повною власністю, де протягом попереднього календарного місяця кількість інвалідів за основним місцем роботи становить не менше 50 % середньооблікової чисельності штатних працівників і фонд оплати праці яких становить не менше 25 % від суми загальних витрат на оплату праці, при наявності дозволу на право користування такою пільгою, який надається уповноваженим органом
Пенсіонери (за віком) Ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	Бази олімпійської та паралімпійської підготовки за затвердженням Кабінетом Міністрів України переліком
Фізичні особи, визнані законом особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	Дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади незалежно від форми власності і джерел фінансування, заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, фізичної культури та спорту, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів
Платники єдиного податку четвертої групи – власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі за умови передачі земельних ділянок та земельних часток (паїв) в оренду платнику єдиного податку четвертої групи	Державні та комунальні дитячі санаторно-курортні заклади та заклади оздоровлення і відпочинку, а також дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України, які знаходяться на балансі підприємств, установ та організацій, які є неприбутковими і внесені до Реєстру неприбуткових установ та організацій.
	Державні та комунальні центри олімпійської підготовки, школи вищої спортивної майстерності, центри фізичного здоров'я населення, центри з розвитку фізичної культури і спорту інвалідів, ДЮСШ, а також центри олімпійської підготовки, школи вищої спортивної майстерності, дитячо-юнацькі спортивні школи і спортивні споруди всеукраїнських фізкультурно-спортивних товариств, їх місцевих осередків та відокремлених підрозділів, що є неприбутковими та включені до Реєстру неприбуткових установ та організацій, за земельні ділянки, на яких розміщені їх спортивні споруди.

Згідно з п. 281.2 Податкового кодексу фізичні особи, які належать до перелічених категорій платників, можуть отримати пільгу із сплати земельного податку лише у межах встановленого ліміту площі земельної ділянки (табл. 8.7).

Таблиця 8.7

Граничні норми використання пільг зі сплати земельного податку фізичними особами

Пільгове використання земельної ділянки	Пільгова площа земельної ділянки, га
Для ведення особистого селянського господарства	2
Для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка):	
➤ у селах;	0,25
➤ в селищах;	0,15
➤ в містах	0,10
Для індивідуального дачного будівництва	0,10
Для будівництва індивідуальних гаражів	0,01
Для ведення садівництва	0,12

Пільга зі сплати земельного податку для фізичних осіб надається на одну земельну ділянку за кожним видом використання у межах граничних норм. Для того, щоб скористатися пільгою, необхідно своєчасно повідомити контролюючий орган за місцезнаходженням земельної ділянки про право на пільгу. Це повідомлення має включати заяву про надання пільги, а також документ, який підтверджує право на пільгу.

Документами, які посвідчують право фізичної особи на пільгу, можуть бути посвідчення інваліда першої або другої групи, пенсійне посвідчення (за віком), посвідчення батьків багатодітної сім'ї (які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років), посвідчення «Учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС», посвідчення «Потерпілий від Чорнобильської катастрофи», посвідчення «Учасник бойових дій», посвідчення «Інвалід війни», посвідчення «Учасник війни» тощо.

Якщо платники земельного податку, які користуються пільгами, надають в оренду земельні ділянки, окремі будівлі, споруди або їх частини, земельний податок за такі земельні ділянки сплачуються на загальних підставах, крім бюджетних установ у разі надання ними будівель, споруд у тимчасове користування іншим бюджетним установам, дошкільним,

загальноосвітнім навчальним закладам незалежно від форм власності і джерел фінансування.

8.5. Порядок обчислення і сплати земельного податку

Підставою для нарахування земельного податку є дані державного земельного кадастру. Центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин та у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, у сфері будівництва щомісяця, але не пізніше 10 числа наступного місяця, а також за запитом відповідного контролюючого органу за місцезнаходженням земельної ділянки подає інформацію, необхідну для обчислення і справляння плати за землю.

Податковим періодом для плати за землю (земельного податку і орендної плати) є календарний рік. Юридичні особи і фізичні особи-підприємці звітують щодо плати за землю щорічно або щомісячно. Такі платники самостійно обчислюють суму податку щорічно станом на 1 січня і не пізніше 20 лютого поточного року подають до відповідного контролюючого органу за місцезнаходженням земельної ділянки декларацію на поточний рік. У декларації річна сума земельного податку розбивається рівними частинами за місяцями. При поданні першої декларації разом з нею подається довідка (витяг) про розмір нормативної грошової оцінки земельної ділянки, а надалі така довідка подається у разі затвердження нової грошової оцінки. Якщо платник подав таку декларацію, то він може не подавати щомісячні декларації. Подання звітної податкової декларації щомісяця проводиться протягом 20 календарних днів місяця, що настає за звітним і звільняє платників від подання річної звітної податкової декларації плати за землю. Якщо платник звітував за річною податковою декларацією, земельний податок він сплачує щомісячно рівними частинами протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного місяця (п. 287.3 і п. 287.4 Податкового кодексу України).

Суму земельного податку фізичним особам нараховує контролюючий орган. Він зазначає цю суму у спеціальному податковому повідомленні-рішенні, яке надсилає платнику до 1 липня поточного року. Фізичні особи сплачують податок упродовж 60 днів із дня вручення податкового повідомлення-

рішення. Фізичними особами у сільській та селищній місцевості земельний податок може сплачуватися через каси сільських (селищних) рад або рад об'єднаних територіальних громад.

У разі переходу права власності на земельну ділянку від одного власника до іншого протягом календарного року податок сплачується попереднім власником за період з 1 січня цього року до початку того місяця, у якому він втратив право власності на зазначену земельну ділянку, а новим власником – починаючи з місяця, у якому у нового власника виникло право власності. Новому власнику контролюючий орган надсилає податкове повідомлення-рішення після отримання інформації про перехід права власності.

За земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у спільній власності кількох юридичних і фізичних осіб, податок нараховується з урахуванням прибудинкової території кожній з таких осіб:

– у рівних частинах – якщо будівля перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб, але не поділена у натурі, або одній з таких осіб-власників, визначеній за їх згодою, якщо інше не встановлено судом;

– пропорційно належній частці кожної особи – якщо будівля перебуває у спільній частковій власності;

– пропорційно належній частці кожної особи – якщо будівля перебуває у спільній сумісній власності і поділена у натурі.

За земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у користуванні кількох юридичних або фізичних осіб, податок нараховується кожному з них пропорційно тій частині площі будівлі, що знаходиться у їх користуванні, з урахуванням прибудинкової території.

8.6. Орендна плата: ставки, порядок обчислення та сплати

Мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні сприяє розвитку ринку оренди. Підприємства майже не мають землі у власності і використовують землю на умовах оренди.

Платником орендної плати є орендар земельної ділянки, а **об'єктом оподаткування** – земельна ділянка, надана в оренду.

Порядок оренди земель державної та комунальної власності

відрізняється від оренди приватних земель. Перш за все, право оренди земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності набувається виключно на земельних торгах, що проходять у формі аукціонів, переможцем яких є особа, котра запропонувала найвищу орендну плату. Такі аукціони проводяться за місцем знаходження земельних ділянок, а участь у них можуть взяти всі бажаючі. Окрім цього, Податковим кодексом України встановлюються мінімальний розмір (не менше 8 % від нормативної грошової оцінки) та строки внесення орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності.

Підставою для нарахування орендної плати за земельну ділянку є договір оренди такої земельної ділянки між орендодавцем (власником) і орендарем, оформлений та зареєстрований відповідно до законодавства. Договір оренди земель державної і комунальної власності укладається за типовою формою, затвердженою Кабінетом Міністрів України.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які укладають договори оренди землі, повинні до 1 лютого подавати контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки переліки орендарів, з якими укладено договори оренди землі на поточний рік, та інформувати відповідний контролюючий орган про укладення нових, внесення змін до існуючих договорів оренди землі та їх розірвання до 1 числа місяця, що настає за місяцем, у якому відбулися зазначені зміни.

Розмір та умови внесення орендної плати встановлюються у договорі оренди, але річна сума платежу:

- не може бути меншою за розмір земельного податку:
 - для земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких проведено, – у розмірі не більше 3 % їх нормативної грошової оцінки, для земель загального користування – не більше 1 % їх нормативної грошової оцінки, для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3 % та не більше 1 % їх нормативної грошової оцінки;
 - для земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено, – у розмірі не більше 5 % нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області, для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3 % та не більше 5 % нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області;
 - не може перевищувати 12 % нормативної грошової оцінки.

– може перевищувати граничний розмір орендної плати у разі визначення орендаря на конкурентних засадах.

– для пасовищ у населених пунктах, яким надано статус гірських, не може перевищувати розміру земельного податку.

– для баз олімпійської, паралімпійської та дефлімпійської підготовки, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, не може перевищувати 0,1 % нормативної грошової оцінки.

Законом «Про оренду землі» передбачена можливість передачі земельних ділянок у суборенду чи відчуження права користування за згодою орендаря, якщо це передбачено договором оренди. Після спливу строку договору оренди земельної ділянки колишній користувач має переважне право на його поновлення, а також її викупу у разі продажу. Плата за суборенду земельних ділянок не може перевищувати орендної плати.

У 2014 р. плата за оренду земельних паїв згідно з укладеними договорами оренди становила 664 грн/га, або 2,9 % їхньої нормативної грошової оцінки. Передбачений чинним законодавством мінімальний рівень орендної плати (3 % нормативної грошової оцінки земель) в 2014 р. виплачували лише 7 областей України. Це пов'язано з тим, що більшість договорів, зареєстрованих на той час, були укладені на старих умовах, згідно з якими розмір орендної плати не повинен був бути меншим, ніж земельний податок за такі ж землі. Тому виникла диспропорція – для приватних земель розмір орендної плати мав бути не меншим 3 % від нормативної грошової оцінки, а для земель державної та комунальної власності – не менше земельного податку за такі ж землі.

Законом України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» розмір орендної плати для всіх земель встановлюється у договорі оренди, але річна сума платежу не може бути меншою 3 % нормативної грошової оцінки.

Орендна плата в Україні стягується переважно у грошовій формі, але за згодою сторін розрахунки щодо орендної плати за землю можуть також здійснюватися і у натуральній формі, яка має відповідати грошовому еквіваленту вартості товарів за ринковими цінами на дату внесення орендної плати. У разі, коли земельні ділянки перебувають у державній або комунальній власності,

розрахунки щодо орендної плати здійснюються виключно у грошовій формі.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12 лютого 2015 р. № 191 визначено, що строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства не може бути меншим 7 років та не може перевищувати 50 років.

Введення мінімального строку оренди у законодавстві України насамперед спрямоване на раціональне використання земель сільськогосподарського призначення шляхом створення довгострокових відносин між орендарем і орендодавцем, що дає можливість для залучення інвестицій і планування застосування ефективної сівозміни.

Середній розмір вартості оренди земель державної власності у 2014 р. був близько 828,5 грн/га за рік, приватної форми власності – 663,8 грн/га. В 2015 р. середня орендна плата по Україні суттєво виросла, що пов'язано із встановленням максимальної межі ставки орендної плати до 12 % і вимогою під час укладання нових договорів щодо земель державної і комунальної власності розраховувати орендну плату у розмірі не меншому, ніж 8 % нормативної грошової оцінки для наповнення бюджетів і вирівнювання дисбалансу між вартістю оренди земель державної та приватної форм власності. Середній розмір орендної плати, за якою Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру передавала в оренду землі державної форми власності в 2015 р., становив 1350 грн.

В 2016 р. відбулося подальше зростання вартості оренди за земельні паї, середній розмір якої за земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної власності через земельні торги склав 2249,8 грн, без торгів – 940 грн, а за землі приватної власності – 1093 грн. Значне зростання надходжень від орендної плати в 2015-2016 рр. пов'язане також зі зростанням коефіцієнта індексації розміру орендної плати, що у свою чергу є наслідком значних темпів інфляції в 2014-2015 рр.

Постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413 було ухвалено «Стратегію удосконалення управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського

призначення державної власності та розпорядження ними», згідно з якою передача державних земель в оренду здійснюється виключно на аукціонах за єдиними стартовими умовами – на термін 7 років при ставці не нижче 8 % від нормативної грошової вартості землі.

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру у 2017 р. середня вартість оренди приватних сільськогосподарських земель склала 1369 грн/га (на 25 % більше, ніж у попередньому році), а державних земель – 2793 грн/га (на 24 % більше, ніж у попередньому році) (див. рис. 8.8).

Таблиця 8.8.

Середній розмір орендної плати в Україні (станом на кінець 2017 р.)

	Площі, млн га	Середня річна орендна плата, грн/га
Приватні землі	19,7	1369
Державні землі	4,9	2793

Значне перевищення вартості оренди земель державної форми власності у порівнянні з землями приватної форми власності пояснюється заборонаю безаукціонної передачі державних та комунальних земель. Земельні торги стали висококонкурентним інструментом, що забезпечив середню ставку оренди державних земель за 2017 р. на рівні 14,74 %. Зростання вартості оренди приватних земель гальмують локальні монополії орендарів, відсутність вільного ринку землі та дієвих об'єднань власників землі, більшість з яких є громадянами похилого віку.

Станом на 1 січня 2018 р. в Україні укладено 4,9 млн договорів оренди земельної частки (паю), більшість з яких (2,3 млн) укладено терміном на 8-10 років.

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру у 2013 р. 69 % розрахунків (3,5 млн договорів) щодо орендної плати за землю було укладено у натуральній формі (тобто виплата здійснюється сільськогосподарською продукцією), грошова форма оплати склала, відповідно, 31 % (1,5 млн договорів). В 2014 р. найбільш поширеною формою розрахунку за орендовані земельні паї залишалась натуральна форма, хоча її частка зменшилася до 55 %, у грошовій формі виплачувалося близько 42 % орендних платежів.

Незважаючи на підвищення розміру орендної плати, вона залишається невиправдано низькою за користування одними із найродючіших ґрунтів у світі та на даний момент не перевищує 100 дол/га (зі значними відмінностями у розрізі регіонів). У європейських країнах цей показник у середньому не менший 250 дол/га, що приваблює іноземних інвесторів в Україну. Низька орендна плата в Україні пов'язана з фрагментарністю земельних угідь та слабкою ринковою позицією власників землі, а також зі складністю реєстрації прав оренди.

8.7. Індксація нормативної грошової оцінки земель

Для визначення розміру земельного податку та орендної плати використовується нормативна грошова оцінка земельних ділянок. Щорічна індксація грошової оцінки земель здійснюється з метою врахування постійної зміни вартості земельних ділянок.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру за індексом споживчих цін за попередній рік щороку розраховує величину *коефіцієнта індксації нормативної грошової оцінки земель*, на який індксується нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь, земель населених пунктів та інших земель несільськогосподарського призначення за станом на 1 січня поточного року, що визначається за формулою:

$$K_i = I : 100 \quad (8.1.),$$

де I – індекс споживчих цін за попередній рік.

У разі якщо індекс споживчих цін перевищує 115 %, такий індекс застосовується із значенням 115.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації не пізніше 15 січня поточного року забезпечують інформування Державної фіскальної служби України, власників землі та землекористувачів про щорічну індксацію нормативної грошової оцінки земель.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів» від 23 листопада 2018 р. № 2628-VIII

встановлено, що індекс споживчих цін за 2018-2023 рр., який використовується для визначення коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь, земель населених пунктів та інших земель несільськогосподарського призначення, застосовується зі значенням 100 %.

Значення коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь, земель населених пунктів та інших земель несільськогосподарського призначення за 2018 р. становить 1,0.

Коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель застосовується кумулятивно залежно від дати проведення нормативно грошової оцінки земель. Коефіцієнти індексації нормативно грошової оцінки земель становлять: 1996 р. – 1,703, 1997 р. – 1,059, 1998 р. – 1,006, 1999 р. – 1,127, 2000 р. – 1,182, 2001 р. – 1,02, 2005 р. – 1,035, 2007 р. – 1,028, 2008 р. – 1,152, 2009 р. – 1,059, 2010 р. – 1,0, 2011 р. – 1,0, 2012 р. – 1,0, 2013 р. – 1,0, 2014 р. – 1,249, 2015 р. – 1,433 (крім сільськогосподарських угідь) та 1,2 для сільськогосподарських угідь (рілля, перелоги, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження), 2016 р. – для сільськогосподарських угідь 1,0, для земель несільськогосподарського призначення – 1,06, 2017 р. – 1,0.

Нормативна грошова оцінка земель за 2002, 2003, 2004 та 2006 роки не індексувалася.

8.8. Земельний податок та орендна плата як джерела доходів місцевих бюджетів

Плата за землю в Україні є другим за обсягом джерелом доходів місцевих бюджетів після податку на доходи фізичних осіб і впродовж 2015-2017 рр. має стабільну тенденцію до зростання (див. рис. 8.2). У 2014 р. надходження від плати за землю дещо знизилися – на 5,6 % або 720 млн грн у порівнянні з 2013 р., що пов'язано із складною економічною ситуацією у країні. В 2015 р. податкові надходження суттєво збільшилися – на 22,52 % або 2,72 млрд грн, в 2016 р. орендна плата та земельний податок виросли на 57,4 % або 8,5 млрд грн, а в 2017 р. зростання було дещо меншим – на 13,2 % у порівнянні з 2016 р.

Значне зростання надходжень від земельного податку та орендної плати в 2016 р. пояснюється змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та

деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році», згідно з якими зросли граничні розміри податкових ставок, у межах яких місцевим органам самоврядування надано право коригувати ставки податку на місцях.

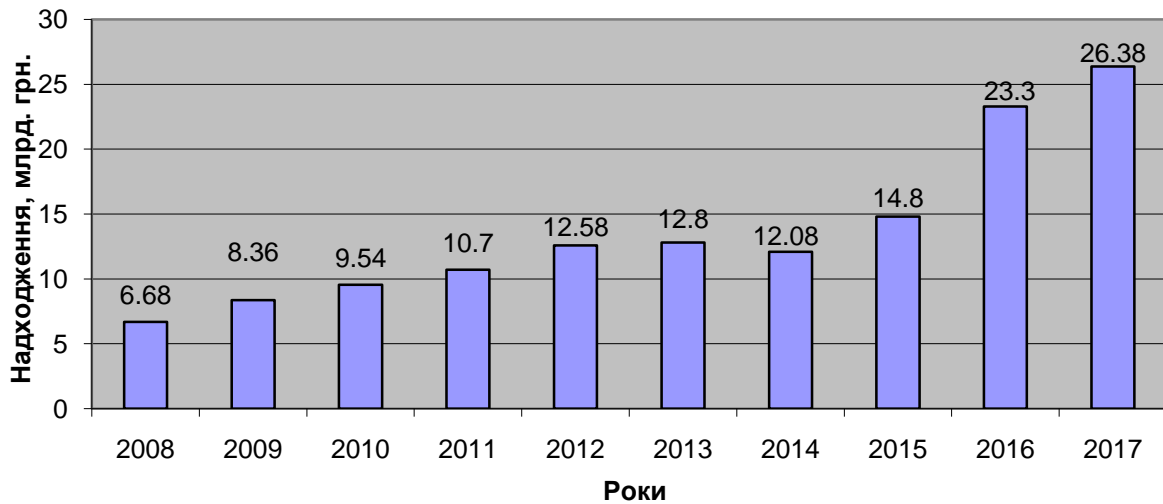

Рис. 8.2. Динаміка надходжень плати за землю до місцевих бюджетів України у 2008-2017 рр., млрд грн

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України

На зростання податкових надходжень також вплинула ліквідація багатьох пільг по земельному податку для юридичних осіб, а також досить високий коефіцієнт індексації нормативної грошової оцінки земель в 2016 р. Так, нормативна грошова оцінка земель населених пунктів та інших земель несільськогосподарського призначення в 2016 р. індексувалася на коефіцієнт індексації 1,433, який розраховано виходячи з індексу споживчих цін за 2015 р. – 143,3 %. Разом з тим, відповідно до п. 6 підрозділу 6 Перехідних положень Податкового кодексу України встановлено, що індекс споживчих цін за 2015 р., що використовувався для визначення коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь, застосовувався зі значенням 120 %. Відповідно, значення коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь за 2016 р. становило 1,2. Кумулятивне значення коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки земель з 1995 р. станом на 1 січня 2016 р. становило 4,796 для сільськогосподарських угідь та 5,728 для решти земельних

ділянок.

Значне зростання податкового навантаження, що відбулося у зв'язку з високими темпами інфляції, спричинило внесення змін до Податкового кодексу внаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» № 1797 від 21 грудня 2016 р., згідно з якими, якщо індекс споживчих цін перевищує 115 %, то з метою розрахунку коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки земель, такий індекс застосовується зі значенням 115.

Позитивна динаміка надходжень плати за землю обумовлюється також зростанням кількості земель, де проведена грошова оцінка. Надходження коштів від плати за землю після проведення грошової оцінки земель населених пунктів, за підрахунками спеціалістів, збільшується, як правило, на 25-30 %. Так, значні обсяги землевпорядних робіт, виконаних у 2010-2011 рр., зумовили приріст надходжень податку у сумі майже 2 млрд грн у 2013 р., що значно перевищило найоптимістичніші прогнози.

Такий стан є результатом ефективних дій усіх спеціалізованих державних органів, що були спрямовані на внесення великих земельних площ до бази оподаткування, проведення інвентаризації та розмежування міських земель, збільшення кількості землекористувачів і вдосконалення їхнього обліку тощо.

Незважаючи на абсолютне зростання надходжень від плати за землю, її частка, як у податкових надходженнях, так і у доходах місцевих бюджетів залишається незначною (див. рис. 8.3). Найвищою питома вага плати за землю у податкових надходженнях місцевих бюджетів була у 2016 р. – 15,9 %, найменшою у 2008 р. – 11,27 %. Таку ж тенденцію має питома вага аналізованого податку у доходах місцевих бюджетів, яка коливалася від 4,86 % у 2008 р. до 6,4 % у 2016 р. Залишається відносно стабільною і частка плати за землю у ВВП (0,7-0,98 %). Міжнародна практика показує, що частка земельного податку (який може стягуватися як самостійно, так і у складі податку на нерухомість) у доходах місцевих бюджетів зарубіжних країн значно вища, ніж в Україні, та складає від 15 до 45 %. Ситуація, за якої частка земельного податку у місцевих бюджетах досить велика, зумовлена високими ставками такого податку, які

диференціюються залежно від вартості нерухомості і землі, розвиненістю ринку нерухомості, низьким рівнем тіньових операцій і корупційних схем.

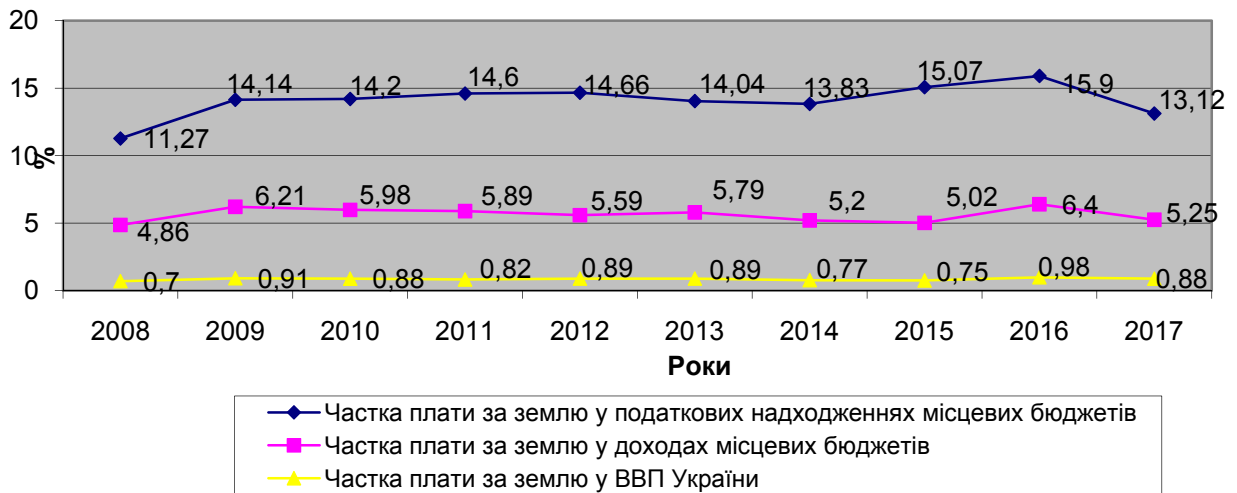

Рис. 8.3. Частка плати за землю у податкових надходженнях місцевих бюджетів, у доходах місцевих бюджетів і у ВВП України в 2008-2017 рр., %

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України

За 2008-2017 рр. також змінювалася структура плати за землю (рис. 8.4.), у якій до 2014 р. спостерігалася тенденція до зростання орендної плати та скорочення земельного податку. Якщо у 2008 р. земельний податок з юридичних та фізичних осіб становив 35,72 % від загального обсягу надходжень плати за землю, то у 2014 р. цей показник склав лише 26,16 %.

Зменшення частки податку за землю у цей період пояснюється набагато більшими темпами щорічного зростання орендної плати, ніж земельного податку, внаслідок поступового підвищення ставок орендної плати на тлі незмінності принципів щодо справляння земельного податку, які діяли до 2015 р.

Високий рівень орендної плати у доходах місцевих бюджетів у порівнянні з земельним податком пояснюється тим, що у більшості випадків фермери, що використовують земельні ділянки, є лише землекористувачами, а не власниками наданих їм земель. Земля надається їм у тимчасове користування або у довічне спадкове володіння (є близьким до приватного характеру власності). Частка орендованих земель у загальному

землекористуванні становить понад 97 %.

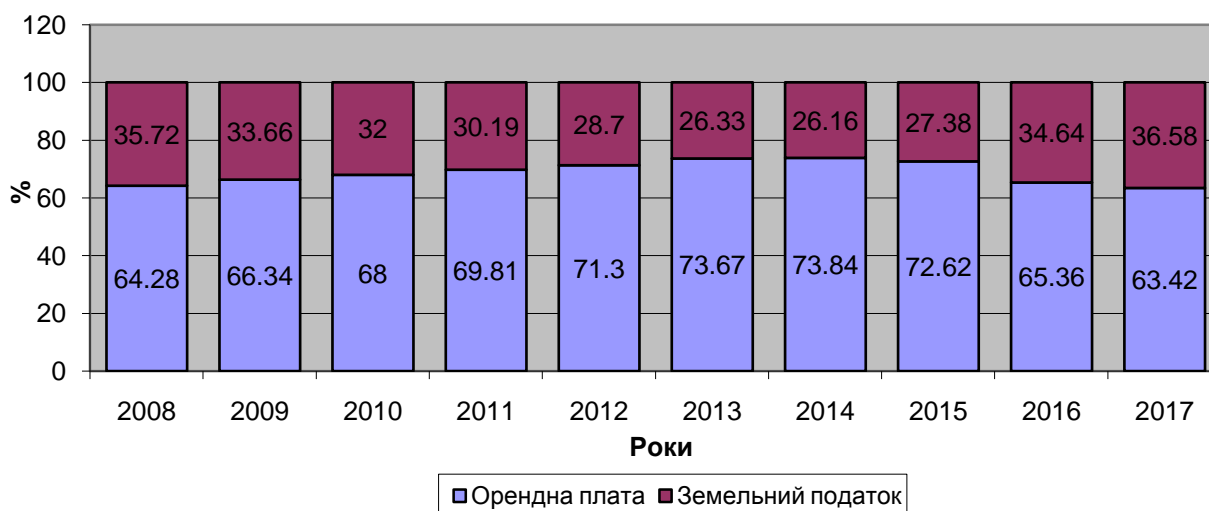

Рис. 8.4. Структура плати за землю у доходах місцевих бюджетів України у 2008-2017 рр., %

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України

Однак починаючи з 2015 р. відбувається поступове скорочення частки орендної плати за землю та відповідне збільшення частки земельного податку у загальній сумі плати за землю, що пов'язано з підняттям податкових ставок. Так, підвищення ставок земельного податку в 2016 р. зумовило зростання надходжень від земельного податку в 2 рази у порівнянні з 2015 р. (рис. 8.5) та збільшення частки земельного податку у загальній сумі надходжень від плати за землю.

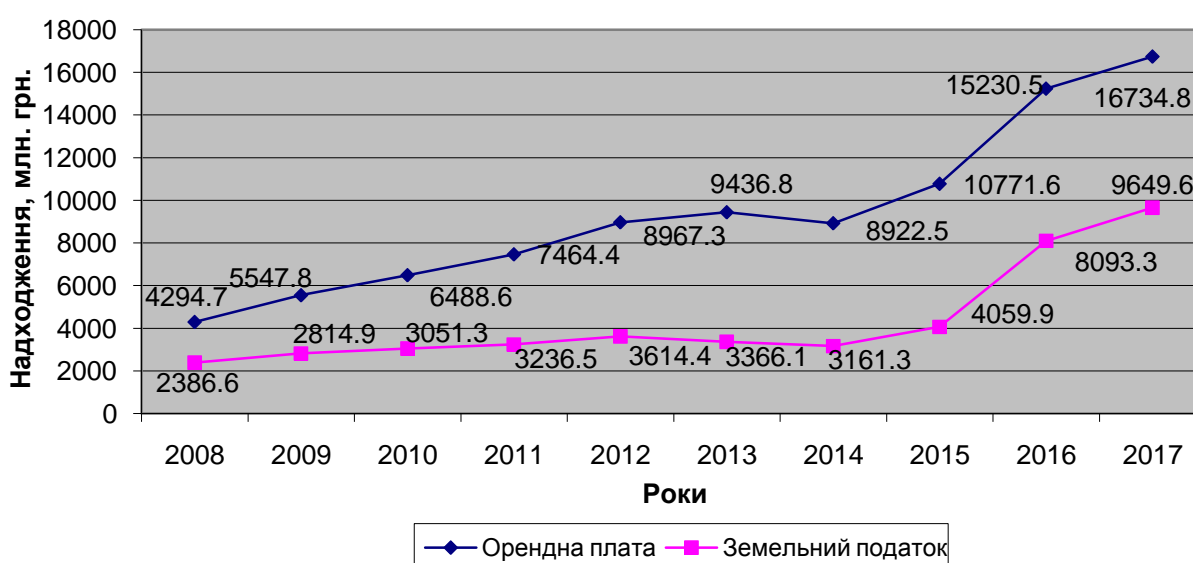

Рис. 8.5. Динаміка орендної плати та земельного податку у місцевих бюджетах України в 2008-2017 рр., млн грн

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України

Після внесення платежів, які до 2015 р. позначалися терміном «плата за землю» (орендна плата і земельний податок), до місцевих податків, ця назва офіційно не вживається, однак її використання зумовлене необхідністю приведення даних у зіставні умови. Крім того, платежі у бюджетній класифікації лишилися ті ж (земельний податок з фізичних осіб, земельний податок з юридичних осіб, орендна плата з фізичних та юридичних осіб), скасували лише їх об'єднуючу назву – «плата за землю».

Для вдосконалення справляння земельного податку та орендної плати в Україні першочергово потрібно сформуванню ефективний ринок землі, у тому числі шляхом скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Формування ефективного ринку землі дасть змогу не тільки підвищити вартість землі, ефективність оренди землі, особливо у сільському господарстві, але й сприятиме вільному обігу землі, розвиненості земельних відносин, залученню до оцінки всіх земель, що посилить значення плати за землю у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів.

Враховуючи світовий досвід в оподаткування нерухомого майна, з метою покращення та здешевлення процесу адміністрування податків на власність доцільно об'єднати плату за землю з податком на нерухомість і оподатковувати два об'єкти сукупно.

8.9. Земельне оподаткування як інструмент фінансування заходів з охорони земель

Конституцією України встановлено, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Тому охорона земель є одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері природокористування, екологічної та продовольчої безпеки і є невід'ємною умовою збалансованого соціально-економічного розвитку країни.

Ст. 3 Закону України «Про плату на землю» визначала цільовий порядок справляння плати за землю, тобто для:

- 1) фінансування заходів щодо раціонального використання й охорони земель;
- 2) підвищення родючості ґрунтів,
- 3) відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних із господарюванням на землях гіршої якості;

4) ведення земельного кадастру, здійснення землевпорядкування і моніторингу земель;

5) проведення земельної реформи і розвитку інфраструктури населених пунктів;

6) створення земельного інноваційного фонду;

7) економічного стимулювання власників землі і землекористувачів за поліпшення якості земель,

8) підвищення родючості ґрунтів і продуктивності земель лісового фонду;

9) надання пільгових кредитів, часткового погашення позичок та компенсації втрат доходів власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації земель, порушених не з їх вини.

Для централізованого виконання цих заходів і робіт 30 % коштів від земельного податку, що надходили на рахунки місцевих бюджетів, повинні були акумулюватися на спеціальному бюджетному рахунку Державного комітету України із земельних ресурсів (теперішня Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру), 10 % – на спеціальних бюджетних рахунках Автономної Республіки Крим і областей.

Однак фактично надходження від плати за землю спрямовувались на вирішення першочергових завдань органів місцевого самоврядування, а зазначені вище заходи повністю не забезпечувались фінансовими ресурсами. Враховуючи вищенаведене, в 2008 р. ст. 3 Закону України «Про плату на землю» було виключено.

Земельний податок та орендна плата надходять до загального фонду місцевих бюджетів, відповідно немає їх цільового використання, що ніяк не впливає на відповідальність держави за раціональне використання та охорону земель. Хоча 25 % земель нині є державною власністю, на охорону та забезпечення ефективного використання якої повинні спрямовуватися кошти державного бюджету.

Сьогодні продовжується стійка тенденція до погіршення якісного стану ґрунтів, упродовж останніх 25 років вміст гумусу у ґрунтах зменшився на 0,22 % і становить 3,14 %. В Україні нараховується понад 1,1 млн га деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель, які підлягають консервації, 143,4 тис. га порушених земель, які потребують рекультивациі, та

315,6 тис. га малопродуктивних угідь, які потребують поліпшення.

Значні площі земель – 13,3 млн га сільськогосподарських угідь (32 %), із них майже 10,6 млн га орних, зазнають дії водної ерозії, а понад 50 % всіх орних земель є дефляційно небезпечними. Однак, незважаючи на незадовільний стан вітчизняних сільськогосподарських угідь і значне зростання надходжень від земельного податку і орендної плати упродовж останніх років, заходи щодо покращення якості земель не фінансуються належним чином.

У 2011 р. з державного бюджету України на здійснення заходів з охорони земель було передбачено всього 1,4 млн грн, з яких 99,3 тис. грн використано на здійснення рекультивації 0,6 га порушених земель Сакського району Автономної республіки Крим та 1304,5 тис. грн на погашення кредиторської заборгованості за минулі роки. У наступні роки виділення коштів на проведення робіт зі збереження та відтворення земель, забезпечення їхнього раціонального використання з державного бюджету не передбачено, що практично унеможливорює здійснення необхідних заходів. Повільними темпами проводяться роботи з консервації та рекультивації земель. Не реалізується на даний час Державна програма використання та охорони земель, а наказом Державної служби статистики України від 6 лютого 2007 р. скасовано форму статистичної звітності 4-зем «Звіт про здійснення заходів із охорони земель».

Значне щорічне скорочення заходів з охорони земель призводить до критичних наслідків – підтоплення сільськогосподарських угідь, змиву ґрунту, прояву зсувних процесів, що завдає щорічних значних збитків державі.

Суттєве скорочення заходів з охорони земель та їх раціонального використання свідчить про відсутність прямого зв'язку між значним зростанням надходжень від земельного податку та орендної плати і фінансуванням заходів з охорони земель. Це підтверджує, що плата за землю в Україні не виконує функції фінансування заходів з охорони земель та підвищення родючості ґрунтів.

З метою забезпечення ефективного оподаткування земель потрібно законодавчо прописати необхідність обов'язкового спрямування частини надходжень від плати за землю до Державного фонду охорони навколишнього природного

середовища для фінансування природоохоронних заходів, перш за все, щодо раціоналізації землекористування й охорони земель, відтворення їх продуктивності, споживчих якостей ґрунтів і розвитку інфраструктури населених пунктів. Також необхідно забезпечити ефективний контроль за виконанням відповідної норми.

Оптимальні механізми справляння земельних податків повинні забезпечити поєднання інтересів аграрних товаровиробників та муніципалітетів при формуванні доходної бази місцевих бюджетів, забезпечення належного фінансування заходів з охорони і поліпшення природних ресурсів, стимулювання розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення, а також комплексне регулювання земельних відносин через оподаткування угідь.

Питання для самоконтролю:

1. Які зміни відбулися у справлянні земельного податку у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України?
2. Ким встановлюються ставки земельного податку?
3. Для яких категорій земель диференціюються ставки земельного податку?
4. Які пільги зі сплати земельного податку передбачені Податковим кодексом для фізичних осіб?
5. Які пільги зі сплати земельного податку передбачені Податковим кодексом для юридичних осіб?
6. Яким чином відбувається нарахування і сплата земельного податку фізичними особами?
7. Яким чином відбувається нарахування і сплата земельного податку юридичними особами?
8. В якій формі стягується орендна плата за землі державної та комунальної форми власності?
9. Яка мінімальна ставка орендної плати за землі державної і комунальної форм власності?

Тестові завдання:

1. Ставку земельного податку щодо земель загального користування встановлено у розмірі:
 - а) не більше 3 % від нормативної грошової оцінки;
 - б) не більше 1 % від нормативної грошової оцінки;

- в) не більше 12 % від нормативної грошової оцінки;
- г) не більше 5 % від нормативної грошової оцінки.

2. Фізичні особи, що не мають права на пільгу зі сплати земельного податку, це:

- а) пенсіонери (за віком);
- б) фізичні особи, які виховують двох дітей віком до 18 років;
- в) фізичні особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років;
- г) інваліди першої і другої групи.

3. Земельні ділянки, які підлягають оподаткуванню земельним податком, це:

- а) землі сільськогосподарських угідь, що перебувають у тимчасовій консервації;
- б) землі сільськогосподарських угідь, які систематично обробляються і використовуються під посіви сільськогосподарських культур;
- в) земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських (селянських) господарств, зайняті молодими садами до вступу їх у пору плодоношення;
- г) землі сільськогосподарських угідь у стадії сільськогосподарського освоєння.

4. Фізична особа – пенсіонер за віком має земельну ділянку у розмірі 5 га для ведення особистого селянського господарства. Земельний податок у такому випадку:

- а) не сплачується;
- б) сплачується з розрахунку 3 га;
- в) сплачується з розрахунку 2 га;
- г) сплачується з розрахунку 1 га.

5. Юридичні особи сплачують земельний податок:

- а) щокварталу до 20 числа місяця, що настає за податковим (звітним) кварталом;
- б) щомісячно протягом 30 календарних днів, що настають за звітним календарним місяцем;
- в) авансовими внесками щокварталу до 20 числа місяця, що настає за звітним календарним кварталом;

г) протягом 60 календарних днів після вручення податкового повідомлення- рішення.

6. Юридичні особи подають відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки податкову декларацію:

а) тільки річну до 20 лютого поточного року з розбивкою річної суми рівними частками за місяцями;

б) або річну до 20 лютого поточного року з розбивкою річної суми рівними частками за місяцями, або щомісячну протягом 20 календарних днів місяця, що настає за звітним;

в) тільки щомісячну протягом 20 календарних днів місяця, що настає за звітним;

г) наростаючим підсумком за 1 квартал, 1 півріччя, за 9 місяців, рік, протягом 40 календарних днів, що настають за останньою датою податкового (звітного) періоду.

7. Індксація нормативної грошової оцінки земель на поточний рік проводиться з урахуванням:

а) індексу споживчих цін за попередній рік;

б) облікової ставки Національного банку України;

в) індексу споживчих цін за поточний рік;

г) індексу інфляції за поточний рік.

8. Підставою для нарахування орендної плати за земельну ділянку є:

а) дані державного земельного кадастру;

б) договір оренди земельної ділянки;

в) дані державного реєстру речових прав на нерухоме майно;

г) дані реєстру прав власності на нерухоме майно.

9. Річний розмір орендної плати за землю:

а) не може перевищувати 12 % нормативної грошової оцінки;

б) може перевищувати граничний розмір орендної плати у разі визначення орендаря на конкурентних засадах;

в) не більше 2 % від нормативної грошової оцінки;

г) правильної відповіді немає.

10. Земельні ділянки, для яких нормативну грошову оцінку не

проведено, розташовані за межами населених пунктів, оподатковуються земельним податком за ставкою:

а) не більше 5 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області;

б) не більше 3 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області;

в) не більше 1 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області;

г) не більше 12 % від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області.

Тема 9. Оцінка земель

9.1. Суть та види оцінки земель.

9.2. Нормативна та експертна грошова оцінка земельних ділянок.

9.3. Особливості оціночної діяльності у сфері оцінки земель.

9.1. Суть та види оцінки земель

В умовах економічних перетворень, запровадження інституту приватної власності на землю та плати за неї, формування ринку землі, земельно-іпотечного кредитування потреба у грошовій оцінці земель стала нагальною. Проблема оцінювання земель набула неабиякої актуальності у зв'язку з тим, що земельний податок, орендна плата та єдиний податок для платників четвертої групи сплачуються у відсотках від нормативної грошової оцінки земель.

В Україні створена необхідна нормативно-правова та методична база для здійснення нормативної грошової оцінки земель. Правове регулювання оцінки земель здійснюється відповідно до Конституції України, Земельного кодексу України, Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. № 2658-III, Закону України «Про оцінку земель» від 11 грудня 2003 р. № 1378-IV, інших нормативно-правових актів.

Згідно з Законом України «Про оцінку земель» *об'єктами оцінки земель* є: територія адміністративно-територіальних одиниць або їх частин, території оціночних районів та зон,

земельні ділянки чи їх частини або сукупність земельних ділянок і прав на них, у тому числі на земельні частки (паї).

Оцінка земель проводиться на основі **принципів**: законності, безперервності процесу оцінки земель, доступності використання даних з оцінки земель, рівності перед законом суб'єктів оціночної діяльності у сфері оцінки земель тощо.

Залежно від мети та методів проведення оцінка земель поділяється на такі **види**:

- бонітування ґрунтів;
- економічна оцінка земель;
- грошова оцінка земельних ділянок.

Бонітування ґрунтів – порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх основними природними властивостями, що мають сталий характер і суттєво впливають на врожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних природно-кліматичних умовах.

Дані бонітування ґрунтів є основою проведення економічної оцінки сільськогосподарських угідь і враховуються при визначенні екологічної придатності ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур, а також втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва.

Економічна оцінка земель – оцінка землі як природного ресурсу і засобу виробництва у сільському та лісовому господарствах і як просторового базису у суспільному виробництві за показниками, що характеризують продуктивність земель, ефективність їх використання та дохідність з одиниці площі.

Дані з економічної оцінки земель є основою при проведенні нормативної грошової оцінки земельних ділянок, аналізі ефективності використання земель порівняно з іншими природними ресурсами та визначенні економічної придатності земель сільськогосподарського призначення для вирощування сільськогосподарських культур.

Бонітування ґрунтів проводиться відповідно до державних стандартів, норм і правил на землях сільськогосподарського призначення (не рідше ніж один раз у 7 років) та лісового фонду. Економічна оцінка земель здійснюється на землях сільськогосподарського призначення незалежно від форм власності не рідше одного разу в 5-7 років.

Зарубіжний та вітчизняний досвід оціночної практики

дозволяє застосовувати два види **грошової оцінки земель**: масову (*нормативну*) і одиночних об'єктів земельної власності (*експертну*).

Нормативна грошова оцінка проводиться:

– не рідше ніж один раз на 5-7 років для земельних ділянок, розташованих у межах населених пунктів незалежно від їх цільового призначення;

– не рідше ніж один раз на 5-7 років для ділянок сільськогосподарського призначення, розташованих за межами населених пунктів, і не рідше ніж один раз на 7-10 років для ділянок несільськогосподарського призначення.

Підставою для проведення бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земельних ділянок є рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування. Підставами для проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки є договір, який укладається заінтересованими особами у порядку, встановленому законом, а також рішення суду.

9.2. Нормативна та експертна грошова оцінка земельних ділянок

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок – капіталізований рентний дохід із земельної ділянки, визначений за встановленими і затвердженими нормативами.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок проводиться у разі:

- визначення розміру земельного податку;
- визначення розміру орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності;
- визначення розміру державного мита при міні, спадкуванні (крім випадків спадкування спадкоємцями першої та другої черги за законом, за заповітом і за правом представлення, а також випадків спадкування власності, вартість якої оподатковується за нульовою ставкою) та даруванні земельних ділянок;
- визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва;
- розробки показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель;
- відчуження земельних ділянок площею понад 50 га, що

належать до державної або комунальної власності, для розміщення відкритих спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд;

- проведення інвентаризації масиву земель сільськогосподарського призначення (у разі якщо попередня нормативна грошова оцінка земельних ділянок у цьому масиві не проводилася протягом 5 років до дня прийняття уповноваженим органом рішення про проведення такої інвентаризації).

16 листопада 2016 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято «Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення», яка набула чинності у березні 2017 р. та базується на основі принципово нових методичних підходів. Проведена ще у 1995 р. нормативна грошова оцінка земель значною мірою базувалася на радянських показниках економічної оцінки земель, а саме на основі рентного доходу, сформованого при виробництві зернових, розрахованого на підставі економічних показників 1989 р. Сьогодні для оцінки земель згідно з новою методикою використовується норматив капіталізованого рентного доходу, що відображає середній прибуток з гектара земель за сільськогосподарського використання, поділений на ставку капіталізації, – показник, який відображає рентабельність того чи іншого бізнесу. Територію України умовно розділено на природно-сільськогосподарські райони, у яких за допомогою показників рентного доходу та балу бонітету ґрунтів визначено вартість 1 гектара сільськогосподарських земель.

У 2018 р. була проведена загальнонаціональна (всеукраїнська) нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення на площі 35 млн га відповідно до Порядку проведення загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 07 лютого 2018 р. З 1 січня 2019 р. оцінка набула чинності та відміняє необхідність складання технічної документації з нормативної грошової оцінки для окремих ділянок сільськогосподарського призначення.

23 листопада 2011 р. Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено «Методику нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів)», а наказом Мінагрополітики затверджено

«Порядок нормативної грошової оцінки земель населених пунктів» від 25 листопада 2016 р. № 489.

Лише у 2013 р. в Україні на 100 % завершено проведення нормативної грошової оцінки земель усіх населених пунктів. Деякі землі були оцінені два або три рази. Станом на 1 січня 2018 р. середній показник національної грошової оцінки по Україні становить 27,5 тис. грн/га.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок – результат визначення вартості земельної ділянки та пов'язаних з нею прав оцінювачем (експертом з питань оцінки земельної ділянки) із застосуванням сукупності підходів, методів та оціночних процедур, що забезпечують збір та аналіз даних, проведення розрахунків і оформлення результатів у вигляді звіту.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок та прав на них проводиться з метою визначення вартості об'єкта оцінки при здійсненні цивільно-правових угод щодо земельних ділянок та прав на них.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок проводиться у разі:

- відчуження та страхування земельних ділянок, що належать до державної або комунальної власності;
- застави земельної ділянки відповідно до закону;
- визначення інвестиційного вкладу в реалізацію інвестиційного проекту на земельні поліпшення;
- визначення вартості земельних ділянок, що належать до державної або комунальної власності, у разі якщо вони вносяться до статутного фонду господарського товариства;
- визначення вартості земельних ділянок при реорганізації, банкрутстві або ліквідації господарського товариства (підприємства) з державною часткою чи часткою комунального майна, яке є власником земельної ділянки;
- виділення або визначення частки держави чи територіальної громади у складі земельних ділянок, що перебувають у спільній власності;
- відображення вартості земельних ділянок та права користування земельними ділянками у бухгалтерському обліку відповідно до законодавства України;
- визначення розміру майнової шкоди власникам або землекористувачам у випадках, встановлених законом або

договором;

- рішення суду.

Експертна грошова оцінка земельних ділянок проводиться на основі таких *методичних підходів*:

- капіталізація чистого операційного або рентного доходу від використання земельних ділянок;
- зіставлення цін продажу подібних земельних ділянок;
- врахування витрат на земельні поліпшення.

9.3. Особливості оціночної діяльності у сфері оцінки земель

Діяльність у сфері оцінки земель включає:

- нормативно-методичне забезпечення оцінки земель;
- навчальну діяльність;
- реєстрацію у Державному реєстрі сертифікованих інженерів-землевпорядників та ліцензування в установленому законом порядку землеоціночних робіт;
- розробку документації з оцінки земель та внесення даних з оцінки земель до Державного земельного кадастру;
- державну експертизу технічної документації з оцінки земель та рецензування звітів з експертної грошової оцінки земельних ділянок;
- затвердження технічної документації з оцінки земель;
- надання консалтингових послуг з оцінки земель;
- іншу діяльність у сфері оцінки земель відповідно до закону.

Суб'єктами оціночної діяльності у сфері оцінки земель є:

- органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які здійснюють управління у сфері оцінки земель, а також юридичні та фізичні особи, заінтересовані у проведенні оцінки земельних ділянок;

- юридичні особи – суб'єкти господарювання незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, що мають у своєму складі оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок та які зареєстровані у *Державному реєстрі сертифікованих інженерів-землевпорядників*;

- фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які отримали кваліфікаційне свідоцтво оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок та ліцензію на виконання землеоціночних робіт;

- юридичні особи – суб'єкти господарювання незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, що мають у своєму складі сертифікованих інженерів-землевпорядників.

Оцінювачами з експертної грошової оцінки земельних ділянок можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які склали кваліфікаційний іспит та одержали кваліфікаційне свідоцтво оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок відповідно до вимог законів «Про оцінку земель», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

Суб'єкти оціночної діяльності не можуть проводити експертну грошову оцінку земельних ділянок у разі, якщо:

- земельні ділянки, що підлягають експертній грошовій оцінці, належать суб'єкту оціночної діяльності або оцінювачам, які працюють у його складі;

- оцінювач з експертної грошової оцінки земельних ділянок має родинні зв'язки із замовником оцінки земельної ділянки або суб'єктом господарювання, керівництво якого має родинні зв'язки із замовником;

- земельні ділянки, що підлягають експертній грошовій оцінці, належать засновникам або учасникам суб'єкта оціночної діяльності.

Оцінювачем з експертної грошової оцінки земельних ділянок не може бути особа, яка має судимість за корисливі злочини, якщо ця судимість не погашена і не знята в установленому законом порядку.

Розробниками технічної документації з бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земельних ділянок є особи, які згідно із Законом України «Про землеустрій» мають право на здійснення діяльності у сфері землеустрою.

Професійна підготовка оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок проводиться навчальними закладами, які уклали угоди про співробітництво щодо професійної підготовки оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок з Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Професійна підготовка оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок складається з навчання за програмами

базової підготовки та підвищення кваліфікації. Загальні вимоги до змісту навчальних програм підлягають обов'язковому погодженню Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру, яка забезпечує здійснення контролю за якістю професійної підготовки оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок.

Фізичні особи, які пройшли навчання та стажування протягом одного року у складі суб'єкта оціночної діяльності разом з оцінювачем з експертної грошової оцінки земельних ділянок, який має не менше ніж дворічний досвід практичної діяльності з експертної грошової оцінки земельних ділянок, отримали його позитивну рекомендацію та успішно склали кваліфікаційний іспит, отримують *кваліфікаційне свідоцтво*.

Рішення про видачу кваліфікаційного свідоцтва приймає екзаменаційна комісія, склад якої формується з представників органів виконавчої влади, до повноважень яких належить реалізація державної політики з питань експертної грошової оцінки земельних ділянок і які мають необхідний рівень підготовки з цих питань, та представників, делегованих саморегулювальними організаціями оцінювачів у сфері оцінки землі.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру веде Державний реєстр оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок, які отримали кваліфікаційне свідоцтво.

Оцінювачі з експертної грошової оцінки земельних ділянок зобов'язані не рідше одного разу на два роки підвищувати кваліфікацію за програмою підвищення кваліфікації. Невиконання цієї вимоги є підставою для зупинення дії кваліфікаційного свідоцтва оцінювача.

Рішення про позбавлення оцінювача з експертної грошової оцінки земельних ділянок кваліфікаційного свідоцтва (його анулювання) приймає екзаменаційна комісія за письмовим поданням заінтересованих осіб з таких підстав:

- неодноразове грубе порушення оцінювачем нормативно-правових актів з оцінки земель;
- рішення суду за фактами непрофесійної оцінки земельних ділянок, яка проведена оцінювачем;
- наявності в оцінювача судимості за корисливі злочини, якщо ця судимість не погашена і не знята в установленому законом порядку;

– з'ясування факту неправомірної видачі кваліфікаційного свідоцтва;

– з'ясування факту порушення оцінювачем обмежень, встановлених Законом «Про оцінку земель».

За результатами бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земельних ділянок складається технічна документація, а за результатами проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок складається звіт. Технічна документація з бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земельних ділянок затверджується відповідною сільською, селищною, міською радою.

Фінансування робіт з оцінки земель та земельних ділянок може проводитися за рахунок коштів державного бюджету України, місцевих бюджетів, коштів землевласників і землекористувачів та інших джерел, не заборонених законодавством.

Державне регулювання у сфері оцінки земель полягає у забезпеченні об'єктивності та законності проведення оцінки земель, контролю у цій сфері, впровадження у практику оціночної діяльності міжнародних норм та правил, створення конкурентного середовища для суб'єктів оціночної діяльності у сфері оцінки земель і серед навчальних закладів, що здійснюють професійну підготовку оцінювачів з експертної грошової оцінки земельних ділянок, а також у забезпеченні суспільних інтересів з питань оцінки земель.

Державне регулювання у сфері оцінки земель здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, а також інші органи виконавчої влади.

Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру узагальнює дані про результати експертної грошової оцінки та ціну земельних ділянок і не рідше ніж раз на рік публікує їх у засобах масової інформації.

Питання для самоконтролю:

1. Якими нормативно-правовими актами регулюється проведення оцінки земель в Україні?
2. Що таке бонітування ґрунтів?

3. На основі яких принципів здійснюється оцінка земель в Україні?

4. Які види оцінки земельних ділянок здійснюються в Україні?

5. Для яких цілей здійснюється нормативна грошова оцінка земельних ділянок?

6. Для яких цілей здійснюється експертна оцінка земельних ділянок?

7. Хто може виконувати роль суб'єкта оціночної діяльності?

8. У яких випадках суб'єктам оціночної діяльності забороняється проводити оцінку земельної ділянки?

9. З якою періодичністю здійснюється оцінка земельних ділянок?

Тестові завдання:

1. Грошова оцінка земельних ділянок залежно від призначення та порядку проведення може бути:

- а) нормативною і експертною;
- б) нормативною і кадастровою;
- в) експертною і кадастровою;
- г) економічна і бонітування ґрунтів.

2. Залежно від мети та методів проведення оцінка земель поділяється на такі види:

- а) бонітування ґрунтів;
- б) економічна оцінка земель;
- в) грошова оцінка земельних ділянок;
- г) всі відповіді правильні.

3. Експертна грошова оцінка земельних ділянок проводиться з метою визначення:

- а) розміру земельного податку;
- б) орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності;
- в) втрат сільськогосподарського виробництва;
- г) вартості об'єкта оцінки.

4. Підставами для проведення економічної оцінки земель є:

- а) рішення органу виконавчої влади;

- б) рішення власника земельної ділянки;
- в) рішення спеціально уповноваженого органу;
- г) рішення органу місцевого самоврядування.

5. Підставами для проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки є:

- а) рішення спеціально уповноваженого органу;
- б) договір між заінтересованими особами
- в) рішення суду;
- г) рішення органу місцевого самоврядування.

6. У яких відповідях правильно вказано випадки обов'язкового проведення нормативної грошової оцінки земельних ділянок:

- а) страхування земельних ділянок, що належать до державної або комунальної власності;
- б) визначення розміру земельного податку;
- в) визначення інвестиційного вкладу у реалізацію інвестиційного проекту на земельні поліпшення;
- г) визначення розміру державного мита при даруванні земельних ділянок згідно із законом.

7. У яких випадках правильно вказано випадки обов'язкового проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок:

- а) визначення розміру земельного податку;
- б) визначення розміру орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності;
- в) застави земельної ділянки відповідно до закону;
- г) визначення розміру державного мита при міні, спадкуванні та даруванні земельних ділянок.

8. Нормативна грошова оцінка земельних ділянок розташованих у межах населених пунктів має проводитися згідно з законодавством України:

- а) не рідше ніж один раз на 2-3 роки;
- б) не рідше ніж один раз на 5-7 років;
- в) не рідше ніж один раз на 7-10 років;
- г) не рідше ніж один раз на 4-5 років.

9. Нову Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення в Україні було прийнято в:

- а) 2014 р.;
- б) 2016 р.;
- в) 2017 р.
- г) 2018 р.

10. Оцінювачі з експертної грошової оцінки земельних ділянок зобов'язані підвищувати свою кваліфікацію не рідше:

- а) одного разу у два роки;
- б) одного разу у три роки;
- в) одного разу у чотири роки;
- г) одного разу у п'ять років.

Тема 10. Спрощена система оподаткування сільськогосподарських товаровиробників

10.1. Еволюція спрощеної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників.

10.2. Особливості спрощеної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників та її значення.

10.3. Порядок обчислення та сплати єдиного податку платниками четвертої групи.

10.1. Еволюція спрощеної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників

Оподаткування сільськогосподарських товаровиробників має виконувати не лише фіскальну, але й регулюючу функції, виступати засобом державної підтримки та стимулювання виробництва, забезпечувати конкурентоспроможність національного сільського господарства і впровадження інновацій у виробництво. Тому сільськогосподарські товаровиробники сьогодні сплачують податки за загальною системою або мають право обрати спрощену систему оподаткування.

Суб'єкти господарювання, які обирають *загальну систему оподаткування*, зобов'язані сплачувати такі податки: податок на прибуток, податок на додану вартість, податок на майно (земельний податок), рентну плату за спеціальне використання води.

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності – особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку у порядку та на умовах, визначених Податковим кодексом України з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності.

Спрощена система оподаткування сільськогосподарських товаровиробників в Україні в 1999-2014 рр. була представлена фіксованим сільськогосподарським податком, а з 2015 р. цей податок майже без змін приєднано до єдиного податку.

Починаючи з 1992 р., відповідно до Закону України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» від 21 лютого 1992 р. сільськогосподарські товаровиробники сплачували податок лише з доходів, одержаних від реалізації несільськогосподарської продукції за ставкою 18 %. У першому кварталі 1993 р. відбулися зміни у механізмі оподаткування сільськогосподарських підприємств, – оподаткуванню підлягав не доход від реалізації, а прибуток, отриманий від такої реалізації. Починаючи з другого кварталу 1993 р. та у 1994 р. податок знову починають розраховувати з доходу.

Відповідно до Закону України «Про державний бюджет України на 1994 рік» для сільськогосподарських підприємств була встановлена ставка податку на рівні 22 % та передбачені щомісячні авансові платежі, що призвело до дефіциту обігових коштів сільгоспвиробників. У результаті збільшилось податкове навантаження на сільськогосподарські підприємства, зростала податкова заборгованість перед бюджетом, почав розвиватись тіньовий сектор економіки. Прийняття Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 1994 р., відповідно до якого об'єктом оподаткування визнавався прибуток, дещо знизило податкове навантаження на фінансові показники діяльності сільськогосподарських товаровиробників, оскільки останні звільнялись від щомісячних авансових платежів, а сам податок на прибуток сплачувався лише з прибутку, одержаного від реалізації несільськогосподарської продукції за ставкою 30 %.

Кардинально новий порядок оподаткування прибутку підприємств був введений з другого півріччя 1997 р. з набранням чинності Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22 травня 1997 р., згідно з яким прибуток від

сільськогосподарського виробництва теж визнавався об'єктом оподаткування, а ставка податку становила 30 %. Однак сільськогосподарські товаровиробники одержали право на особливий порядок сплати цього податку – лише після закінчення відповідного звітного року й визначення фінансових результатів. Сума нарахованого податку на прибуток також зменшувалася на суму податку на землю, що використовувалась у сільськогосподарському виробничому обороті.

Негативно позначилось на платіжній дисципліні сільськогосподарських товаровиробників та призвело до спаду їх ділової активності прийняття Закону України «Про податок на додану вартість» від 3 квітня 1997 р. Як наслідок, у період 1997-1998 рр. податкова заборгованість сільськогосподарських товаровиробників набула катастрофічних масштабів, погасити яку вони не мали можливості у зв'язку з масовою їх збитковістю. Списання та реструктуризація податкової заборгованості сільськогосподарських виробників в 1997-1998 рр. дещо нормалізували ситуацію, але були недостатніми для їх виведення з глибокої економічної кризи.

З метою вирішення цієї проблеми у 1998 р. у порядку експерименту у Старобешівському районі Донецької області, Глобинському районі Полтавської області і Ужгородському районі Закарпатської області запроваджується фіксований сільськогосподарський податок (ФСП), порядок справляння якого регламентувався Законом України «Про запровадження в порядку експерименту єдиного (фіксованого) податку для сільськогосподарських товаровиробників» від 15 січня 1998 р. № 25-ВР.

Позитивний ефект від впровадження такого експерименту сприяв поширенню ФСП на всій території України, починаючи з 1 січня 1999 р. Згідно Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 17 грудня 1998 р. № 320-XI, **фіксований сільськогосподарський податок** – це податок, який не змінюється протягом визначеного законом терміну і справляється з одиниці земельної площі.

ФСП сплачувався у рахунок 12 податків та зборів, у тому числі податку на прибуток підприємств; плати за землю; податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; комунального податку; збору за геологорозвідувальні

роботи, виконані за рахунок державного бюджету; збору до Фонду для здійснення заходів по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення; збору на обов'язкове соціальне страхування; збору на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України; збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; збору в Державний інноваційний фонд; плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності; збору за спеціальне використання природних ресурсів.

Для стабілізації сільськогосподарського виробництва та покращення фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників з 1 січня 1999 р. до 1 січня 2001 р. законом було передбачено звільнення сільськогосподарських товаровиробників від сплати фіксованого сільськогосподарського податку. Однак таке звільнення можна вважати умовним, оскільки платники не звільнялися від обов'язку щодо сплати страхових внесків на обов'язкове державне пенсійне страхування та обов'язкове соціальне страхування платників, величина яких становила 70 % від загальної суми ФСП.

На етапі впровадження фіксованого сільськогосподарського податку термін його дії було передбачено до 1 січня 2004 р., однак, зважаючи на відсутність альтернативного варіанту податкового стимулювання розвитку галузі, термін його чинності, згідно Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31 жовтня 2008 р. № 639-VI продовжено до 31 грудня 2009 р., а з 1 січня 2010 р., згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки агропромислового комплексу в умовах світової фінансової кризи» від 22 грудня 2009 р. № 1782-VI, його дію було продовжено безтерміново.

Законом України «Про фіксований сільськогосподарський податок» визначалися основні критерії для переходу на сплату фіксованого сільськогосподарського податку. До осіб, які могли бути зареєстровані як *платники ФСП*, відносились сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, селянські та інші господарства, які займаються виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, у яких сума, одержана від

реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний рік, перевищувала 50 % загальної суми валового доходу підприємства.

Об'єктом оподаткування було визначено площу сільськогосподарських угідь, переданих сільськогосподарському товаровиробнику у власність чи надану йому у користування.

Ставка ФСП з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлювалася у відсотках до їх грошової оцінки, проведеної за станом на 1 липня 1995 р., відповідно до Методики, затвердженої Кабінетом Міністрів України, у таких розмірах: для ріллі, сіножатей та пасовищ – 0,5 %; для багаторічних насаджень – 0,3 %.

Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва та нерівномірність отримуваних доходів протягом року, було передбачено й відповідний розподіл суми податку, який підлягав сплаті: у I та II кварталі – по 10 % від річної суми податку; у III кварталі – 50 %; у IV кварталі – 30 % від річної суми податку.

З урахуванням дефіциту оборотних коштів сільськогосподарських товаровиробників, на етапі впровадження ФСП його платникам було надано право вибору форми сплати податку: у грошовій формі, або у формі поставок сільськогосподарської продукції. Пізніше, з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» від 3 квітня 2003 р. № 659-IV, можливість здійснення сплати ФСП у натуральній формі була скасована. Цим законом було уточнено об'єкт і ставки оподаткування ФСП, шляхом включення до об'єкту оподаткування земель водного фонду, які використовуються рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та визначено ставку податку для даного виду угідь у розмірі 1,5 % грошової оцінки одиниці площі ріллі по областях та Автономній Республіці Крим.

Обравши альтернативну систему оподаткування, сільськогосподарські товаровиробники отримали спрощений механізм податкових розрахунків та скорочення числа податкових платежів, сплачуваних до бюджету. У той же час, включення до переліку податкових платежів, що сплачувались у рахунок ФСП, внесків на обов'язкове пенсійне страхування та на обов'язкове

соціальне страхування, сприяли зниженню соціальної захищеності працівників при настанні страхового випадку, бо при мізерних сумах ФСП, незначні кошти спрямовувались і до Пенсійного фонду, і до Фонду соціального страхування, незважаючи на те, що реально зростав рівень прибутковості суб'єктів господарювання та їх можливості щодо своєчасної виплати заробітної плати у пристойному розмірі. Наслідком цього стала наявність 2,5 млн працівників, які втратили право на страховий стаж цих років та частину доходів, що мали б отримати за системою пенсійного забезпечення.

Суттєвих змін порядок справляння ФСП зазнав з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оподаткування сільськогосподарських підприємств» від 23 грудня 2004 р. № 2287-IV. Насамперед, був зменшений перелік податкових платежів у рахунок яких сплачувався фіксований сільськогосподарський податок (вилучено: збір на обов'язкове соціальне страхування; збір на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України; збір на обов'язкове державне пенсійне страхування), та підвищена частка доходу, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, що необхідна для отримання статусу платника ФСП з 50 % до 75 %. Крім цього, зменшено ставку фіксованого сільськогосподарського податку за всіма видами сільськогосподарських угідь до наступних розмірів: для ріллі, сіножатей та пасовищ – 0,15; для багаторічних насаджень – 0,09; для земель водного фонду, які використовувалися рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах – 0,45 % грошової оцінки одиниці площі ріллі по областях.

Починаючи з 1 січня 2005 р., платники фіксованого сільськогосподарського податку були зобов'язані сплачувати страхові внески за найманих працівників, що перераховувалися до солідарної системи за спеціальною ставкою від об'єкта оподаткування, визначеною Законом України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» від 26 червня 1997 р. № 400/97-ВР, яка у 2005-2006 рр. була встановлена у розмірі 20 % загальної ставки (загальна ставка становила 32 % від об'єкта оподаткування). Тобто, платники ФСП за вказаний період

нараховували пенсійні внески за ставкою 6,4 %. Ця ставка підлягала щорічному збільшенню на 20 відсоткових пунктів у наступних бюджетних роках до її досягнення загального розміру ставки збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, що передбачалося починаючи з 2010 р.

Прийняття Податкового Кодексу України суттєвих змін у порядок оподаткування сільськогосподарських товаровиробників не принесло. До кодексу у розділ XIV «Спеціальні податкові режими» було включено Главу 2 «Фіксований сільськогосподарський податок», більшість норм якої перенесено з Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок».

Новації Податкового кодексу, що регламентували порядок справляння ФСП з 1 січня 2011 р. до 31 грудня 2014 р. полягали у наступному:

– конкретизовано понятійний апарат термінів, які безпосередньо використовуються у процесі справляння податку, що унеможливило вільне їх трактування як платниками податку, так і державними фіскальними органами, й таким чином усуває можливість виникнення протиріч. Зокрема, визначено поняття «сільськогосподарські угіддя», до яких віднесено рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги; деталізовано визначення сільськогосподарської продукції; уточнено поняття «сільськогосподарський товаровиробник», яке доповнено положенням, згідно з яким такий товаровиробник може займатися переробкою власновиробленої сировини на давальницьких умовах (п. 14.1.235 Податкового кодексу України);

– платниками податку визначені сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 % (ст. 2 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» передбачала можливість реєстрації лише за умови перевищення 75 %);

– введено додаткові обмеження до переліку осіб, які могли бути зареєстровані платниками податку. Так, не могли бути такими суб'єкти господарювання:

- у яких понад 50 % доходу, отриманого від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин, диких тварин і птахів, хутряних виробів і

хутра;

- що провадять діяльність з виробництва підакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних, вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції;

- які станом на 1 січня звітного року мали податковий борг, за винятком безнадійного податкового боргу, який виник внаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин);

- упорядковано ставки ФСП, які склали: для ріллі, сіножатей та пасовищ – 0,15 % від бази оподаткування (для ріллі, сіножатей та пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,09 %); для багаторічних насаджень – 0,09 % (для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях – 0,03 %); для земель водного фонду – 0,45 % від бази оподаткування. Введено нову ставку податку для ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (вирощуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті або надані їм у користування, у тому числі на умовах оренди, – 1 % бази оподаткування. Під спеціалізацією на виробництві (вирощуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті мали на увазі перевищення частки доходу, отриманого від реалізації такої продукції та продукції її переробки двох третин доходу (66 %) від реалізації усієї власновиробленої сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки;

- врегульовано питання сплати податку у випадку, коли платник ФСП володіє земельними ділянками на правах оренди. Якщо орендодавець є також платником фіксованого сільськогосподарського податку, то саме він повинен був включати до своєї декларації земельну ділянку, що передана в оренду. Якщо ж орендодавець не є платником цього податку, то орендовану земельну ділянку у свою декларацію включає орендар;

- скорочено перелік податкових платежів, у рахунок яких сплачувався фіксований сільськогосподарський податок. Платники ФСП звільнялися від сплати лише двох податків (податку на прибуток і земельного податку) та двох зборів (збору за спеціальне

використання води й збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності);

– враховано специфіку діяльності сільськогосподарських товаровиробників та її безпосередню залежність від природно-кліматичних умов й пов'язаних з цим ризиків. Якщо платники фіксованого сільськогосподарського податку не можуть виконати вимогу щодо 75-відсоткового критерію частки сільськогосподарського товаровиробництва у зв'язку з виникненням обставин непереборної сили у попередньому звітному році, то до таких платників податку у наступному звітному році не застосовується вимога, згідно з якою частка сільськогосподарського товаровиробництва повинна дорівнювати або перевищувати 75 %. Однак підтвердження наявності таких обставин непереборної сили та перелік суб'єктів господарювання, що постраждали внаслідок таких обставин, здійснюється шляхом прийняття відповідного рішення обласних рад та Верховної Ради АРК.

З 1 січня 2017 р. сільськогосподарські товаровиробники сплачують ПДВ на загальних засадах. До цього часу суб'єктам господарювання, які здійснювали діяльність в аграрній сфері (зокрема, у сфері сільського, лісового господарства та рибальства), перебували на загальній системі оподаткування і відповідали встановленим критеріям, було надано право використовувати спеціальний режим оподаткування ПДВ. Його особливість полягала у тому, що сума податку, яка нараховувалася на вартість поставлених сільськогосподарських товарів/послуг власного виробництва, не сплачувалася до бюджету, а повністю залишалась у розпорядженні товаровиробника.

Скасування спеціального режиму ПДВ було вимогою МВФ для надання чергового траншу. В Україні цю ініціативу висловлювало Міністерство фінансів, оперуючи недостатніми податковими надходженнями від аграрного сектору. Натомість витрати на різні види допомоги аграрному сектору сягали мільярди гривень, переважну частку з яких складало відшкодування ПДВ. Найбільше з цих коштів отримували великі сільськогосподарські товаровиробники, які здатні були повністю сплачувати ПДВ.

Трансформаційні зміни в оподаткуванні не призвели до негативних наслідків. Рослинницька галузь загалом зберегла

результативність і дохідність, однак її успіхи нівелюються через сировинний характер діяльності та низьку додану вартість продукції. Водночас галузь тваринництва стабільно перебуває у кризовому стані.

10.2. Особливості спрощеної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників та її значення

З 1 січня 2015 р. порядок застосування спеціального режиму оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників зазнав суттєвих змін. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28 грудня 2014 р. Главу 2 «Фіксований сільськогосподарський податок» виключено з Податкового кодексу, а для колишніх платників ФСП виділено окрему групу платників єдиного податку – четверту. Відповідно, колишні платники ФСП з 1 січня 2015 р. стали платниками єдиного податку четвертої групи, з умовами його справляння, майже ідентичними умовам справляння ФСП.

З 15 серпня 2018 р. у четвертій групі платників єдиного податку дозволено перебувати фізичним особам-підприємцям.

До *четвертої групи платників єдиного податку* відносяться сільськогосподарські товаровиробники:

а) юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 %;

б) фізичні особи-підприємці, які провадять діяльність виключно у межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», за умови виконання сукупності таких вимог:

- здійснюють виключно вирощування, відгодовування сільськогосподарської продукції, збирання, вилов, переробку такої власновирощеної або відгодованої продукції та її продаж;

- провадять господарську діяльність (крім постачання) за місцем податкової адреси;

- не використовують працю найманих осіб;

- членами фермерського господарства такої фізичної особи є лише члени її сім'ї;

- площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного

фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше 2 га, але не більше 20 га.

Не можуть бути платниками єдиного податку четвертої групи суб'єкти господарювання:

– у яких понад 50 % доходу, отриманого від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин (за винятком зрізаних квітів, вирощених на угіддях, які належать сільськогосподарському товаровиробнику на праві власності або надані йому у користування, та продуктів їх переробки), диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра (крім хутрової сировини);

– що провадять діяльність з виробництва підакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних, вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції, а також крім електричної енергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками та/або з відновлюваних джерел енергії (за умови, що дохід від реалізації такої енергії не перевищує 25 % доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) такого суб'єкта господарювання);

– які станом на 1 січня базового (звітного) року мають податковий борг, за винятком безнадійного податкового боргу, який виник внаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин).

Порівняно з ФСП ставки єдиного податку для четвертої групи платників у 2015 р. було підвищено у 3 рази.

Платники єдиного податку четвертої групи також звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з:

- податку на прибуток підприємств;
- податку на доходи фізичних осіб у частині доходів (об'єкта оподаткування), що отримані у результаті господарської діяльності платника єдиного податку першої-четвертої групи (фізичної особи);
- податку на майно (в частині земельного податку, крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються для ведення сільськогосподарського товаровиробництва);

- рентної плати за спеціальне використання води.

Зазнала змін і база оподаткування – якщо для ФСП вона визначалася виходячи з нормативної грошової оцінки землі станом на 1 січня 1995 р., то для розрахунку єдиного податку використовується нормативна грошова оцінка станом на 1 січня звітного року з урахуванням індексації. У результаті база оподаткування збільшилася у понад шість разів.

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» у черговий раз було підвищено ставки єдиного податку для сільськогосподарських товаровиробників. У кінці 2016 р. ставки податку для платників єдиного податку четвертої групи знову були підвищені і склали (у відсотках від нормативної грошової оцінки земель):

- для ріллі, сіножатей і пасовищ – 0,95 (для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,57);

- для багаторічних насаджень – 0,57 (для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,19);

- для земель водного фонду – 2,43;

- для сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту, – 6,33.

Впровадження і функціонування спрощеної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників (на етапі впровадження – фіксований сільськогосподарський податок, нині – єдиний податок четвертої групи) мало на меті стимулювання розвитку підприємницької діяльності у галузі сільського господарства, ефективнішу підтримку сільськогосподарських виробників для забезпечення продовольчої безпеки країни, нарощування обсягів виробництва з одночасним раціональним використанням землі.

Спрощена система оподаткування сільськогосподарських товаровиробників має значні відмінності від загальної системи оподаткування:

- 1) відсутні обмеження у частині обсягу доходів, отриманих протягом календарного року, кількості найманих працівників та значно менші обмеження щодо провадження певних видів

діяльності (як це передбачено для платників єдиного податку першої-третьої груп);

2) порядок сплати податку враховує специфіку діяльності (сезонність сільськогосподарського товаровиробництва), у зв'язку з чим 80 % річної суми податку підлягає сплаті у другому півріччі, після отримання доходів від реалізації продукції;

3) відсутність мотивації до приховування результатів господарювання через те, що об'єкт і база оподаткування не пов'язані з кінцевими показниками діяльності платників податку, а сплата податку не залежить від їх фінансового стану, що виявилось дієвим важелем стимулювання діяльності сільськогосподарських товаровиробників.

Перед запровадженням фіксованого сільськогосподарського податку сільськогосподарські товаровиробники майже не сплачували податок на прибуток у зв'язку з масовою збитковістю таких підприємств. У 1997 та 1998 роках їх нараховувалося відповідно 87,2 % і 91,9 % від загальної кількості сільськогосподарських підприємств.

Загальний ефект від впровадження ФСП виявився суттєвим: за 1999-2004 рр. рівень податкового навантаження на платників фіксованого сільськогосподарського податку у середньому не перевищував 2,5 грн на 100 грн виручки. Введення ФСП не лише знизило податкове навантаження, а й стимулювало збільшення обсягів виробництва, рівня прибутковості, раціональне використання земель.

Зростання продуктивності та виробництва у сільському господарстві посилили його роль в українській економіці. Згенерована сільським господарством додана вартість зросла за 2003-2014 рр. на 71 %, у той час як інші сектори економіки у сукупності зросли лише на 26 %. Завдяки функціонуванню спрощеної системи оподаткування за останні роки Україна суттєво збільшила обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та її експорт.

10.3. Порядок обчислення та сплати єдиного податку платниками четвертої групи

Податковим (звітним) періодом для платників єдиного податку четвертої групи є календарний рік. Платники єдиного податку самостійно обчислюють суму податку щороку станом на

1 січня і не пізніше 20 лютого поточного року подають відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням платника податку і місцем розташування земельної ділянки податкову декларацію на поточний рік та сплачують податок щоквартально протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, у таких розмірах:

- у I кварталі та II кварталі по 10 %;
- у III кварталі – 50 %;
- у IV кварталі – 30 % від загальної суми податку.

Фізичні особи-підприємці, які у звітному періоді обрали спрощену систему оподаткування та ставку єдиного податку, встановлену для четвертої групи, та юридичні особи, утворені протягом року шляхом злиття, приєднання або перетворення, у тому числі за набуті ними площі нових земельних ділянок, вперше сплачують податок протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, у якому відбулося таке обрання/перехід, у якому відбулося утворення (виникнення права на земельну ділянку).

Єдиний податок перераховують на відповідний рахунок місцевого бюджету за місцем розташування земельної ділянки.

Згідно з пп. 298.8.1 Податкового кодексу України сільськогосподарські товаровиробники для переходу на спрощену систему оподаткування або щорічного підтвердження статусу платника єдиного податку подають до 20 лютого поточного року:

– загальну податкову декларацію з податку на поточний рік щодо всієї площі земельних ділянок, з яких справляється податок (сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень), та/або земель водного фонду внутрішніх водойм (озер, ставків та водосховищ), – контролюючому органу за своїм місцезнаходженням (місцем перебування на податковому обліку);

– звітну податкову декларацію з податку на поточний рік окремо щодо кожної земельної ділянки – контролюючому органу за місцем розташування такої земельної ділянки (юридичні особи);

– розрахунок частки сільськогосподарського товаровиробництва (юридичні особи) – контролюючим органам за відповідною формою за своїм місцезнаходженням та/або за місцем розташування земельних ділянок;

– відомості (довідку) про наявність земельних ділянок – контролюючим органам за своїм місцезнаходженням та/або за місцем розташування земельних ділянок. У відомостях (довідці) про наявність земельних ділянок зазначаються дані про кожний документ, що встановлює право власності та/або користування земельними ділянками, у тому числі про кожний договір оренди земельної частки (паю).

Фізичні особи-підприємці, які подали заяву про обрання ними спрощеної системи оподаткування та ставки єдиного податку, встановленої для четвертої групи, вперше подають визначену звітність протягом 20 календарних днів з дня подання такої заяви.

Сільськогосподарські товаровиробники – юридичні особи, утворені протягом року шляхом злиття, приєднання або перетворення, подають протягом 20 календарних днів місяця, що настає за місяцем його утворення, до контролюючих органів за своїм місцезнаходженням та за місцем розташування земельних ділянок декларацію з податку за період від дати утворення до кінця поточного року для набуття статусу платника податку, а також усіх прав і обов'язків щодо погашення податкових зобов'язань або боргів, які передані йому як правонаступнику.

Дохід сільськогосподарського товаровиробника, отриманий від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки (крім підакцизних товарів, за винятком виноматеріалів виноградних, вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції), включає доходи, отримані від:

– реалізації продукції рослинництва, що вироблена (вирощена) на угіддях, які належать сільськогосподарському товаровиробнику на праві власності або надані йому у користування, а також продукції рибництва, виловленої (зібраної), розведеної, вирощеної у внутрішніх водоймах (озерах, ставках і водосховищах), та продуктів її переробки на власних підприємствах або орендованих виробничих потужностях;

– реалізації продукції рослинництва на закритому ґрунті та продуктів її переробки на власних підприємствах або орендованих виробничих потужностях;

– реалізації продукції тваринництва і птахівництва та

продуктів її переробки на власних підприємствах або орендованих виробничих потужностях;

– реалізації сільськогосподарської продукції, що вироблена із сировини власного виробництва на давальницьких умовах, незалежно від територіального розміщення переробного підприємства.

У разі, коли сільськогосподарське підприємство утворюється шляхом злиття, приєднання, перетворення, поділу або виділення, у рік такого утворення до суми, отриманої від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки включаються також доходи, отримані протягом останнього звітнього періоду від надання супутніх послуг покупцю такої продукції сільгосппідприємством-виробником (з моменту набуття права власності на таку продукцію за договором до дати її фактичної передачі покупцю):

– послуги зі збирання врожаю, його брикетування, складування, пакування та підготовки продукції до збуту (сушіння, обрізування, сортування, очистка, розмелювання, дезінфекція, силосування, охолодження);

– послуги з догляду за худобою і птицею;

– послуги зі зберігання сільськогосподарської продукції;

– послуги з відгодівлі та забою свійської худоби і птиці.

Якщо у податковому (звітному) році частка сільськогосподарського товаровиробництва становить менш як 75 %, сільськогосподарський товаровиробник – юридична особа сплачує податки у наступному податковому (звітному) році на загальних підставах.

Фізичні особи-підприємці, які у податковому (звітному) періоді не забезпечили дотримання сукупності умов, необхідних для включення їх у четверту групу платників єдиного податку, зобов'язані сплатити у поточному році податок у розмірі, що розраховується виходячи з 25 % річної суми податку за кожний квартал, протягом якого платник перебував на четвертій групі платників єдиного податку, та з наступного податкового (звітнього) кварталу перейти на застосування ставки єдиного податку, визначеної для платників єдиного податку третьої групи, або відмовитися від застосування спрощеної системи оподаткування.

Заява про такий перехід подається таким платником податку не пізніше 20 числа місяця, наступного за календарним кварталом,

у якому не забезпечено дотримання сукупності умов (критеріїв).

Платники єдиного податку четвертої групи можуть самостійно перейти на застосування ставки єдиного податку, визначеної для платників єдиного податку іншої групи, або відмовитися від спрощеної системи оподаткування у зв'язку з переходом на загальну систему оподаткування, з першого числа місяця, наступного за податковим (звітним) кварталом, у якому подано відповідну заяву, за умови сплати податку за поточний рік у розмірі, що розраховується виходячи з 25 % річної суми податку за кожний квартал, протягом якого платник перебував на четвертій групі платників єдиного податку.

Сільськогосподарський товаровиробник повторно може бути включений до четвертої групи платників єдиного податку не раніше ніж через два календарні роки після його переходу на застосування ставки єдиного податку, визначеної для платників єдиного податку іншої групи, або анулювання його попередньої реєстрації платником єдиного податку четвертої групи.

Середній розмір єдиного податку за 1 га сільгосподарських угідь в Україні у 2017 р. зріс на 73 грн порівняно з 2016 р. та становив 249 грн. При цьому зменшилася задекларована площа сільгоспугідь, з яких сплачувалися податки, та кількість платників податків.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте основні передумови становлення та тенденції розвитку спрощеної системи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників.

2. Які новації щодо фіксованого сільськогосподарського податку були введені при прийнятті Податкового кодексу України?

3. Що є об'єктом оподаткування єдиним податком для платників єдиного податку четвертої групи?

4. Що є базою оподаткування єдиним податком для платників єдиного податку четвертої групи?

5. Від чого залежать ставки єдиного податку для платників єдиного податку четвертої групи?

6. Назвіть строки та порядок сплати єдиного податку платниками єдиного податку четвертої групи.

7. Який податковий (звітний) період встановлено для

платників єдиного податку четвертої групи?

8. Яка частка сільськогосподарського товаровиробництва повинна бути у суб'єкта господарювання для підтвердження статусу платника єдиного податку?

Тестові завдання:

1. До четвертої групи платників єдиного податку відносяться сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий рік:

- а) дорівнює або перевищує 75 %;
- б) дорівнює 75 %;
- в) перевищує 75 %;
- г) дорівнює або перевищує 70 %.

2. Не можуть бути платниками єдиного податку четвертої групи суб'єкти господарювання, у яких понад ____% доходу, отриманого від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин, диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра.

- а) 40 %;
- б) 50 %;
- в) 75 %
- г) немає правильної відповіді.

4. Сільськогосподарські товаровиробники для переходу на спрощену систему оподаткування або щорічного підтвердження статусу платника єдиного податку подають загальну податкову декларацію з податку на поточний рік:

- а) щороку до 20 лютого станом на 1 січня поточного року;
- б) щороку до 20 квітня станом на 1 січня поточного року;
- в) щороку до 20 липня станом на 1 січня поточного року;
- г) щороку до 20 січня станом на 1 січня поточного року.

5. Підприємства четвертої групи платників єдиного податку не є платниками таких податків, як:

- а) податок на прибуток підприємств;

- б) податок на майно (в частині земельного податку);
- в) рентна плата за спеціальне використання води;
- г) всі відповіді правильні.

6. Ставка єдиного податку для четвертої групи платників становить для земель водного фонду _____ % від нормативної грошової оцінки.

- а) 0,15;
- б) 2,43;
- в) 0,45;
- г) 3,1.

7. Ставка єдиного податку для четвертої групи платників за землі під багаторічними насадженнями (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) становить _____ % від бази оподаткування.

- а) 0,57;
- б) 0,19;
- в) 0,45;
- г) 0,03.

8. Спрощена система оподаткування сільськогосподарських товаровиробників:

- а) має обмеження у частині обсягу доходів, отриманих протягом календарного року;
- б) має обмеження у кількості найманих працівників;
- в) правильні відповіді а) і б).
- г) правильної відповіді немає.

9. Платники ФСП стали платниками єдиного податку четвертої групи з:

- а) 2011 р.;
- б) 2012 р.;
- в) 2014 р.;
- г) 2015 р.

10. Платники єдиного податку четвертої групи сплачують у III кварталі __ від річної суми податку:

- а) 5 %;
- б) 10 %;

- в) 50 %;
- г) 80 %.

Тема 11. Екологічне страхування

11.1. Екологічне страхування: суть, мета та значення.

11.2. Умови екологічного страхування.

11.3. Світовий досвід екологічного страхування.

11.4. Поняття «забруднення» в екологічному страхуванні, класифікація збитків.

11.5. Можливості проведення екологічного страхування в Україні.

11.1. Екологічне страхування: суть, мета та значення

Запобіганню ризику виникнення екологічних аварій та катастроф може сприяти розроблення та впровадження екологічного страхування – механізму забезпечення екологічної безпеки.

Екологічне страхування – це страхування цивільно-правової відповідальності виробництв – джерел підвищеної небезпеки для довкілля за заподіяну шкоду, яка може бути завдана громадянам та юридичним особам внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища.

Мета екологічного страхування:

– утворення страхових фондів для запобігання екологічним аваріям і катастрофам;

– відшкодування збитків, заподіяних юридичним і фізичним особам внаслідок забруднення довкілля;

– забезпечення умов проживання населення і функціонування підприємств всіх форм власності у зонах надзвичайних екологічних ситуацій;

– зниження навантаження на державний та місцеві бюджети, оскільки збитки від екологічних катастроф є надто великими і держава їх повністю не покриває.

Розвиток системи страхування екологічних ризиків дозволяє:

– зменшити витрати підприємств на задоволення претензій третіх осіб у зв'язку зі збитком, нанесеним їм забрудненням навколишнього середовища;

– дати гарантію постраждалим в одержанні належних їм за

законом сум відшкодування незалежно від фінансового становища підприємства-забруднювача;

– виконувати функції контролю за здійсненням підприємствами заходів безпеки;

– бути одним із джерел фінансування заходів щодо забезпечення безпеки тощо.

Екологічне страхування може бути як добровільним, так і обов'язковим, *Добровільне страхування* здійснюється на основі договору між страховиком та страхувальником. *Обов'язковим* є страхування підприємств, внесених до затвердженого законодавством переліку об'єктів, діяльність яких становить підвищену екологічну небезпеку (магістральні та промислові нафто- і газотрубопроводи, організації, що займаються поводженням з небезпечними відходами тощо), або має особливе значення для охорони навколишнього природного середовища, життя та здоров'я людей та пов'язаного з цим захисту майнових прав юридичних і фізичних осіб.

Залежно від сфери діяльності, страхування поділяється на *внутрішнє* (здійснюване страховими комерційними організаціями України) і *зовнішнє* (іноземне).

Механізм екологічного страхування базується на принципі взаємовигідних відносин страхувальника і страховика. Крім економічної зацікавленості у передачі відповідальності за наслідки можливого аварійного забруднення страховику, страхувальник зацікавлений у підвищенні своєї екологічної безпеки. Пряма залежність виявляється у тому, що з ростом ймовірності аварії зростають і розміри страхових премій. У зниженні екологічного ризику зацікавлений і страховик, оскільки витрати страхової компанії пов'язані з кількістю і важкістю наслідків аварії. Зацікавленість страховика у зниженні ступеня екологічного ризику активізує його діяльність щодо проведення попереджувальних заходів, наприклад, екологічного аудиту страхувальника. Частину різниці між страховою премією і страховим відшкодуванням страховику вигідно витратити на екологічний аудит, поліпшення якості моніторингу навколишнього середовища та інші екологічні заходи.

11.2. Умови екологічного страхування

Об'єктом екологічного страхування є майнові інтереси

застрахованої особи, пов'язані з обов'язком останньої у порядку, встановленому цивільним кодексом, нести відповідальність за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу і третім особам у зв'язку зі здійсненням застрахованими особами діяльності, що представляє підвищену небезпеку для оточуючих.

Суб'єктами екологічного страхування є:

1) **страхувальники (застраховані особи)** – громадяни і юридичні особи, діяльність яких пов'язана з підвищеною екологічною небезпекою;

2) **страховики** – юридичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку, мають відповідні ліцензії, у обов'язок яких входить виплата страхового відшкодування особам, яким (чи їхньому майну) завданий збиток діяльністю страхувальника;

3) **вигодоотримувачі** – громадяни, юридичні особи, органи державної влади і місцевого самоврядування, яким може бути заподіяна шкода внаслідок порушення екологічного благополуччя і на користь яких укладається договір екологічного страхування.

Страховою діяльністю у сфері екологічного страхування є діяльність страховиків з екологічного страхування, співстрахування, перестрахування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням.

Страховий випадок – подія, внаслідок настання якої заподіяна шкода майновим інтересам третіх осіб, спричинена аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, що зумовлює виконання страховиком зобов'язання з виплати страхового відшкодування потерпілим третім особам.

До страхового випадку не відносяться:

– скидання та викиди небезпечних речовин, які мають повторювальний характер;

– забруднення навколишнього природного середовища внаслідок умисних дій або дій непереборної дії.

Страхова сума – грошова сума, у межах якої страховик, відповідно до умов страхування, зобов'язаний здійснити виплату страхового відшкодування у разі настання страхового випадку.

Страхова сума визначається на основі оцінки шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища, та зазначається у

договорі екологічного страхування.

Для визначення розміру страхової суми та оцінки шкоди, яка може бути заподіяна аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, страховик зобов'язаний провести екологічний аудит суб'єкта господарювання – джерела ризику аварійного забруднення до укладення договору екологічного страхування.

Страховий внесок (страховий платіж, страхова премія) – плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний сплатити страховику згідно з договором екологічного страхування за прийнятті останнім ризику.

Страховий тариф – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за річний період страхування (у відсотках від страхової суми).

Розмір страхового внеску може бути збільшений у залежності від категорії страхувальника за ступенем ризику.

Страхове відшкодування – страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми третім особам, майновим інтересам яких спричинено шкоду внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища.

Страхове відшкодування не може перевищувати розмір прямих збитків, заподіяних майновим інтересам третіх осіб внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища та ліміт відповідальності страховика у разі його встановлення у договорі екологічного страхування.

Виплата страхового відшкодування страховиком здійснюється на підставі документів, що підтверджують факт настання страхового випадку та розмір спричиненої шкоди, зокрема:

- страхового акту, складеного страховиком або уповноваженою ним особою, яка згідно з законодавством має право визначати причини настання страхового випадку та розмір шкоди, заподіяної внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища;

- заяв, поданих у зв'язку з настанням страхового випадку;

- інших документів, передбачених договором екологічного страхування.

Відшкодуванню при екологічному страхуванні не підлягає шкода:

- пов’язана з генетичними наслідками, зумовленими аварійним забрудненням навколишнього природного середовища;
- заподіяна майну, життю та здоров’ю осіб, працюючих у страхувальника;
- пов’язана з причинами, які були відомі страхувальнику до початку дії договору екологічного страхування, але про які не було повідомлено страховику;
- пов’язана зі сплатою штрафних санкцій за забруднення навколишнього природного середовища.

Підставою для відмови у виплаті страхового відшкодування є:

- надання страхувальником свідомо недостовірної інформації, необхідної для оцінки ступеня ризику аварійного забруднення навколишнього природного середовища, а також причин, обставин і наслідків страхового випадку, що стався;
- навмисне вчинення страхувальником або його посадовими особами, потерпілою третьою стороною дій, що призвели до виникнення страхового випадку;
- отримання потерпілою третьою особою страхового відшкодування за шкоду, заподіяну аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, від особи винної за заподіяння шкоди;
- страховий випадок, спричинений ризиком, не зазначеним у договорі екологічного страхування;
- інші випадки, передбачені законодавством.

Умови страхування екологічної відповідальності передбачають також встановлення для страховика граничних сум страхового відшкодування (*ліміту відповідальності страховика*) та частки збитків, яка не відшкодовується страховиком (*франшиза*).

Суми страхових внесків, що спрямовуються на обов’язкове екологічне страхування страхувальником, включаються у собівартість продукції (робіт, послуг) підприємства-страхувальника. У випадку понаднормативного забруднення навколишнього середовища, що не є страховою подією, покриття збитків здійснюється підприємством самостійно відповідно до чинного законодавства.

Екологічне страхування можуть здійснювати державні страхові установи чи незалежні самостійні організації на підставі

договору екологічного страхування.

Договір екологічного страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку відшкодувати заподіяну шкоду у межах страхової суми третім особам, а страхувальник зобов'язується здійснювати страхові платежі у визначені договором строки та виконувати інші умови договору.

Договір страхування повинен містити:

- назву документа;
- найменування та адресу страховика;
- найменування страхувальника, його адресу;
- зазначення об'єкта страхування;
- розмір страхової суми за договором;
- перелік страхових випадків, страхових ризиків;
- розміри страхових внесків (платежів, премій) і строки їх сплати;
- страховий тариф;
- строк дії договору;
- порядок зміни і припинення дії договору;
- умови здійснення страхової виплати (страхового відшкодування);
- причини відмови у страховій виплаті;
- права та обов'язки сторін, відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору;
- інші умови за згодою сторін;
- підписи сторін.

Факт укладення договору обов'язкового екологічного страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування.

11.3. Світовий досвід екологічного страхування

Екологічне страхування вважається одним із наймолодших видів страхування. Перші страхувальні контракти припадають на 60-70 рр. ХХ ст. Саме у цей час у промислово розвинених країнах почали приймати закони про охорону навколишнього середовища.

Система екологічних страхових полісів у європейських країнах розвивалась на основі старої полісної системи та досвіду роботи з позовами про відшкодування збитків. Так, одна з перших

норм про екологічну відповідальність містилася у Законі Німеччини «Про захист водних ресурсів», що набув чинності 1 березня 1960 р. У ньому зазначалося, що винний у скиданні у водне середовище будь-яких речовин або у впливі на воду таким чином, що змінюються її фізичні, хімічні або біологічні властивості, зобов'язаний відшкодувати обумовлений цим збиток. Окрім цього, власник джерела, з якого шкідливі речовини потрапляють у водне середовище, спричиняючи при цьому збитки третім особам, зобов'язаний відшкодувати їх цим особам. У той же час зобов'язання відшкодування збитку не виникає, якщо збиток зумовлений обставинами непереборної сили.

У законодавстві багатьох країн (Канади, Нової Зеландії, Австралії, Ізраїлю, Японії) досить детально прописані питання цивільної відповідальності судновласників за збиток, спричинений розливом нафти.

В багатьох високорозвинених країнах екологічне страхування є обов'язковим. Так, у Фінляндії чинним законодавством про страхування екологічної шкоди, прийнятим у 1997 р., встановлено, що всі компанії, діяльність яких може викликати таку шкоду, зобов'язані застрахувати свою відповідальність за шкоду довкіллю.

У деяких випадках альтернативою обов'язковому страхуванню є банківські та інші фінансові гарантії, які видаються виробнику небезпечних відходів. Наприклад, в Італії умовою видачі ліцензії на збереження небезпечних речовин є наявність у компанії фінансової гарантії. Вимоги з надання фінансових гарантій (у формі страхування, банківських гарантій, поруки) для підприємств, які працюють із небезпечними відходами, передбачаються також законодавчими актами Австрії, Бельгії, Швеції. Чинне законодавство Швеції зобов'язує будь-яку компанію, яка теоретично може викликати забруднення землі, придбати спеціальне страхове покриття. Це забезпечує покриття екологічних збитків, якщо неможливо знайти спричинювача шкоди, якщо винуватець шкоди банкрут або якщо до нього неможливо висунути претензію у зв'язку із закінченням строку позовної давності (10 років).

Під обов'язковим екологічним страхуванням у Сполучених Штатах, розуміють вимогу до фінансової стійкості й платоспроможності компанії, яка гарантує наявність коштів на

відшкодування витрат, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища.

Наприкінці 70-х рр. ХХ ст. у Нідерландах, Великобританії, Франції, Швеції, Японії та інших країнах почали з'являтися страхові пули – об'єднання страхових компаній для спільного страхування небезпечних, величезних або маловідомих екологічних ризиків. Уперше такий пул було створено у Японії в 1979 р. для страхування відповідальності за аварійний розлив нафти. Він об'єднав 38 страхових компаній учасників, зокрема 22 – японських і 16 – іноземних. Пули екологічного страхування створені також у Великобританії, Нідерландах, Франції, Швеції й інших країнах. Кожна компанія передає у пул застраховані ризики, отримує певну частку зібраних пулом внесків (премій) і у тій же частці несе відповідальність щодо відшкодування збитків. Всесвітньо відомим є пул перестраховування екологічних ризиків ASSURPOL, який сьогодні є монополістом у цьому секторі страхування.

В США екологічне страхування здійснюють приватні страхові компанії, страхові кооперативи та уряд. Приватні страхові компанії – одна з найбільш потужних ланок американської фінансово-кредитної системи. Разом з тим у США немає єдиної державної системи страхування, а кожний штат має власне страхове законодавство. При цьому страхові організації мають широкі повноваження у розробці власної страхової політики, визначенні розміру платежів, практики їх відрахування й відшкодування збитків, що є специфічною особливістю американського страхового ринку.

У Японії екологічне страхування також здійснюється приватними страховими компаніями, державними організаціями й кооперативами. При цьому приватні компанії й державні організації зайняті пошуком найбільш прибуткових сфер для вкладання коштів, які накопичені від страхових внесків. Вони діють на національному й міжнародному рівнях і їхньою метою є зростання власних доходів. Кооперативні організації взаємного страхування зорієнтовані на задоволення потреб членів кооперативу.

Страховий бізнес Великобританії протягом багатьох років концентрується у Лондоні як світовому фінансовому центрі, де розташовані штаб-квартири низки міжнародних страхових

організацій, а також деякі структури національного страхового ринку (Інститут Лондонських страховиків, Інститут дипломованих страховиків та ін.), діяльність яких носить міжнародний характер.

У багатьох країнах ризик заподіяння шкоди навколишньому середовищу аварійним забрудненням включається до стандартного договору добровільного загального страхування цивільної відповідальності підприємств.

В Європі на сьогодні не існує загальноприйнятої системи екологічного страхування. Виділяють чотири основні системи страхування екологічних ризиків, які застосовуються у європейських країнах:

1) стара система полісів загальної відповідальності, яка не робить відмінностей між раптовим (випадковим) та поступовим забрудненням;

2) виключення забруднення із загальної відповідальності з необов'язковим страхуванням раптового та випадкового збитку;

3) страхування загальної відповідальності, що покриває лише випадкові та раптові забруднення;

4) спеціалізовані страхові поліси з екологічних ризиків, які включають і покриття збитків від поступового забруднення.

Багато страховиків світового страхового ринку (особливо США і Великобританії) взагалі виступали проти проведення спеціального страхування відповідальності на випадок забруднення навколишнього середовища. Такий опір страховиків пояснювався вимогами компенсації збитку нерідко після тривалого часу після закінчення терміну дії угоди, так і величезними розмірами передбачуваних виплат страхового відшкодування. Так, максимальна сума страхового відшкодування зі страхування відповідальності у випадку ненавмисного забруднення, прийнята на Лондонському страховому ринку, складає від 85 до 170 млн дол. Такі суми, як показує практика, явно недостатні. Наприклад, потрібно було більше 300 млн дол для відшкодування збитку, заподіяного забрудненням навколишнього середовища у результаті експлуатації Бхопальського заводу в Індії.

11.4. Поняття «забруднення» в екологічному страхуванні, класифікація збитків

Суттєві особливості в екологічному страхуванні має поняття збитку, у відшкодуванні якого зацікавлені як потерпілі, так і

страхувальники. Традиційне страхування найчастіше має справу з *прямими майновими збитками* (наприклад, пошкодження або втрата майна у результаті пожежі чи протиправних дій третіх осіб), хоча в окремих випадках страхуванням можуть покриватися й *непрямі збитки*, завдані настанням страхового випадку (наприклад, збитки, зумовлені простоем транспортного засобу, якому заподіяно шкоду протиправними діями третіх осіб). В екологічному страхуванні збитки неможливо поділити на прямі і непрямі, коли йдеться про шкоду, заподіяну забрудненням природі, природним об'єктам (атмосферне повітря, водні об'єкти, земля, тваринний і рослинний світ), і шкоду, заподіяну громадянам та юридичним особам.

В цьому випадку як перші, так і другі збитки є рівнозначними та прямими, і хоча б часткове покриття цим страхуванням ризику заподіяння шкоди природним об'єктам з метою їх можливого відтворення є одним з важливих завдань екологічного страхування.

Ще однією специфічною рисою екологічної шкоди є те, що вона може бути виявлена лише через місяці або навіть роки через тривалість латентного періоду забруднення довкілля екологічно небезпечними джерелами. Це викликає певні труднощі у визначенні збитків і розміру страхового відшкодування, яке має бути виплачене страховиком. Специфіка екологічних ризиків породжує також великі труднощі при встановленні страховиком причинного зв'язку між страховою подією (забрудненням навколишнього природного середовища) і заподіяною шкодою, особливо тоді, коли має місце прихована форма забруднення або заподіяння шкоди довкіллю кількома джерелами.

Поняття «*забруднення*» у вузькому розумінні має на увазі викид забруднюючих речовин, що стають небезпечними, тому що не можуть більше поглинатися навколишнім середовищем. Категорію «забруднення» можна тлумачити й у більш широко, оскільки будь-який викид токсичних, корозійних, іонізуючих, термічних та інших шкідливих речовин, незалежно від того, чи є вони відходами, проміжним, кінцевим або ж побічним продуктом, забруднюють навколишнє середовище. Більше того, нешкідливі за своїми природними якостями речовини у контакті з іншими речовинами, що знаходяться у ґрунті чи воді, також можуть виділяти шкідливі для навколишнього середовища сполуки. При

цьому не враховується характер забруднень (навмисне скидання відходів чи нещасний випадок, пов'язаний зі збереженням матеріалів, що відбувся з виробничим устаткуванням чи контейнером під час перевезення) – у будь-якому випадку природі завдається шкода. Однак для страховиків характер викиду забруднюючих речовин має велике значення під час визначення умов виплати страхового відшкодування, і у більшості випадків вони схильні надавати страховий захист тільки від випадкових збитків.

Різниця між навмисним і випадковим забрудненням не завжди легко відчутна, особливо у випадку постійних і повторних викидів, що нерідко допускаються правилами й умовами наявної у підприємства ліцензії і можуть спричинити шкоду здоров'ю третіх сторін у результаті поступового накопичення в організмі отруйних речовин. Але з точки зору підприємства цей збиток буде вважатися випадковим, оскільки, наприклад, концентрація пару, що випускається, не була вчасно визнана небезпечною.

Труднощі визначення характеру забруднень багато у чому залежать від тривалості часу настання тієї чи іншої події. Багато збитків від забруднення є результатом викидів, що продовжуються тривалий час (тижні, місяці і навіть роки). Захворювання, викликані таким тривалим впливом отруйних і шкідливих речовин, а також збиток майну можуть проявитися не відразу, а протягом 10, 20 і більше років, у тому числі це стосується генетичних змін у наступних поколіннях. У цих випадках важко пересвідчитись у навмисності чи випадковості заподіяного збитку, оскільки не завжди можливо встановити причинний зв'язок між викидами забруднюючих речовин і захворюваннями, що залишаються прихованими протягом багатьох років чи викликають генетичні зміни.

В основному, відповідальність страховиків поширюється на випадкові і ненавмисні збитки, що поділяються на 2 групи:

– **прямі збитки**, до яких відносять: збитки від тілесних ушкоджень, хвороб; збиток, заподіяний сільськогосподарським і водним культурам, лісам і нерухомій власності; неможливість окремих осіб володіти чи використовувати належне їм майно; порушення суспільного порядку й умов для відпочинку.

– **непрямі збитки**: збільшення витрат і втрату доходів (викликаних простоем устаткування) чи бізнесу у результаті

забруднення і порушення родючості земель, місць мешкання риби, а також територій, призначених для відпочинку і розваг; витрати на очищення і видалення відходів, зниження вартості майна.

11.5. Можливості проведення екологічного страхування в Україні

Катастрофічні й екологічні ризики для України є доволі високими не тільки через аварію на Чорнобильській АЕС, але й тому, що у зонах можливого зараження сильнодіючими отруйними речовинами проживає 15 млн чоловік, а рівень зносу основних фондів складає близько 70 %.

В Україні порядок екологічного страхування регулюється Конституцією України та понад 10 законами та підзаконними актами, серед яких Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР та Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». У ст. 49 «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначено, що «в Україні здійснюється добровільне і обов'язкове державне страхування громадян і їх майна, майна і прибутків підприємств, установ і організацій у разі збитку, заподіяного внаслідок забруднення навколишнього природного середовища і погіршення якості природних ресурсів».

Правові норми, що регулюють відносини у галузі екологічного страхування, розкидані по різних нормативних актах, які, здебільшого, не мають прямої дії, що унеможливорює створення єдиного правового механізму впровадження екологічного страхування в Україні. Тому внесення змін та доповнень до чинних нормативних актів, що вже містять норми з екологічного страхування, або прийняття нових підзаконних нормативних актів у цілому не вирішують цієї проблеми. Більш дієвим і прийнятним для практичного здійснення екологічного страхування в Україні є прийняття спеціального нормативного акта з екологічного страхування у вигляді окремого закону. На необхідність прийняття закону про екологічне страхування вказано, зокрема, в «Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року», затверджених Законом України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI, де зазначений закон віднесено до першочергових актів екологічного законодавства, які потребують прийняття.

Спроби впровадження Закону України «Про екологічне страхування» вже мали місце, було розроблено та подано на розгляд до Верховної Ради України відповідні проекти закону, але у кінцевому результаті вони були відхилені.

Окрім законодавчих проблем, розвиток ринку екологічного страхування в Україні гальмується:

- слабкими стимулами до добровільного страхування;
- браком надійних і загальноприйнятих методик оцінки ризику та розрахунку ймовірної шкоди;
- низькою потужністю страхового ринку, що позбавляє змоги здійснювати страхування небезпечних і великих за масштабами екологічних ризиків;
- відсутністю механізму контролю за укладанням договорів обов'язкового екологічного страхування;
- браком достатніх статистичних даних щодо забруднення підприємствами довкілля, збитків, завданих навколишньому середовищу та третім особам;
- відсутністю підготовлених, висококваліфікованих кадрів у галузі.

Формування ринку екологічного страхування в Україні потребує розроблення ефективних заходів, спрямованих на:

- прийняття Закону України «Про екологічне страхування»;
- розробка і затвердження концепції розвитку екологічного страхування в Україні;
- обов'язкове страхування відповідальності власників джерел підвищеної екологічної небезпеки;
- розвиток добровільного екологічного страхування;
- впровадження державної підтримки ринку екологічного страхування;
- створення Національного фонду екологічного страхування, Національного пулу екологічного страхування, Державної та акціонерних страхових компаній, які здійснюватимуть екологічне страхування;
- врахування ризику поступового забруднення навколишнього середовища;
- удосконалення механізму використання екологічного аудиту, який слугує потужним інформаційним ресурсом під час здійснення екологічного страхування.

Екологічний аудит – це екологічне обстеження

підприємства, перевірка здатності виробничих систем до самоочищення й випуску екологічно чистої продукції. Екологічний аудит здійснюється з метою встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Характерні особливості екологічного аудиту – його незалежність, конфіденційність та об'єктивність. Екологічний аудит є обов'язковим у разі приватизації чи страхування підприємства, розробки природоохоронних заходів, надання підприємству фінансової допомоги з екологічних фондів. Він дозволяє визначити джерела і фактори негативного впливу на довкілля внаслідок діяльності підприємств господарського комплексу, а також оцінити витрати на їх нейтралізацію та реабілітацію територій.

Екологічний аудит відповідає на два важливі питання:

- яка імовірність екологічної аварії на конкретному об'єкті, включеному у систему екологічного страхування;
- який розмір збитків, що можуть бути викликані екологічною аварією.

Основними завданнями екологічного аудиту є:

- збір інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта екологічного аудиту та формування на її основі висновку екологічного аудиту;
- встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту;
- оцінка впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища;
- оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів, що вживаються для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту.

Особлива роль у взаєминах між страхувальником і страховиком відводиться питанню страхових платежів. При розрахунку страхових тарифів необхідно враховувати низький рівень технології виробництва порівняно зі світовими аналогами, відсутність у необхідній кількості і належної якості контрольних-вимірювальних приладів, що дозволять з високою ймовірністю

визначити рівень забруднення, низький технічний рівень і аварійний стан багатьох очисних споруд. Все це у комплексі обумовлює високий ступінь забруднення землі, вод і атмосфери. Тому можна прогнозувати високий обсяг виплат відшкодувань за договорами страхування екологічних ризиків і, відповідно, необхідність встановлення високих страхових тарифів. Виходячи з цього, при формуванні тарифних ставок потрібно враховувати суперечності між реальними фінансовими можливостями страхувальників і обсягу страхової відповідальності страховиків. Також винятково важливе значення буде мати диференціація страхових тарифів, оскільки розміри збитку, що заподіюється підприємствами різних галузей, дуже різняться. Специфіка формування екологічного страхування в Україні (нерозробленість правової бази, відсутність висококваліфікованих експертів, а також спеціальних методик із розрахунку тарифних ставок) повинна бути врахована і при визначенні термінів страхування.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке екологічне страхування?
2. Які основні завдання екологічного страхування?
3. Назвіть види екологічного страхування.
4. В яких випадках застосовується обов'язкове екологічне страхування?
5. В яких випадках страховик має право відмовити страхувальникові у виплаті страхової суми?
6. Що таке страховий екологічний аудит?
7. Які основні проблеми розвитку ринку екологічного страхування в Україні?

Тестові завдання:

1. Різновид страхування цивільної відповідальності власників або користувачів об'єктів підвищеної екологічної небезпеки у зв'язку з імовірним аварійним забрудненням ними довкілля та спричиненням шкоди життєво важливим інтересам третіх осіб, який передбачає компенсацію збитків потерпілим, – це:
 - а) екологічний аудит;
 - б) екологічний менеджмент;
 - в) екологічний маркетинг;
 - г) екологічне страхування.

2. В екологічному страхуванні страхувальники – це:

а) громадяни і юридичні особи, діяльність яких пов'язана з підвищеною екологічною небезпекою;

б) юридичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку, мають відповідні ліцензії, у обов'язок яких входить виплата страхового відшкодування;

в) громадяни, юридичні особи, органи державної влади і місцевого самоврядування, яким може бути заподіяна шкода внаслідок порушення екологічного благополуччя і на користь яких укладається договір екологічного страхування;

г) правильної відповіді немає.

3. В екологічному страхуванні страховики – це:

а) громадяни і юридичні особи, діяльність яких пов'язана з підвищеною екологічною небезпекою;

б) юридичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку, мають відповідні ліцензії, у обов'язок яких входить виплата страхового відшкодування особам, яким (чи їхньому майну) завданий збиток діяльністю страхувальника;

в) громадяни, юридичні особи, органи державної влади і місцевого самоврядування, яким може бути заподіяна шкода внаслідок порушення екологічного благополуччя і на користь яких укладається договір екологічного страхування;

г) правильної відповіді немає.

4. Метою екологічного страхування є:

а) утворення страхових фондів для запобігання екологічним аваріям і катастрофам;

б) відшкодування збитків, заподіяних юридичним і фізичним особам внаслідок забруднення довкілля;

в) забезпечення умов проживання населення і функціонування підприємств всіх форм власності у зонах надзвичайних екологічних ситуацій;

г) зниження навантаження на державний та місцеві бюджети.

5. Екологічне страхування насамперед має поширюватися на відповідальність суб'єктів господарювання, діяльність яких становить підвищену екологічну небезпеку:

а) що пов'язана з експлуатацією промислових підприємств,

магістральних та промислових нафто- і газотрубопроводів та інших об'єктів транспорту,

- б) що пов'язана з поводженням з небезпечними відходами;
- в) має особливе значення для охорони навколишнього природного середовища, життя та здоров'я людей;
- г) правильної відповіді немає.

6. До страхового випадку відноситься:

- а) скидання та викиди небезпечних речовин, які мають повторювальний характер;
- б) забруднення навколишнього природного середовища внаслідок умисних дій страхувальника або дій непереборної дії;
- в) аварійне забруднення навколишнього природного середовища внаслідок ненавмисних дій страхувальника;
- г) навмисне вчинення потерпілою третьою стороною дій, що призвели до виникнення страхового випадку.

7. Ліміт відповідальності страховика – це:

- а) мінімальна сума страхового відшкодування;
- б) максимальна сума страхового відшкодування;
- в) частка збитків, яка не відшкодовується страховиком;
- г) правильної відповіді немає.

8. Франшиза – це:

- а) мінімальна сума страхового відшкодування;
- б) максимальна сума страхового відшкодування;
- в) частка збитків, яка не відшкодовується страховиком;
- г) правильної відповіді немає.

9. Для визначення ймовірності екологічної аварії на підприємстві здійснюється:

- а) екологічна оцінка;
- б) екологічний моніторинг;
- в) екологічний аудит;
- г) екологічне страхування.

10. Для стимулювання страхувальника до діяльності, що зменшить ризик виникнення страхового випадку на підприємстві, страховиком використовується:

- а) екологічний аудит;
- б) франшиза;
- в) ліміт відповідальності страховика;
- г) всі відповіді правильні.

Список використаних та рекомендованих джерел

1. Environmental tax revenues. *Eurostat*. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=env_ac_tax&lang=en. (дата звернення: 12.02.2019).
2. Matviichuk N. M., Shulyk Y. V., Shmatkovska T. O. Financial incentives to energy saving in the housing sector of Ukraine. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 1 (9). Ч 2. С. 32–39.
3. Авраменко Н. Л. Екологічне оподаткування як складова рентної політики та водноекологічної безпеки. *Актуальні проблеми формування рентної політики в сучасних умовах*. 2007. Ч. 1. С. 218–226.
4. Авраменко Н. Л., Шпильківська З. В. Шляхи удосконалення системи екологічного оподаткування в Україні. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 58–64.
5. Андрущенко В. Л., Серебрянський Д. М. Історичне значення та фіскальна архітектура поземельного оподаткування. *Фінансове право*. 2014. № 3 (29). С. 30–36.
6. Баб'як О. С., Біленчук П. Д., Чирва Ю. О. Екологічне право України: навч. посіб. Київ, 2001. 216 с.
7. Бакалін Ю. І. Енергозбереження та енергетичний менеджмент: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: БУРУН К, 2006. 320 с.
8. Білик О. С. Впровадження енергозбереження на промислових підприємствах України як засіб формування еколого-інноваційних промислових підприємств. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. 2013. № 1. С. 96–100.
9. Бобох Н. М. Оподаткування землі як об'єкта нерухомого майна в Україні. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2011. Вип. 16. С. 30–35.
10. Бобох Н. М. Проблеми та перспективи становлення екологічного страхування в Україні. *Економіка в умовах сталого розвитку: контекст підприємств, регіонів, країн*: матеріали міжнар. наук. конф., 20 листоп. 2013 р. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2013. С. 146–147.
11. Борейко В. І. Економіка довкілля та природокористування: навч. посібн. Рівне: НУВГП, 2011. 255 с.
12. Борзенкова О. Д. Земельне оподаткування в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи. *Глобальні та національні*

проблеми економіки. С. 39–43. URL: <http://www.global-national.in.ua/archive/8-2015/08-1.pdf> (дата звернення: 12.02.2019).

13. Боровик О. Н. Економічний механізм екологічного регулювання суб'єктів підприємництва. *Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2012. Вип. 9 (34). Ч. 1. С. 60–69.

14. Боронос В. Г. Фінансовий потенціал території у державній фінансовій політиці: методологія і практика управління: дис. ... д-ра. екон. наук : 08.00.08 / Сумський державний університет. Суми, 2012. 434 с.

15. Боронос В. Г., Карпенко І. В. Фінансові інструменти регулювання процесу реалізації екологічної політики розвитку регіону. *Mechanism of Economic Regulation*. 2012. № 4. С. 139–146.

16. Боронос В. Г., Савченко К. В. Бюджетно-податкові інструменти механізму управління екологічно спрямованим інноваційним розвитком економіки. *Світ фінансів*. 2008. Вип. 4 (17). С. 175–181.

17. Боронос В. Г., Савченко К. В. Критерії вдосконалення фінансового механізму управління інноваційним розвитком екологічного спрямування. *Проблеми управління інноваційним підприємництвом екологічного спрямування*: монографія / за ред. О. В. Прокопенко. Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. С. 202–224.

18. Боронос В. М. Екологічна рента і проблема платності використання асиміляційного потенціалу навколишнього природного середовища. *Вісник СумДУ. Серія Економіка*. 2010. № 1. С. 107–114.

19. Боронос В. М., Скляр І. Д., Котенко Н. В. Теоретичні засади управління фінансуванням публічних екологічних послуг: територіальний аспект. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2012. № 3. С. 91–102.

20. Брожко О. О., Сокотенюк С. М. Економічна безпека критичних інфраструктур України: сучасний стан та напрями покращення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 4. С. 71–75.

21. Бублик М. І. Аналіз проблем і механізмів розвитку ринку екологічного страхування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.5. С. 59–63.

22. Бублик М. І., Коропецька Т. О. Екологічний податок: конкурентна стратегія «зеленої» економіки України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. №

727. С. 408–415.

23. Бублик М. І., Коропецька Т. О. Екологічні платежі у системі національних рахунків: енергетичний підхід. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 722. С. 21–28.

24. Бурда В. Є. Потенціал енергозбереження та напрями використання альтернативних джерел енергії у промисловості. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 1/2. С. 45–48.

25. Буркинський Б. В. та ін. Еколого-економічні орієнтири стратегії сталого розвитку України. *Проблеми сталого розвитку України*. 2006. С. 165–175.

26. Бут Ю. С. Досвід країн європейського союзу щодо застосування фіскальних інструментів в екологічній політиці. *Ефективна економіка*. 2011. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=729> (дата звернення: 12.02.2019).

27. Бутенко Є. В., Харитоненко Р. А. Прояви деградаційних процесів на землях України: причини і наслідки. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2014. № 1–2. С. 85–91.

28. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 12.02.2019).

29. Варламова І. С. Екологічне оподаткування як основа сталого розвитку національної економіки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 8. С. 807–809. (дата звернення: 12.02.2019).

30. Василишин Х. Р. Особливості правового регулювання екологічного страхування в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.9. С. 154–161.

31. Василишин Х. Р. Теоретико-методичні засади екологічного страхування в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.7. С. 46–53.

32. Василишин Х. Р., Дубовіч І. А. Формування ринку послуг екологічного страхування в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.7. С. 65–72.

33. Веклич О. О. Екологічне оподаткування в Україні: реалії та напрями вдосконалення з урахуванням світового досвіду: монографія. Київ: Вид-во «Либідь», 2001. 47 с.

34. Веклич О. О. Екологічне оподаткування як механізм

підвищення конкурентоспроможності національної економіки. *Проблеми формування та реалізації конкурентної політики* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Львів : АртДрук. 2013. С. 36–37.

35. Веклич О. О. Екологічний чинник формування конкурентоспроможності національної економіки. *Економіка України*. 2005. № 12. С. 65–72.

36. Веклич О. О. Нинішня модель фінансово-бюджетної децентралізації екологічного оподаткування як інституціональний чинник посилення екологічних викликів. *Аналітична записка Комітету з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи*. URL: http://komekolog.rada.gov.ua/komekolog/control/uk/publish/article?art_id=58930&cat_id=45228(дата звернення: 12.02.2019).

37. Веклич О. О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні. *Фінанси України*. 2009. № 11. С. 1–20.

38. Веклич О. О. Фінансові інструменти вилучення екологічної ренти. *Економіка України*. 2008. № 9. С. 27–37.

39. Волошин В. В., Трегобчук В. М. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України. *Регіональна економіка*. 2002. № 1. С. 7–21.

40. Герасимчук З. В., Олексюк А. О. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Луцьк: Надстир'я, 2007. 280 с.

41. Гирусов Э. В. Экология и экономика природоиспользования: учеб. для вузов. Москва: Закон и право: Юнити, 1998. 212 с.

42. Гнаткович О. Д. Економічне стимулювання раціонального використання і охорони земель. *Інноваційна економіка*. 2013. № 1. С. 128–130.

43. Голян В. А., Андрощук І. І. Економічний механізм природокористування: рентна плата за користування надрами. *Бізнес Інформ*. 2017. № 8. С. 148–158.

44. Голян В. А. Земельне оподаткування у сучасних умовах: інституціональні бар'єри та нові пріоритети. *Агросвіт. Економіка АПК*. 2008. № 7. С. 5–10.

45. Голян В. А. Плата за природні ресурси в умовах децентралізації: інвестиційний аспект. *Інвестиції: практика та*

досвід. 2016. № 7. С. 7–16.

46. Голян В. А., Шубалий О. М. Трансформація системи фінансових відносин у лісовому секторі на засадах бюджетної економії та самоокупності. *Фінанси України*. 2015. № 12. С. 81–93.

47. Голян В. А., Бардась В. М., Довга І. А. Фіскальне регулювання використання та охорони водних ресурсів в Україні: основні тенденції, територіальна асиметрія, напрями конвергенції з передовим досвідом. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 13–22.

48. Гопонюк М. А., Малько В. І. Передумови та перспективи розвитку екологічного страхування в Україні. *Фінанси України*. 1997. № 7. С. 90–99.

49. Грановська Л. М. Раціональне природокористування в зоні еколого-економічного ризику. Херсон: Вид. ХДУ, 2007. 372 с.

50. Греков Л. Д., Юрченко А. Д., Мірошніченко А. М. Економічне стимулювання раціонального використання земель. *Землевпорядний вісник*. 2008. № 1. С. 34–38.

51. Гринів Л. С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 240 с.

52. Гринів Л. С. Економічна теорія природного капіталу: нові моделі, функції та оцінки. *Науковий вісник ЛНТУ*. 2005. Вип. 15.6. С. 65–71.

53. Гринчишин Н. М., Мартин О. М., Петрова М. А. Роль екологічних податків у підвищенні рівня екологічної безпеки держави. *Вісник ЛДУ БЖД*. 2013. № 7. С. 177–182.

54. Гужеля Л. М. Екологічний аспект суспільного розвитку: постановка проблеми. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*. 2004. Вип. 1-2. С. 486–493.

55. Гулич О. І. Регулювання екологічної безпеки регіону: європейський досвід. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 3. С. 145–152.

56. Гуторов О. І. Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: ХНАУ, 2010. 405 с.

57. Данилишин Б. М. Екологічна складова політики сталого розвитку. Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2003. 255 с.

58. Данкевич А. Є. Особливості розвитку земельних відносин в умовах концентрації землекористувань. *Землеустрій і кадастр*.

2011. № 2. С. 34–38.

59. Дем'янчук О. І., Струмінська Б. М. Плата за землю як важливе джерело доходів місцевих бюджетів України та недоліки у його застосуванні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2013. Вип. 24. С. 114–117.

60. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

61. Дзяна Г. О., Дзяний Р. Б. Соціально-екологічні аспекти реалізації державної політики у сфері енергозбереження України: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДХ, 2010. 208 с.

62. Дмитренко І. А. Екологічне право України. Київ: Юрінком-Інтер, 2001. 360 с.

63. Довкілля України за 2016 рік: статистичний збірник. 2017. 226 с. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publnav_ser_u.htm

64. Дулік Т. О., Александрюк Т. Ю. Регулятивний вплив плати за землю на формування земельних правовідносин в Україні. *Вісник ДДФА*. 2012. № 1. С. 116–120.

65. Екологічний аудит: навч. посіб. / Шевчук В. Я. та ін. Київ: Символ – Т., 1997. 221 с.

66. Економіка довкілля і природних ресурсів: навч. посіб. / за заг. ред. П. Т. Бубенка. Харків: ХНУМГ, 2014. 280 с.

67. Економічна оцінка природного багатства України: монографія / за ред. С. І. Пирожкова, М. А. Хвесика. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. 396 с.

68. Енергетична галузь України: підсумки 2016 року. *Центр Разумкова, Вид-во «Заповіт»*. 2017. 164 с.

69. Звіти про виконання державного бюджету за 2013-2017 рр. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=217965> (дата звернення: 12.02.2019).

70. Земельна реформа в Україні в контексті розвитку аграрної економіки та розвитку сільських територій. *Інститут розвитку аграрних ринків*. 2013. 21 с.

71. Земельний кодекс України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. (дата звернення: 12.02.2019).

72. Зеркалов Д. В. Енергозбереження в Україні: монографія.

Київ: Основа, 2012. 582 с.

73. Іщук Л. І., Ніколаєва А. М., Пиріг С. О. Фінансове забезпечення сфери охорони навколишнього природного середовища у контексті сталого розвитку України та її регіонів. *Економічний форум*. 2016. № 2. С. 161–167.

74. Канонішена-Коваленко К. Екологічний податок від А до Я. Київ: Фундація «Відкрите Суспільство», 2017. 108 с.

75. Кашенко О. Л. Теоретично-методологічні основи фінансових відносин у сфері природокористування. *Вісник СДАУ. Сер. «Фінанси і кредит»*. 1999. №1. С. 7–11.

76. Кашенко О. Л. Фінанси природокористування. Суми: «Університетська книга», 1999. 421 с.

77. Кашенко О. Л. Фінансове планування виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств з урахуванням екологічної складової. *Економіка АПК*. 1999. № 5. С. 43–45.

78. Кашенко О. Л. Фінансово-економічні основи природокористування. Київ : Вища школа, 1999. 221 с.

79. Кашенко О. Л. Формування фінансово-кредитної системи природокористування. *Економіка АПК*. 1999. № 4. С. 43–45.

80. Козьменко С. М., Волковець Т. В. Особливості екологічного оподаткування в зарубіжних країнах. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2012. № 1. С. 11–18.

81. Комеліна О. В., Щербініна С. А. Фінансування заходів з підвищення енергоефективності житлового будівництва на рівні регіону. *БІЗНЕС ІНФОРМ*. № 12. 2014. С. 96–102.

82. Корінько І. В., Панасенко Ю. О., Рудий М. О. Енергозбереження та енергоефективність: монографія. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. 163 с.

83. Костюк У. З. Фінансування природоохоронної діяльності в Україні: сучасний стан та шляхи покращення. *Інноваційна економіка*. 2015. № 1. С. 181–186.

84. Крисоватий А. І., Томнюк Т. Л. Адміністрування податків в Україні: організація та напрями трансформації: монографія. Тернопіль: ВПЦ, «Економічна думка ТНЕУ», 2012. 212 с.

85. Кулицький С. Земельні відносини в Україні: стан та проблеми розвитку. *Україна: події, факти, коментарі*. 2010. № 9. С. 11–26.

86. Кушнірчук Ю. М. Аналіз фіскальної практики оподаткування власності, ресурсів й капіталу у контексті економічної

безпеки України. *Ефективна економіка*. 2010. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/> (дата звернення: 12.02.2019).

87. Латишева О. В. Екологічні інвестиції: сучасний стан та перспективи їх впровадження в Україні для забезпечення сталого розвитку держави. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1 (51). С. 59–65.

88. Левандівський О. Т. Інструменти фінансово-економічного регулювання природокористування та відтворення природних ресурсів. *Сталий розвиток економіки*. С. 91–94. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/sre/2010_1/91.pdf (дата звернення: 12.02.2019).

89. Левандівський О. Т. Фінансова політика держави у природокористуванні. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. 2010. Випуск 7 (25). Ч. 5. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_oif/2010_7_5/2.pdf. (дата звернення: 12.02.2019).

90. Лекарь С. І. Еволюція плати за землю в Україні та її фіскальна ефективність. *Фінанси України*. 2010. № 2. С. 58–64.

91. Лір В. Є., Письменна У. Є. Економічний механізм реалізації політики енергоефективності в Україні. *НАН України; Ін-т екон. і прогнозів*. К., 2010. 208 с.

92. Луцишин Г. М. Становлення екологічного страхування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.14. С. 99–102.

93. Ляхова О. О. Проектне фінансування енергозбереження в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=997> (дата звернення: 12.02.2019).

94. Макаренко А. П. Теорія і практика державного регулювання в аграрній сфері: монографія. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2009. 398 с.

95. Макарова Н. С., Гармідер Л. Д., Михальчук Л. В. Економіка природокористування : навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 322 с.

96. Мартинюк І. В. Екологічний податок за розміщення відходів як інструмент забезпечення еколого-економічного розвитку країни. *Економіка та держава*. 2014. № 1. С. 72–75.

97. Мартинюк М. П. До питання економічного стимулювання раціонального використання й охорони земель. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016.

Вип. 19. Ч. 2. С. 120–123.

98. Марчук Ю. М. Фінансово-економічний механізм природокористування: сутність, складові та перспективи удосконалення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 24. С. 13–18.

99. Маслюківська О. П. Використання податку на викиди діоксиду вуглецю як інструмент енергозбереження в Україні. *Економіка природокористування та охорони довкілля*. Київ : РВПС України НАН України, 2007. С. 174–180.

100. Маслюківська О. П. Еколого-трудова податкова реформа як інструмент реалізації стратегії сталого розвитку. *Пріоритети збалансованого (сталого) розвитку України*: матеріали II Українського екологічного конгресу, 27–28 жовт. 2008 р. Київ: Центр екологічної освіти та інформації. 2008. Ч. 1. С. 178–183.

101. Матвійчук Н. М. Концептуальні підходи до інституційного механізму природокористування. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2015. № 11. С. 136–144.

102. Матвійчук Н. М. Фінансове стимулювання енергозбереження в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України. Серія «Економіка природокористування»*. 2015. Вип. 25.7. С. 94–100.

103. Матвійчук Н. М. Механізми фінансування енергозберігаючих заходів в Україні. *Збалансоване природокористування*. 2015. Вип. 3. С. 30–34.

104. Матвійчук Н. М. Екологічне оподаткування як інструмент фінансування природоохоронних заходів держави. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. № 15. С. 445–450. URL:<http://global-national.in.ua/issue-15-2017/23-vipusk-15-lyutij-2017-r/2809-matvijchuk-n-m-ekologichne-opodatkovannya-yak-instrument-finansuvannya-prirodookhoronnikh-zakhodiv-derzhavi> (дата звернення: 12.02.2019).

105. Матвійчук Н. М. Приоритеты реализации политики энергосбережения в Украине. *Научный журнал «Juvenis scientia»*. 2016. № 1. С. 97–100.

106. Матвійчук Н. М. Проблеми фінансування енергозберігаючих програм в Україні. *Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика* : матеріали XXI Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 трав. 2016 р. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 33–35.

107. Матвійчук Н. М., Манжеровська Д. Особливості мотивації та стимулювання ресурсозбереження в Україні. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки України*: матеріали Міжнар. відеоконф. молодих науковців, асп., здобувачів і студ., 9 листоп. 2016 р. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 56–58.

108. Матвійчук Н. М., Смоляр О. О. Особливості екологічного оподаткування в Україні в 2015 році. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку економіки України* : матеріали Міжнар. відеоконф. молодих науковців, асп., здобувачів і студ., 9 листоп. 2016 р. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 58–60.

109. Матвійчук Н. М. Напрями вдосконалення оподаткування землі в Україні. *Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук*: збірник матеріалів Міжнар. наук. практ. конф., 15 груд. 2016 р. Луцьк, 2016. С. 66–68.

110. Matviichuk N. M., Shulyk Y. V., Shmatkovska T. O. Financial incentives to energy saving in the housing sector of Ukraine. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 1 (9). Ч 2. С. 32–39.

111. Матвійчук Н. М. Проблеми екологічного оподаткування в Україні. *Регіональна, галузева та суб'єктна економіка України на шляху до євроінтеграції*: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 3. Харків: ХНУБА, 2017. С. 273–275.

112. Матвійчук Н. М., Теслюк М. О., Захарчук Д. А. Особливості реалізації програм енергоефективності в м. Луцьку. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*: матеріали ХІ Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів, 16–17 трав. 2017 р. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. С. 483–486.

113. Матвійчук Н. М. Стимулювання енергоефективності житлового сектору як запорука енергетичної безпеки України. *Теорія та практика менеджменту безпеки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18 трав. 2017 р. Луцьк, 2017. С. 197–198.

114. Шевчук І. Л., Даценко Т. С., Матвійчук Н. М. Особливості утворення та поводження з відходами у Волинській області. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*: матеріали ХІІ Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів, 15–16 трав. 2018 р. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 319–321.

115. Матвійчук Н.М., Сидорук С.В. Проблеми та перспективи поводження з побутовими відходами в Україні. *Європейський*

вектор модернізації економіки: креативність, прозорість та сталий розвиток: матеріали X Ювілейної Міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 3. Харків: ХНУБА, 2018. С. 215–218.

116. Матвійчук Н. М. Екологічний аспект забезпечення енергетичної безпеки підприємства. *Теорія та практика менеджменту безпеки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 трав. 2018 р. Луцьк, 2018. С. 61–63.

117. Матвійчук Н. М. Екологічний аспект природоресурсної безпеки підприємства. *Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика*: матеріали XXIII Міжнар. наук.-практ. конф., 23–24 трав. 2018 р. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 15–17.

118. Матвійчук Н. М. Загрози енергетичній безпеці України. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 1. С. 118–125.

119. Матвійчук Н. М. Земельне оподаткування в Україні: сучасні тенденції та проблеми справляння. *Актуальні проблеми прикладної економіки* / за ред. О. М. Стрішенець. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 35–51.

120. Матвійчук Н. М. Пріоритетні напрями забезпечення енергетичної безпеки України. *Економічний форум*. 2018. № 2. С. 183–187.

121. Матвійчук Н. М., Черчик Л. М., Коленда Н. В., Шульська Н. М. Стратегічні напрями модернізації житлового фонду як запорука енергетичної безпеки України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. № 1. С. 443–450.

122. Матюха В. В. Плата за користування надрами як основний елемент економічного механізму управління вітчизняним фондом надр. *Mechanism of Economic Regulation*. 2013. № 1. С. 54–60.

123. Мацієвич Т. О. Особливості екологічного оподаткування: практика країн Європейського Союзу. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 15. № 2. С. 71–78.

124. Мельник В. М. Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу: монографія. Київ: Комп'ютерпрес, 2006. 277 с.

125. Мельник Л. Г., Шапочка М. К. Екологічна економіка та управління природокористуванням: підручн. Суми: ВТД

«Університетська книга», 2005. 759 с.

126. Мельник Л. Г. Екологічна економіка: підручн. Суми: Унів. кн., 2002. 346 с.

127. Методика нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1278-2011-%D0%BF> (дата звернення: 12.02.2019).

128. Методика нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2016 р. № 831. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2016-%D0%BF> (дата звернення: 12.02.2019).

129. Міщенко В. С. Удосконалення рентного регулювання у надрокористуванні. *Економіка України*. 2013. № 8. С. 84–96.

130. Мулик Т. О. Податкові важелі екологічної безпеки держави. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 1 (48). С. 142–147.

131. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2014 році. Київ: Міністерство екології та природних ресурсів України. 2016. 350 с.

132. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи / за наук. ред. Л. Я. Новаковського. Київ: Аграр. наука, 2015. 48 с.

133. Новак У. П., Колінько Н. І. Сучасні тенденції екологічного оподаткування в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.8. С. 63–68.

134. Новаковська І. О., Филька В. П. Платність землекористування та проблеми оцінки земель. *Вісник аграрної науки*. 2016. №1. С. 66–70. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/21659> (дата звернення: 12.02.2019).

135. Новицька Н. В. Причини і наслідки реформування екологічного податку в Україні. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. Сер.: Економіка, право*. 2011. № 1(52). С. 187–194.

136. Оподаткування в Україні: навч. посіб. / Деєва Н. М. та ін.; за ред. Н. І. Редіної. К.: Центр учбової літератури, 2009. 544 с.

137. Основи стійкого розвитку: навч. посібн. / за заг. ред. Л.

Г. Мельника. Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. 654 с.

138. Павлій А. С. Аналіз системи земельного оподаткування в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 16. С. 262–267.

139. Питання ввезення на митну територію України енергозберігаючих матеріалів, обладнання, устаткування та комплектуючих: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 трав. 2008 р. № 444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2008-%D0%BF> (дата звернення: 12.02.2019).

140. Погріщук Г. Б. Фінансове забезпечення охорони навколишнього природного середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01. Тернопіль, 2005. 24 с.

141. Податки: навч. посіб / Бурковський В. В., Кармозін В. Я., Каламбет С. В., Водолазська О. В. Дніпропетровськ: Пороги, 1998. 611 с.

142. Податковий кодекс України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 12.02.2019).

143. Порядок нормативної грошової оцінки земель населених пунктів: Наказ Мінагрополітики від 25 листоп. 2016 р. № 489. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1647-16> (дата звернення: 12.02.2019).

144. Порядок проведення загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лют. 2018 р. URL: №105. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105-2018-%D0%BF> (дата звернення: 12.02.2019).

145. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо ввезення на митну територію України енергозберігаючих матеріалів, обладнання, устаткування та комплектуючих: Постанова Кабінету Міністрів від 29 груд. 2014 р. № 719. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/719-2014-%D0%BF/paran10#n10> (дата звернення: 12.02.2019).

146. Про відходи: Закон України від 5 берез. 1998 р. № 187/98-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187/98> (дата

звернення: 12.02.2019).

147. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28 груд. 2014 р. № 79-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19> (дата звернення: 12.02.2019).

148. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо цільового спрямування екологічного податку: Закон України від 24 груд. 2015 р. № 918-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/918-19> (дата звернення: 12.02.2019).

149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12 лют. 2015 р. № 191-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/191-19> (дата звернення: 12.02.2019).

150. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24 груд. 2015 р. № 909-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/909-19> (дата звернення: 12.02.2019).

151. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28 груд. 2014 р. № 71-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19> (дата звернення: 12.02.2019).

152. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України від 23 листоп. 2018 р. № 2628-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19> (дата звернення: 12.02.2019).

153. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо перегляду ставок деяких податків і зборів: Закон України від 22 груд. 2011 р. № 4235-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4235-17> (дата звернення: 12.02.2019).

154. Про внесення змін до Податкового кодексу України

щодо сплати екологічного податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів та вдосконалення деяких податкових норм: Закон України від 4 лип. 2013 р. № 422-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/422-18> (дата звернення: 12.02.2019).

155. Про енергозбереження: Закон України від 1 лип. 1994 р. № 74/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80>(дата звернення: 12.02.2019).

156. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27 берез. 2014 р. № 1166-18 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1166-18> (дата звернення: 12.02.2019).

157. Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів: Постанова Кабінету Міністрів від 30 верес. 2014 р. 1147-96-п URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1147-96-%D0%BF> (дата звернення: 12.02.2019).

158. Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища: Постанова Кабінету Міністрів від 7 трав. 1998 р. № 634-98-п URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/634-98-%D0%BF>.(дата звернення: 12.02.2019).

159. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 берез. 1998 р. № 391 URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1059.321.10> (дата звернення: 12.02.2019).

160. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки заходів з енергозбереження через механізм здешевлення кредитів: Постанова Кабінету Міністрів від 13 квіт. 2011р. № 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2011-%D0%BF> (дата звернення: 12.02.2019).

161. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансового забезпечення цільових проектів екологічної модернізації підприємств: Постанова Кабінету Міністрів від 7 серп. 2013 р. № 569-2013-п. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/569-2013->

%D0%BF (дата звернення: 12.02.2019).

162. Про комерційний облік комунальних послуг: Закон України від 22 черв. 2017 р. № 2119-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2119-19> (дата звернення: 12.02.2019).

163. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 берез. 2015 р. № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> (дата звернення: 12.02.2019).

164. Про оренду землі: Закон України від 6 жовт. 1998 р. № 161-XIV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/161-14> (дата звернення: 12.02.2019).

165. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21 груд. 2010 р. № 2818-17. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (дата звернення: 12.02.2019).

166. Про охорону земель: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 962-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 12.02.2019).

167. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 4 черв. 2017 р. № 1264-12. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 12.02.2019).

168. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23 трав. 2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 12.02.2019).

169. Про оцінку земель: Закон України від 11 груд. 2003 р. №1378-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1378-15> (дата звернення: 12.02.2019).

170. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності: Закон України від 19 трав. 2011 р. № 3392-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3392-17>

171. Про плату за землю: Закон України від 3 лип. 1992 р. № 2535-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2535-12> (дата звернення: 12.02.2019).

172. Про порядок планування та фінансування природоохоронних заходів з Державного фонду охорони

навколишнього природного середовища: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 18 серп. 2015 р. № 194. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0482-02> (дата звернення: 12.02.2019).

173. Про ринок природного газу: Закон України від 9 квіт. 2015 р. № 329-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19> (дата звернення: 12.02.2019).

174. Про страхування: Закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.02.2019).

175. Проценко О. Л. Екологічне страхування: український аспект. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2012. № 2 (13).

176. Проценко О. Л. Страхування екологічних ризиків у європейській практиці. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2008. Вип. 362. С. 195–201.

177. Ряснянська А. М. Світовий досвід формування власності на землю. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 58–62. (дата звернення: 12.02.2019).

178. Сакаль О. В. Інструменти фінансово-економічного регулювання природокористування в умовах поглиблення інституціональних трансформацій. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 930–937. (дата звернення: 12.02.2019).

179. Сидорович О. Ю., Рудницька Ю. В. Сучасні тенденції та проблемні аспекти земельного оподаткування в Україні. *Фінансова система України. Серія «Економіка»*. Вип. 17. 2011. С. 113–120.

180. Синякевич І. М. Економічні інструменти екополітики: теорія і практика: монографія. Львів : Вид-во ЗУКЦ, 2003. 188 с.

181. Сідельникова Л. П., Костіна Н. М. Податкова система : навч. посіб. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ: Ліра-К, 2013. 604 с.

182. Статистичний щорічник України за 2016 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm (дата звернення: 12.02.2019).

183. Стефанків О. Фінансово-екологічна політика держави у сфері природокористування. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 1 (40). С. 106–112.

184. Стратегія удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними:

Постанова Кабінету Міністрів України від 7 черв. 2017 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF> (дата звернення: 12.02.2019).

185. Структурні зміни в економіці природокористування: теоретичні основи та прикладні аспекти / за ред. О. М. Стрішенець. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 180 с.

186. Суб'єкти господарювання: оподаткування, контроль та аудит: навчальний посібник / Давидов Г. М. та ін.; за ред. Г. М. Давидова. К.: «ТОВ Видавництво «Сова», 2016. 590 с.

187. Сундук А. М. Аналіз змістовних характеристик фінансово-економічного регулювання у сфері природокористування. *Економіст*. 2017. № 12. С. 31–34.

188. Таранюк К. В. Розвиток фінансового механізму еколого-сбалансованого розвитку регіону. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2009. № 2. С. 140–145.

189. Теорія фінансів: навч. посіб. / Леоненко П. М. та ін; за ред. О. Д. Василика. Київ: Центр учбової літератури, 2005. 480 с.

190. Теорія фінансів: підручн. / Юхименко П. І. та ін.; за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

191. Ткаченко Н. В. Страхування: навч. посібник. Київ: Ліра, 2007. 376 с.

192. Ткачук Л. В. Консолідація земель: ефективне використання та охорона в умовах трансформації земельних відносин: монографія. Львів: Львів. нац. аграр. ун-т, 2009. 320 с.

193. Томосов Р. Ю. Підготовка проектних пропозицій із чистої енергії: практ. посіб. / під заг. ред. Р. Ю. Тормосова, О. П. Романюк, К. Р. Сафіуліної. Київ: ТОВ «Поліграф плюс», 2015. 176 с.

194. Трансформація інституціонального механізму природокористування в умовах глобалізації: екологічні імперативи та системні суперечності / Є. В. Герасимчук, І. М. Вахович, В. А. Голян, А. О. Олексюк. Луцьк: Надстир'я, 2006. 228 с.

195. Трещов М. М. Вплив плати за землю на формування фінансової незалежності місцевого самоврядування в Україні. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2013. № 2. С. 194–197.

196. Україна в цифрах в 2016 році: статистичний збірник. 2017. 240 с. URL:

https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ1_u.htm.

197. Федчак О. М. Організаційно-фінансовий механізм раціонального природокористування при реалізації екологічної політики сталого розвитку. *Механізм регулювання економіки*. 2008. № 4. Т.1. С. 169–173.

198. Филипів Р. С. Фінансовий механізм охорони довкілля у процесі реалізації фінансової політики держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08. Львів, 2010. 20 с.

199. Фінансово-економічний механізм управління територіальними природно-господарськими комплексами / за ред. М. А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 528 с.

200. Хавар Ю. С., Хавар М. В. Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення як база оподаткування. *Молодий вчений*. 2016. № 4 (31). С. 256–260.

201. Хвесик М. А. Голян В. А., Крисак А. І. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні : монографія. Київ : Кондор, 2007. 522 с.

202. Хвесик М. А., Голян В. А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія. Київ: Кондор, 2007. 480 с.

203. Хвесик М. А., Горбач Л. М., Кулаковський Ю. П. Економіко-правове регулювання природокористування: монографія. Київ : Кондор, 2004. 524 с.

204. Хвесик М., Голян В., Бардась В. Формування нової моделі фіскального регулювання природокористування: інституціональні передумови, методологічне забезпечення та практичні рекомендації. *Економіст*. 2013. № 9. С. 4–13.

205. Хлобистов Є. В. Фінансові механізми екологічної політики. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*. Вип. 3–4. Київ: НАНУ. 2004. С. 745.

206. Ходаківська О.В. Економічне стимулювання як інструмент регулювання екологізації сільськогосподарського землекористування. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 27–32.

207. Шерстобитова Л. В. Экологическая рента земельных ресурсов территории. URL: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/327/image/327-239.pdf> (дата звернення: 12.02.2019).

208. Шлапак М. Ю. Природний капітал як базовий понятійний елемент екологічного рахівництва. *Регіональна економіка*. 2010. № 2. С. 106–111.

209. Шубалий О.М. Трансформаційні процеси у лісовому секторі: інституціональні передумови та механізми реалізації: монографія. Луцьк: Терен, 2015. 456 с.

210. Шульга Т. М. Становлення та розвиток екологічного оподаткування в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6-3. Т. 2. С. 68–70.

211. Якимчук С. А. Екологічне страхування: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні. *Економіка*. 2013. № 3. С. 70–74.

212. Якимчук С. А. Екологічний податок як один із основних економічних інструментів природоохоронної діяльності. *Економіка. Управління. Інновації*. 2013. Випуск 2 (10). (дата звернення: 12.02.2019).

213. Якуша Я. В. Проблеми адаптації європейського досвіду екологічного оподаткування до українських умов. *Економіка Крима*. 2011. № 3 (36). С. 73-77.

Предметний покажчик:

Б

Бонітування ґрунтів 210

В

Витрати на охорону навколишнього природного середовища 40

Г

Галузеве природокористування 13

Гранично допустима концентрація 88

Гранично допустимі викиди 88

Гранично допустимі скиди 89

Д

Державне управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища 79

Державний водний кадастр 85

Державний земельний кадастр 85

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин 86

Державний кадастр рослинного світу 86

Державний кадастр тваринного світу 86

Державний лісовий кадастр 86

Державний моніторинг навколишнього природного середовища 84

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього середовища 87

Добровільне екологічне страхування 240

Договір екологічного страхування 244

Е

Екологічна ліцензія 81

Екологічне страхування 239

Екологічний аудит 251

Екологічний податок 112

Екологічні інвестиції 40

Екологічні нормативи 87

Еколого-економічні оцінки 31

Еколого-економічні ставки 31

Економіка природокористування 17

Економічна оцінка земель 210

Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель 57

Експертна грошова оцінка земель 213

Енергосервісний контракт 74

З

Загальне використання природних ресурсів 12

«Зелений» тариф 62

«Зелені облігації» 40

І

Інвестиційні витрати «на кінці труби» 41

Інвестиційні витрати в інтегровані технології 41

Індксація нормативної грошової оцінки земель 197

Інформація про стан навколишнього природного середовища 84

К

Кадастр 85

Капітальні інвестиції 41

Контроль в сфері охорони навколишнього природного середовища

89

Л

Ліміт відповідальності страховика 243

Н

Непрямі джерела фінансування енергозберігаючих заходів 72

Нормативна грошова оцінка земель 211

Нормування у сфері природокористування й охорони довкілля 87

О

Обов'язкове екологічне страхування 240

Органи загальної компетенції в сфері охорони навколишнього природного середовища 96

Органи спеціальної компетенції в сфері охорони навколишнього природного середовища 96

П

Плата за землю 176

Постійні землекористувачі 185

Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища 41

Принцип «забруднювач сплачує» 30
Принцип «споживач сплачує» 30
Принцип «усе суспільство сплачує» 30
Природне багатство 15
Природні ресурси 9
Природні умови 9
Природно-ресурсна рента 144
Природокористування 9
Прямі джерела фінансування енергозберігаючих заходів 72

Р

Раціональне природокористування 15
Ресурсне природокористування 13

С

Спеціальне використання природних ресурсів 13
Спрощена система оподаткування, обліку та звітності 221
Страхова сума 241
Страхове відшкодування 242
Страховий випадок 241
Страховий внесок (страховий платіж, страхова премія) 242
Страховий тариф 242
Страховики 241
Страхувальники 241

Т

Територіальне природокористування 13

Ф

Фіксований сільськогосподарський податок 222
Фінанси 17
Фінанси природних ресурсів 20
Фінанси природного простору 20
Фінанси природного середовища 20
Фінанси природокористування 18
Фінансове забезпечення природоохоронної діяльності 39
Фінансові ресурси природокористування 18
Фінансово-економічний механізм природокористування 24
Фінансово-економічні інструменти природокористування 27
Фонди охорони навколишнього природного середовища 43
Франшиза 243

Додаток А

Порядок розрахунку екологічного податку

№ з/п	Вид податку залежно від об'єкту та бази оподаткування	Показники, які визначають суму податку	Формула розрахунку	Пояснення
1.	Сума податку, який справляється за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення (Пвс)	<ul style="list-style-type: none"> ● фактичні обсяги викидів; ● ставки податку 	Пвс = Мі x Нпі	<p>Мі - фактичний обсяг викиду і-тої забруднюючої речовини в тоннах (т);</p> <p>Нпі - ставки податку в поточному році за тону і-тої забруднюючої речовини у гривнях з копійками.</p>
2.	Сума податку, який справляється за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти (Пс)	<ul style="list-style-type: none"> ● фактичні обсяги скидів; ● ставки податку; ● коригуючі коефіцієнти 	Пс = Млі x Нпі x Кос	<p>Млі - обсяг скиду і-тої забруднюючої речовини в тоннах (т);</p> <p>Нпі - ставки податку в поточному році за тону і-того виду забруднюючої речовини у гривнях з копійками;</p> <p>Кос - коефіцієнт, що дорівнює 1,5 і застосовується у разі скидання забруднюючих речовин у ставки і озера (в іншому випадку коефіцієнт дорівнює 1).</p>
3.	Сума податку, який справляється за розміщення відходів (Прв)	<ul style="list-style-type: none"> ● фактичні обсяги розміщення відходів; ● ставки податку; ● коригуючі коефіцієнти 	Прв = Млі x Нпі x Кт x Ко	<p>Млі - обсяг відходів і-того виду в тоннах (т);</p> <p>Нпі - ставки податку в поточному році за тону і-того виду відходів у гривнях з копійками;</p> <p>Кт - коригуючий коефіцієнт, який враховує розташування місця розміщення відходів і який наведено у пункті 246.5 статті 246 ПКУ;</p> <p>Ко - коригуючий коефіцієнт, що дорівнює 3 і застосовується у разі розміщення відходів на звалищах, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів.</p>
4.	Сума податку, який справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені), платниками податку - експлуатуючими організаціями (операторів) атомних електростанцій,	<ul style="list-style-type: none"> ● показники виробництва електричної енергії; ● ставки податку; ● обсяг та активність радіоактивних відходів, виходячи з фактичного об'єму радіоактивних 	<p>АЕС = Оп x Н + (рнс x С1нс x V1в) + (рв x С1в x V1в) + 1/32 (рнс x С2нс x V2нс + рв x С2в x V2в)</p>	<p>Оп - фактичний обсяг електричної енергії, виробленої за базовий податковий (звітний) період експлуатуючими організаціями (операторами) атомних електростанцій, кВт-год (для дослідницьких реакторів дорівнює 0);</p> <p>Н - ставка податку, який справляється за електричну енергію, вироблену експлуатуючими організаціями (операторами) атомних електростанцій, що переглядається у разі потреби один раз на рік, визначена у пункті 247.1 статті 247 ПКУ, у гривнях за 1 кВт-год;</p> <p>1/32 - коефіцієнт реструктуризації податку за накопичені до 1 квітня 2009 року радіоактивні відходи (коефіцієнт діє з 1 квітня 2011 року до 1 квітня 2019 року, протягом іншого періоду дорівнює 0);</p>

Продовження додатку А

№ з/п	Вид залежно від об'єкту та бази	Показники, які визначають суму податку	Формула розрахунку	Пояснення
	включаючи експлуатуючі організації (оператори дослідницьких реакторів (АЕС))	відходів, утворених за базовий податковий (звітний) період, і з фактичного об'єму радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року; • коригуючі коефіцієнти		<p>рнс - коригуючий коефіцієнт для середньоактивних та низькоактивних відходів, наведених у пункті 247.2 статті 247 ПКУ;</p> <p>рв - коригуючий коефіцієнт для високоактивних відходів, наведених у пункті 247.2 статті 247 ПКУ;</p> <p>С1нс - собівартість зберігання 1 куб. метра (1 куб. сантиметра радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання) низькоактивних і середньоактивних радіоактивних відходів, утворених їх виробниками за базовий податковий (звітний) період, у гривнях з копійками;</p> <p>С1в - собівартість зберігання 1 куб. метра (1 куб. сантиметра радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання) високоактивних радіоактивних відходів, утворених їх виробниками за базовий податковий (звітний) період, у гривнях з копійками;</p> <p>С2нс - собівартість зберігання 1 куб. метра (1 куб. сантиметра радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання) низькоактивних і середньоактивних радіоактивних відходів, накопичених їх виробниками до 1 квітня 2009 року, у гривнях з копійками;</p> <p>С2в - собівартість зберігання 1 куб. метра (1 куб. сантиметра радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання) високоактивних радіоактивних відходів, накопичених їх виробниками до 1 квітня 2009 року, у гривнях з копійками;</p> <p>В1нс - фактичний об'єм низькоактивних і середньоактивних радіоактивних відходів, прийнятих до сховища експлуатуючих організацій (операторів) атомних електростанцій за базовий податковий (звітний) період, куб. метрів (куб. сантиметрів - для радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання);</p>

Продовження додатку А

№ з/п	Вид залежно від об'єкту та бази	Показники, які визначають суму податку	Формула розрахунку	Пояснення
5.	Сума податку, який справляється за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений умовами ліцензії строк, платниками податку - виробниками радіоактивних відходів (S зберігання)	<ul style="list-style-type: none"> • ставки податку, наведені у пункті 248.1 статті 248 ПКУ; • фактичний об'єм відходів; • строк зберігання таких відходів 	$S \text{ зберігання} = N \times V \times T$ <p>зберігання</p>	<p>V1в - фактичний об'єм високоактивних радіоактивних відходів, прийнятих до сховища експлуатуючих організацій (операторів) атомних електростанцій за базовий податковий (звітний) період, куб. метрів (куб. сантиметрів - для радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання);</p> <p>V2нс - фактичний об'єм низькоактивних і середньоактивних радіоактивних відходів, накопичених у сховищах експлуатуючих організацій (операторів) атомних електростанцій до 1 квітня 2009 року, куб. метрів (куб. сантиметрів - для радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання);</p> <p>V2в - фактичний об'єм високоактивних радіоактивних відходів, накопичених у сховищах експлуатуючих організацій (операторів) атомних електростанцій до 1 квітня 2009 року, куб. метрів (куб. сантиметрів - для радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання).</p> <p>N - ставка податку, який справляється за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк, наведена у пункті 248.1 статті 248 ПКУ;</p> <p>V - фактичний об'єм радіоактивних відходів, які зберігаються у виробника таких відходів понад установлений особливими умовами ліцензії строк, куб. метрів (куб. сантиметрів - для радіоактивних відходів, представлених у вигляді джерел іонізуючого випромінювання);</p> <p>T зберігання - кількість повних календарних кварталів, протягом яких радіоактивні відходи зберігаються понад установлений особливими умовами ліцензії строк.</p>

Додаток Б

Особливості подачі податкових декларацій за видами рентної плати

Вид рентної плати	Початок виникнення податкових зобов'язань	Додаткові документи, які подаються до контролюючих органів	Строки подачі додаткових документів
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин	<p>Податкові декларації подаються, починаючи з календарного кварталу, що настає за кварталом, у якому платник отримав спеціальний дозвіл (п. 252.23).</p> <p>Податкові декларації з рентної плати під час виконання договорів про спільну діяльність без утворення юридичної особи подаються уповноваженою особою, починаючи з календарного кварталу, що настає за кварталом, у якому такий договір зареєстровано у контролюючих органах (п. 252.23).</p>	Не передбачено	Не передбачено
Рентна плата за спеціальне використання води	Податкова декларація для потреб водного транспорту за перший квартал не подається, а рентна плата за спеціальне використання води для потреб водного транспорту за перший квартал не сплачується (п. 255.11.16).	Копії дозволу на спеціальне водокористування, копії договору на поставку води; опис статистичної звітності про використання води (п. 255.11.19)	Одночасно з податковими деклараціями
Рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України	Платники рентної плати, яким надано право користуватися радіочастотним ресурсом України на підставі ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України, сплачують рентну плату починаючи з дати видачі ліцензії, а у разі продовження терміну дії ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України рентна плата сплачується з початку терміну дії продовженої ліцензії (п. 254.5.3). Інші платники рентної плати сплачують рентну плату починаючи з дати видачі дозволу на експлуатацію радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв (п. 254.5.3).	Копії ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України; копії ліцензій на мовлення; копії дозволів на експлуатацію радіоелектронних засобів та випромінювальних пристроїв	У місячний строк після їх видачі
Рентні плати: за спеціальне використання лісових ресурсів; транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами амаку території України; користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин			
Не передбачено		Не передбачено	Не передбачено

Наукове видання

Наталія Матвійчук

Фінанси природокористування

Навчальний посібник

В авторській редакції

Верстка Н.Матвійчук

Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Minion Pro. Друк офсетний. Обсяг – 16,51 ум. друк. арк.
Наклад 100 пр.

Видавництво “Терен”

43025, м. Луцьк, вул. Гаврилюка, 14
Тел. 050-2956548, 096-5880970
Ел. пошта: teren.lutsk@gmail.com
teren-lutsk.com

Свідоцтво Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
ДК № 1508 від 26.09.2003 р.

Виготовлено у друкарні
ВМА “Терен”